

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน
ภาษาไทย

วรรณคดีและวรรณกรรม

กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย
ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑

ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕

ผู้เรียบเรียง

อาจารย์สัพพัญญู สุขพิระวัฒนกุล
อาจารย์อนุวัฒน์ วงษ์ราช

ผู้ตรวจ

อาจารย์น้ำทิพย์ ชัยวงศ์
อาจารย์สุรศักดิ์ คำพุทธ
อาจารย์สุนนทิพย์ ใจศิริ

บรรณาธิการ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ภาณุพงศ์ อุดมศิลป์

คำนำ

QR
CODE
คำชี้แจง
กระบวนการ
เรียนรู้

หนังสือเรียนรายวิชาพื้นฐาน **ภาษาไทย วรรณคดีและวรรณกรรม** ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๕ เล่มนี้ สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.) จัดทำขึ้นเพื่อใช้จัดการเรียนรู้ในรายวิชาพื้นฐาน กลุ่มสาระการเรียนรู้ภาษาไทย ตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ นักเรียนได้ศึกษาวรรณคดีที่กำหนดในประกาศของกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง วรรณคดีสำหรับจัดการเรียนการสอนภาษาไทย ซึ่งเป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าในทางประเพณีปัญญา และมีเนื้อเรื่องชวนศึกษา ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาสมรรถนะสำคัญของผู้เรียนด้านการคิดวิเคราะห์ การคิดอย่างมีวิจารณญาณ การคิดสังเคราะห์ การคิดประเมินค่า การคิดสร้างสรรค์ สมรรถนะด้านการแก้ปัญหา และสมรรถนะด้านการใช้ทักษะชีวิต รวมทั้งเกิดความซาบซึ้งและตระหนักรู้คุณค่าของวรรณคดีไทย ในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ

เนื้อหาในเล่มนอกจากจะประกอบด้วยวรรณคดีที่กำหนดในประกาศของกระทรวงศึกษาธิการแล้วยังมีหลักการอ่านและศึกษาวรรณคดีที่สอดคล้องกับตัวชี้วัดในหลักสูตรอีกด้วย เพื่อฝึกทักษะการอ่านและการคิดในมิติต่าง ๆ นอกจากนี้ วรรณคดีแต่ละเรื่องยังมีประเด็นสำคัญเพื่อให้นักเรียนฝึกทักษะการเรียนรู้และอภิปรายในชั้นเรียน อันจะทำให้เกิดการขยายมุมมองทางความคิดที่หลากหลาย ซึ่งเป็นจุดประสงค์สำคัญประการหนึ่งในการศึกษาวรรณคดี

สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.) หวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือเรียนเล่มนี้ จะมีประโยชน์แก่การจัดการเรียนรู้ภาษาไทยตามหลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช ๒๕๕๑ หากมีข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุงหนังสือเรียน คณะผู้จัดทำขออ้อมรับด้วยความขอบคุณ และจะนำไปพัฒนาคุณภาพของหนังสือเรียนเล่มนี้ต่อไป

สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.)

สถาบันพัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.)

๑๒๕๖/๙ ถนนนครไชยศรี แขวงถนนนครไชยศรี เขตดุสิต กรุงเทพฯ ๑๐๓๐๐

โทร. ๐-๒๒๔๓-๘๐๐๐ (อัตโนมัติ ๑๕ สาย), ๐-๒๒๔๑-๘๙๙๙

แฟกซ์ : ทุกหมายเลข, แฟกซ์อัตโนมัติ : ๐-๒๒๔๑-๔๑๓๑, ๐-๒๒๔๓-๗๖๖๖

website : www.iadth.com

สงวนลิขสิทธิ์

บริษัท พัฒนาคุณภาพวิชาการ (พว.) จำกัด

พ.ศ. ๒๕๖๘

พิมพ์ครั้งที่ ๑ จำนวน ๑๐,๐๐๐ เล่ม

ISBN : 978-616-05-5156-9

สารบัญ

หน้า

หลักการวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรม

๕

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๑

๑

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี

๓๑

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๒

๒

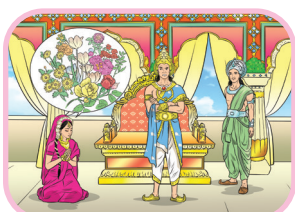

ลิลิตตะเลงพ่าย

๗๒

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๓

๓

บทละครพูดคำฉันท์ เรื่อง มัทนะพาธา

๑๒๒

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๔

๔

คัมภีร์ฉันทศาสตร์ แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์

๑๖๖

หน่วยการเรียนรู้ที่ ๕

๕

โคลนติดล้อ ตอน ความนิยมเป็นเสมียน

๑๘๕

ห้องบพอชยาน ขัปขานลำน้า

๒๐๒

โครงการฐานวัฒนธรรม

๒๐๔

บรรณานุกรม

๒๐๕

หลักการวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรม

เหตุของการสร้างสรรค์วรรณคดีและวรรณกรรม

จิราภรณ์ อัจฉริยะประสิทธิ์ (๒๕๖๐, น. ๑๔-๑๖) กล่าวว่า เหตุของการสร้างสรรค์วรรณคดีและวรรณกรรมสรุปได้เป็น ๔ ประการ ดังนี้

๑. การถ่ายทอดความรู้สึกของกวี จำแนกได้ดังนี้

๑.๑ ความรู้สึกที่มีต่อพระมหากษัตริย์ ความรู้สึกต่อพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในวรรณคดีไทยส่วนใหญ่เป็นความรู้สึกจงรักภักดีหรือซาบซึ้งในคุณงามความดีที่ได้ทำไว้ให้แก่ราษฎร ซึ่งทำให้เกิดวรรณคดีประเภทยอพระเกียรติหรือสดุดีพระมหากษัตริย์ขึ้น เช่น โคลงยอพระเกียรติพระเจ้ากรุงธนบุรี ของนายสวน มหาดเล็ก ที่ยอพระเกียรติสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ที่ทรงสถาปนากรุงธนบุรี ทำนุบำรุงศาสนา ปราบปรามหัวเมืองต่าง ๆ ทำให้ราษฎรมีความสุขเกษม

๑.๒ ความรู้สึกที่มีต่อชาติ ความรู้สึกต่อชาติมักปรากฏในลักษณะของความรักชาติ ปลุกใจให้รักชาติ ให้สามัคคีกลมเกลียว ซึ่งทำให้เกิดวรรณคดีประเภทปลุกใจให้รักชาติ เช่น พระราชนิพนธ์เรื่อง หัวใจนักรบ และพระราชนิพนธ์ส่วนใหญ่ของรัชกาลที่ ๖ หรืองานของหลวงวิจิตรวาทการ ทั้งนวนิยาย บทละคร และเพลง ส่วนใหญ่มีแนวคิดปลุกใจให้รักชาติ รักพวกพ้อง และเสียสละเพื่อชาติเกือบทั้งสิ้น

๑.๓ ความรู้สึกที่มีต่อศาสนาและความเชื่อ ความรู้สึกต่อศาสนาและความเชื่อบ่อยปรากฏในลักษณะของความเลื่อมใสศรัทธา ความเลื่อมใสศรัทธานี้ส่งผลให้เกิดวรรณคดีศาสนาขึ้นหลายเล่ม เช่น มหาชาติคำหลวง เวสสันดรชาดก พระมาลัยคำหลวง และชาดกอื่น ๆ นอกจากนี้ ความเชื่อในเรื่อง เทพเจ้า ผี หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ยังเป็นส่วนหนึ่งของวรรณคดีไทยหลายเรื่อง เช่น ไตรภูมิพระร่วง ที่กล่าวถึง นรก สวรรค์ และนิพพาน ซึ่งสะท้อนให้เห็นความเชื่อถือศรัทธาพระพุทธศาสนาของคนไทย หรือช่วงต้นเรื่องของโองการแข่งน้ำที่กล่าวบูชาเทพของพราหมณ์-ฮินดู ได้แก่ พระคเณศ พระนารายณ์ และพระพรหม สะท้อนให้เห็นความเชื่อในเรื่องเทพเจ้า

๑.๔ ความรู้สึกที่มีต่อธรรมชาติ ความรู้สึกต่อธรรมชาติมักปรากฏในลักษณะที่สัมพันธ์กับอารมณ์ความรู้สึกของกวีหรือตัวละคร โดยอาจสื่อถึงความรู้สึกชื่นชมความงามของธรรมชาติหรืออาจใช้ธรรมชาติสะท้อนความรู้สึกยินดีหรือความเศร้าโศกภายในจิตใจก็ได้ เช่น วรรณคดีนิราศ มักกล่าวถึงธรรมชาติสัมพันธ์กับความรู้สึกของกวีทั้งในด้านชื่นชมความงาม และเชื่อมโยงกับความเศร้าโศกของคนที่ต้องจากนางอันเป็นที่รัก หรือบทชมธรรมชาติที่มักสะท้อนความรู้สึกรื่น ความชื่นชม ความอุดมสมบูรณ์ของพรรณไม้ พันธุ์สัตว์ เช่น กาพย์ห่อโคลงนิราศธารทองแดงหรือกาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดงงานพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร

๒. การถ่ายทอดจินตนาการและอารมณ์ส่วนตัวของกวี วรรณคดีประเภทนี้ กวีต้องการแสดงความรู้สึกนึกคิดส่วนตัว เช่น ต้องการแสดงความรัก ความเศร้า และความโกรธแค้น มักพบในวรรณคดีนิราศ เพลงยาว กลอนดอกสร้อย และสักรา ซึ่งเป็นรูปแบบที่สามารถถ่ายทอดอารมณ์ส่วนตัวของกวีได้อย่างดี หรือถ้ากวีต้องการถ่ายทอดอารมณ์ในแบบสนุกสนาน เพลิดเพลิน อาจผูกเรื่องหรือสร้างเป็นโครงเรื่องขึ้นก็ได้ เช่น เรื่อง พระอภัยมณี ของสุนทรภู่ ที่แต่งขึ้นจากจินตนาการตามอารมณ์ส่วนตัวของกวี

๓. การรักษารักษาความงามทางวรรณศิลป์และแบบแผนการแต่งวรรณคดีไทย ลักษณะนี้ปรากฏมากในวรรณคดีสมัยรัชกาลที่ ๖ ที่โปรดให้กวีที่เชี่ยวชาญการแต่งกาพย์กลอน แต่งวรรณคดีเพื่อรักษาวิชาภาษาไทยเอาไว้ เช่น วรรณคดีเรื่อง อิลราชคำฉันท์ ของหลวงสารประเสริฐ รัชกาลที่ ๖ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แต่งขึ้นเพื่อให้ช่วยกันรักษาวิชาภาษาไทยไว้ และเพื่อให้ใช้ความสามารถของตนแต่งหนังสือที่เป็นประโยชน์ ไม่เป็นไปในทางไม่เป็นแก่นสาร หรือเรื่อง หัวใจนักรบ บทละครพูดงานพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖ ที่วรรณคดีสโมสรยกย่องให้เป็นยอดของบทละครพูด

๔. การถ่ายทอดหรือแพร่กระจายทางวัฒนธรรม วรรณคดีประเภทนี้ คือ จำพวกเรื่องแปลหรือเรื่องที่ได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีต่างประเทศ เช่น สามก๊ก ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่งแปลจากพงศาวดารจีน พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๖ หลายเรื่องทรงแปลจากวรรณกรรมของวิลเลียม เชกสเปียร์ เช่น เรื่อง โรมิโอและจูเลียต แปลจากเรื่อง Romeo and Juliet เรื่อง ตามใจท่าน แปลจากเรื่อง As You Like It เรื่อง เวนิสวานิช แปลจากเรื่อง The Merchant of Venice นอกจากนี้ รัชกาลที่ ๖ ยังทรงนำเรื่องจากวรรณคดีมาแต่งขึ้นด้วย เช่น เรื่อง ศกุนตลา ซึ่งเป็นเรื่องแทรกอยู่ในมหาภารตะ

❖ การวิจักษ์และการวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรม ❖

★ ความหมายของการวิจักษ์

คำว่า **วิจักษ์** เป็นศัพท์บัญญัติของคำว่า appreciation เมื่อใช้เป็นศัพท์วิชาการทางศิลปะ หมายถึงความเข้าใจ ความรู้สึก และความซาบซึ้งในคุณค่าของงานศิลปะ ดังนั้น **วรรณคดีวิจักษ์** จึงหมายถึงความเข้าใจและความซาบซึ้งในคุณค่าของวรรณคดี โดยความเข้าใจและความรู้สึกซาบซึ้งนี้เกิดจากการสัมผัสวรรณคดีและวรรณกรรมด้วยอารมณ์ทางศิลปะ มิใช่เกิดจากการใช้เหตุผล แต่ต้องอาศัยการเรียนรู้ทฤษฎีและการฝึกฝนเช่นเดียวกับวิชาการอื่น ๆ (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, ๒๕๕๑ก)

★ แนวทางการวิจักษ์วรรณคดีและวรรณกรรม

เฉลิมลาภ ทองอาจ (๒๕๖๐) เสนอขั้นตอนการวิจักษ์วรรณคดีและวรรณกรรมโดยยึดตามแนวทางของหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ (๒๕๒๓, น. ๓๖-๓๗) ไว้เป็น ๔ ขั้นตอน สรุปได้ดังนี้

- ๑. การอ่านให้รู้เรื่อง** เมื่ออ่านวรรณคดีหรือวรรณกรรม นักเรียนจะต้องทำความเข้าใจโครงเรื่องหรือลำดับเหตุการณ์ต่าง ๆ ในเรื่องว่ามีตัวละครใด และดำเนินเรื่องไปอย่างไรบ้าง การอ่านให้รู้เรื่องนั้นจำเป็นต้องรู้เหตุการณ์สำคัญ เพื่อให้ทราบว่าอะไรเกิดขึ้นก่อนหลัง และในแต่ละเหตุการณ์มีตัวละครใดเกี่ยวข้องบ้าง

๒. การประเมินคุณค่า งานวรรณคดีและวรรณกรรมเป็นงานศิลปะที่ย่อมต้องมีเรื่องของความงามของภาษาเข้ามาเกี่ยวข้อง นักเรียนควรจะพิจารณาเนื้อหาบางช่วงบางตอนที่มีคุณค่าในด้านความงามเป็นพิเศษ ให้เห็นถึงศิลปะหรือกลวิธีการใช้ถ้อยคำ การนำเสนอเนื้อหา ความ โดยพิจารณาศิลปะหรือกลวิธีการแต่งที่ไพเราะ หรือมีเนื้อหาที่โดดเด่นในเรื่องการใช้คำ การใช้ความเปรียบสัญลักษณ์ ฯลฯ

๓. การพิจารณาตัวละคร ตัวละครในวรรณคดีและวรรณกรรมมีหลากหลายลักษณะ ทั้งตัวละครที่มีพฤติกรรมคงที่ คือ มีลักษณะอย่างไรก็จะคงลักษณะเช่นนั้นไปตลอดเรื่อง หรือตัวละครที่มีพฤติกรรมเปลี่ยนแปลงไปมา ไม่คงที่ แล้วแต่สถานการณ์ที่ตัวละครนั้นประสบอยู่นักเรียนควรที่จะได้วิเคราะห์พฤติกรรมว่า ตัวละครมีพฤติกรรมอย่างไร เหตุใดทำให้มีพฤติกรรมเหล่านั้น และพฤติกรรมดังกล่าวส่งผลกระทบต่อตัวละครอื่นๆ รวมทั้งให้ข้อคิดแก่ผู้อ่านอย่างไรบ้าง

๔. การวิเคราะห์สาร เป็นขั้นตอนสำคัญที่สุดและถือว่ายากที่สุดด้วย เนื่องจากในบางครั้งผู้เขียนอาจมิได้นำเสนอสารไว้โดยตรง ต้องอาศัยการสังเกตและตั้งคำถามขณะอ่านว่าเหตุการณ์ บทสนทนา หรือคำพูดของตัวละครในเนื้อหาส่วนต่าง ๆ ได้แฝงนัยเกี่ยวกับสารหรือประเด็นความคิดที่เป็นแก่นของเรื่องไว้อย่างไรบ้าง การวิเคราะห์สารอาจใช้ประสบการณ์ชีวิตของผู้อ่านเข้ามาเชื่อมโยงร่วมด้วย

★ ความหมายของการวิจารณ์

คำว่า **วิจารณ์** หมายถึง การแสดงความคิดเห็นหรือชม แสดงความเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย หรือแสดงความยกย่องชื่นชม อาจเป็นการวิจารณ์ในเรื่องความถูกต้องหรือผิดทางวิชาการ ความดีหรือชั่วทางความประพฤติ หรือความงามหรือไม่งามทางศิลปะ (สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, ๒๕๕๑ข)

ในแง่ของการศึกษาวรรณคดีหรือวรรณกรรม การวิจารณ์ เป็นการแสดงให้เห็นว่าวรรณคดีหรือวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ มีลักษณะอย่างไร ทั้งในส่วนเนื้อเรื่อง ความคิดเห็น และกลวิธีการแต่ง โดยมีขั้นตอนสำคัญ คือ การอธิบายลักษณะและการวินิจฉัย (วิทย์ คีวะศรียานนท์, ๒๕๔๔, น. ๒๙๐)

★ แนวทางการวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรม

หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ (๒๕๒๒, น. ๗-๑๐) เสนอแนวทางสำหรับการวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรมไว้เป็น ๔ ขั้นตอน ดังนี้

- ๑. วิเคราะห์** เป็นการแยกแยะองค์ประกอบต่าง ๆ ของวรรณคดีและวรรณกรรมออกมาเพื่อพิจารณาอย่างถี่ถ้วน โดยจะต้องพิจารณาประเภทของวรรณคดีหรือวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ ประกอบด้วย เพราะองค์ประกอบของวรรณคดีหรือวรรณกรรมแต่ละประเภทย่อมแตกต่างกัน

๒. วินิฉาส เป็นการตีความเนื้อหาของวรรณคดีหรือวรรณกรรมที่ได้อ่าน เพื่อให้เข้าใจว่าผู้เขียนต้องการที่จะส่งสารอะไรมายังผู้อ่านบ้าง การวินิฉาสหรือการตีความจำเป็นต้องใช้ความรู้และประสบการณ์ของผู้อ่านเข้ามาประกอบด้วย

๓. วิจารณ์ เป็นการพิจารณาถ้อยคำต่าง ๆ ที่ผู้เขียนใช้ในการนำเสนอ

๔. วิพากษ์ เป็นการวินิจฉัยคุณค่าของวรรณคดีหรือวรรณกรรมที่ได้อ่านโดยจะต้องใช้เหตุผลหลากหลายแง่มุมเพื่อประกอบการประเมินคุณค่า การวิพากษ์และการวิจารณ์เป็นกระบวนการที่แยกออกจากกันได้ยาก เพราะการวินิจฉัยคุณค่าของวรรณคดีหรือวรรณกรรมเรื่องหนึ่ง ๆ ต้องอาศัยการพิจารณาถ้อยคำเป็นสิ่งสำคัญ เพื่อที่จะนำไปสู่การอธิบายลักษณะที่โดดเด่นหรือจุดบกพร่องของเรื่องที่ได้อ่านได้อย่างมีเหตุผล

✦ แนวทางการวิจัษ์และวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรม ✦

การวิจัษ์และวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรมเป็นกระบวนการที่นักเรียนต้องทำความเข้าใจกับขั้นตอนการศึกษาวรรณคดีและวรรณกรรมเรื่องหนึ่ง ๆ เพื่อให้นักเรียนได้รับอรรถรสและคุณค่าจากการอ่านวรรณคดีและวรรณกรรมนั้น ๆ สูงสุด และสามารถนำไปเป็นแนวทางในการอ่านพิจารณาสารประเภทต่าง ๆ และฝึกฝนทักษะการอ่านที่สูงขึ้นไปได้ในอนาคต แนวทางการวิจัษ์และวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรม (สิทธา พินิจภูวดล, ๒๕๒๘, น. ๑๔๑-๒๐๐) และ (หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ๒๕๓๙, น. ๕๖-๑๒๓) มีดังนี้

๑. พิจารณาประเภทของวรรณคดีและวรรณกรรม

วรรณคดีและวรรณกรรมแต่ละประเภทมีลักษณะเฉพาะที่แตกต่างกัน การพิจารณาประเภทของวรรณคดีและวรรณกรรมจะทำให้สามารถเข้าใจธรรมชาติอันเป็นลักษณะเฉพาะของงานเขียนแต่ละประเภทได้ ซึ่งมีผลต่อการวิจัษ์และวิจารณ์ที่ลุ่มลึกและเล็งเห็นถึงคุณค่าที่มีอยู่ในวรรณคดีและวรรณกรรมแต่ละเรื่องได้ดียิ่งขึ้น โดยทั่วไปแล้ว การแบ่งประเภทของงานเขียนใช้เกณฑ์ต่าง ๆ (ปัญญา บริสุทธี, ๒๕๔๒, น. ๕) (กุหลาบ มลลิกะมาส, ๒๕๕๕, น. ๑๖๑-๑๖๓) และ (จิราภรณ์ อัจฉริยะประสิทธิ์, ๒๕๖๐, น. ๑๗-๒๐) ดังนี้

๑.๑ แบ่งตามรูปแบบของคำประพันธ์

๑) ร้อยแก้ว เป็นความเรียงที่สละสลวย ไพเราะเหมาะเจาะด้วยเสียงและความหมาย (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖, น. ๙๗๗) ข้อความร้อยแก้วไม่จำกัดถ้อยคำและประโยค ไม่มีฉันทลักษณ์เป็นข้อบังคับ ลีลาและท่วงทำนองในการเขียนร้อยแก้วจะสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายที่ผู้เขียนต้องการจะนำเสนอ วรรณคดีที่แต่งเป็นร้อยแก้ว เช่น ไตรภูมิพระร่วง ราชธิราช พระราชนิพนธ์ เรื่อง ไกลบ้าน

๒) ร้อยกรอง เป็นถ้อยคำที่เรียบเรียงให้เป็นระเบียบตามบัญญัติแห่งฉันทลักษณ์ (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖, น. ๙๗๖-๙๗๗) โดยการนำคำมาประกอบกันขึ้นให้มีลักษณะตามรูปแบบที่กำหนดไว้และมีข้อบังคับต่าง ๆ เช่น จำนวนคำ การรับและส่งสัมผัส ร้อยกรองไทยยังจำแนกออกเป็นหลายประเภท ได้แก่ โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ร่าย นอกจากนี้ยังมีการนำร้อยกรองแต่ละประเภทมาแต่งร่วมกัน เกิดเป็นคำประพันธ์ลักษณะใหม่ ๆ ขึ้นมาอีก เช่น ลิลิต คำฉันท์ กาพย์ห่อโคลง

๑.๒ แบ่งตามจุดมุ่งหมาย

๑) สารคดี เป็นคำที่ใช้แทนคำภาษาอังกฤษว่า NON-FICTION เป็นหนังสือที่มีเนื้อหาสาระที่เรียบเรียงจากข้อเท็จจริง และมีจุดมุ่งหมายต้องการให้ผู้อ่านได้รับข้อมูลความรู้ ความจริง และความถูกต้อง เพื่อก่อให้เกิดความคิดและสารประโยชน์เป็นเบื้องต้น และในขณะเดียวกันสารคดีที่เรียบเรียงอย่างดีจะชวนให้ผู้อ่านได้รับความเพลิดเพลินและความรื่นรมย์ใจอีกด้วย (รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, ๒๕๕๙, น. ๖) สารคดีส่วนใหญ่มักนำเสนอในรูปแบบร้อยแก้ว เช่น ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ สำนัสมเด็จเกิดวังปารุสก์ พันความหลัง โคลนติดล้อ แต่ก็มีสารคดีที่นำเสนอในรูปแบบของร้อยกรองด้วยเช่นกัน เช่น คัมภีร์ฉันทศาสตร์ แพทย์ศาสตร์สงเคราะห์

๒) บันเทิงคดี เป็นคำที่ใช้แทนคำภาษาอังกฤษว่า FICTION เป็นเรื่องที่เขียนหรือแต่งขึ้นโดยมุ่งให้ความบันเทิงแก่ผู้อ่าน (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖, น. ๖๖๔) บันเทิงคดีอาจแทรกแนวคิดอันเป็นคติธรรมที่ก่อให้เกิดความเข้าใจชีวิตและโลกแก่ผู้อ่านได้ด้วยกลวิธีการประพันธ์อันแยบคายของผู้เขียน (รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, ๒๕๕๖, น. ๒๘) เช่น ลิลิตพระลอ พระอภัยมณี มัทนะพาธา

๑.๓ แบ่งตามเนื้อหา

๑) วรรณคดีศาสนา เป็นหนังสือที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับศาสนา วรรณคดีศาสนาที่โดดเด่นในวัฒนธรรมไทย ได้แก่ วรรณคดีพุทธศาสนา เนื้อหาของวรรณคดีประเภทนี้อาจเป็นการประมวลหลักธรรมจากคัมภีร์ต่าง ๆ มาเรียบเรียงและนำเสนอ เช่น ไตรภูมิภาพหรือไตรภูมิพระร่วง หรือเป็นการนำเสนอเกี่ยวกับพุทธประวัติ เช่น พระปฐมสมโพธิภาพ รวมไปถึงชาดกซึ่งเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับการบำเพ็ญบารมีในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า โดยจำแนกได้เป็นนิบาตชาดก คือ ชาดกที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และพาหิรชาดก คือ ชาดกที่ไม่ปรากฏในพระไตรปิฎก หรือชาดกนอกนิบาต นอกจากนี้แล้ววรรณคดีศาสนาอาจมีเนื้อหาเกี่ยวกับศาสนวัตถุหรือศาสนสถาน เช่น สิบหังคนิทาน ว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธสิหิงค์ รัตนพิมพวงศ์ ว่าด้วยเรื่องราวเกี่ยวกับพระแก้วมรกต (ปัญญา บริสุทธี, ๒๕๔๒, น. ๒๓-๒๔)

๒) วรรณคดีการแสดง เป็นหนังสือที่แต่งขึ้นเพื่อใช้เป็นบทสำหรับการแสดงประเภทต่าง ๆ เช่น โขน ละคร หนังสือ วรรณคดีการแสดงอาจเป็นเรื่องสำหรับอ่านได้ด้วยเนื่องจากมีองค์ประกอบเหมือนกับวรรณคดีโดยทั่วไป แต่ตัวบทของวรรณคดีการแสดงจะให้รายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับการแสดงซึ่งไม่ปรากฏในวรรณคดีสำหรับอ่าน เช่น เพลงหน้าพาทย์ จำนวนคำกลอน ตลอดจนข้อความอธิบายอาภักดิ์ปกริยา ฉาก แบบแผนการพรรณนา ที่ถือเป็นลักษณะเฉพาะหรือชนบของวรรณคดีประเภทนี้ ผู้อ่านจึงต้องเข้าใจธรรมชาติของวรรณคดีการแสดงเพื่อให้สามารถเข้าถึงอรรถรสที่แท้จริงของวรรณคดีประเภทนี้ได้ (เสาวณิต วิงวอน, ๒๕๕๕, น. ๑-๑๐) วรรณคดีการแสดงที่สำคัญ เช่น บทละคร เรื่อง รามเกียรติ์ บทละครใน เรื่อง อิเหนา บทละครนอก เรื่อง สังข์ทอง บทละครร้อง เรื่อง สาวเครือฟ้า บทละครพูด เรื่อง หัวใจนักรบ บทละครพูดคำฉันท์ เรื่อง มัทนะพาธา

๓) วรรณคดีนิราศ เป็นหนังสือที่แต่งขึ้นเพื่อบันทึกการเดินทาง อารมณ์ ความรู้สึกนึกคิด และประสบการณ์ของกวีระหว่างการเดินทาง ตลอดจนการพรรณนาความรักและความอาลัยของกวีเมื่อต้องพลัดพรากจากนางผู้เป็นที่รัก เนื้อหาสำคัญของวรรณคดีประเภทนี้เกี่ยวกับการเดินทางของกวีที่ต้องจากถิ่นฐานไปยังที่ต่าง ๆ ระหว่างทางก็บันทึกสิ่งที่พบเห็น เช่น สภาพบ้านเมือง ภูมิประเทศ ชีวิตความเป็นอยู่ของคนในท้องถิ่น รวมทั้งรำพึงรำพันอารมณ์ความรู้สึกที่มีต่อนางผู้เป็นที่รัก โดยเชื่อมโยงเข้ากับสถานที่หรือสิ่งที่ได้พบเห็น วรรณคดีประเภทนิราศจึงเป็นทั้งบันทึกการเดินทางและบันทึกอารมณ์ของกวี (มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, ๒๕๖๕, น. ๖๐๔-๖๐๕) เช่น นิราศทริภุญชัย ทวาทศมาส กาสรวลโคลงฉันท์ นิราศนรินทร์ นิราศพระบาท นิราศภูเขาทอง

๔) วรรณคดีประวัติศาสตร์ เป็นหนังสือที่แต่งขึ้นโดยมีเนื้อหาทางประวัติศาสตร์เป็นแก่นของเรื่อง กล่าวคือ เป็นการนำเนื้อหาเกี่ยวกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์มาสร้างสรรค์ใหม่โดยใช้ตัวละครที่มีตัวตนอยู่จริงในประวัติศาสตร์และที่สมมุติขึ้นมาใหม่ให้แสดงบทบาทาร่วมกัน โดยอาจเป็นการเลือกเหตุการณ์ตอนใดตอนหนึ่งในประวัติศาสตร์หรือผลการศึกษาค้นคว้าของนักประวัติศาสตร์มาผูกเป็นเรื่องราวและนำเสนอด้วยกลวิธีที่หลากหลาย (พัชลินิจ จินนุณ, ๒๕๖๑, น. ๓) เช่น ยวนพ่ายโคลงฉันท์ ลิลิตตะเลงพ่าย โคลงภาพพระราชพงศาวดาร ลิลิตฉันท์สุดดีบ้านบางระจัน

๕) วรรณคดีนิทาน เป็นหนังสือที่มีลักษณะของเรื่องเป็นนิทาน กล่าวคือ เป็นเรื่องที่แต่งขึ้นเพื่อจำลองชีวิตและพฤติกรรมของมนุษย์ในด้านต่าง ๆ อย่างมีวรรณศิลป์ มีเนื้อเรื่อง ตัวละคร ฉาก และสถานที่ การดำเนินเรื่องที่อาจสมจริงหรือเกินจริง จุดเน้นของวรรณคดีประเภทนี้อยู่ที่อารมณ์และจินตนาการ ภาษาที่กวีใช้ถ่ายทอดจึงต้องสละสลวยชวนให้คล้อยตาม ที่มาของวรรณคดีนิทานในยุคแรกเริ่มมีลักษณะเป็นเรื่องเล่าทางมุขปาฐะ ต่อมาจึงได้แต่งขึ้นเป็นลายลักษณ์อักษรโดยใช้คำประพันธ์หลากหลายชนิด วรรณคดีนิทานอาจมีที่มาจากเรื่องเล่าทางศาสนา เรื่องเล่าพื้นบ้าน เรื่องเล่าเกี่ยวกับเทพเจ้าหรือบุคคลสำคัญ ตลอดจนเรื่องเล่าที่รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมอื่น (สุกัญญา สุขฉายา, ๒๕๕๗, น. ๘-๔๐) วรรณคดีนิทานซึ่งเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในสังคมไทย เช่น ลิลิตพระลอ สมุทรโฆษคำฉันท์ โคลงอุสสาภารต พระอภัยมณี จันทโครพ

๑.๔ แบ่งตามจารีตการแต่ง

๑) วรรณคดีมรดก เป็นคำที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดขึ้น หมายถึง “วรรณคดีที่ได้รับการยกย่องกันมาหลายชั่วอายุคน ในด้านวรรณศิลป์กับในด้านที่แสดงค่านิยม และความเชื่อในสมัยของบรรพบุรุษ ส่งเสริมให้เปรียบเทียบชีวิตมนุษย์ในสมัยของบรรพบุรุษกับชีวิตในปัจจุบัน” คุณสมบัติของวรรณคดีที่ถือเป็นมรดกวัฒนธรรมของชาติ ได้แก่ มีเนื้อหาและรูปแบบที่เหมาะสม มีศิลปะการใช้ภาษาอย่างประณีต แสดงความนึกคิดที่เฉียบแหลมของผู้แต่ง แทรกประสบการณ์ชีวิต และให้ความรู้ในเรื่องสามัญของคนที่ได้รับการศึกษา แสดงพัฒนาการทางอารมณ์ของผู้แต่งอย่างสูง ทั้งด้านความรัก ความทุกข์ ความสุข ความผิดหวัง มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม แสดงให้เห็นการแปรเปลี่ยนตามกาลสมัยของการแต่งวรรณกรรม มีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ ภาษา แสดงให้เห็นการแปรเปลี่ยนตามกาลสมัยของภาษาและการใช้ภาษา (สิทธา พินิจกุล, ๒๕๕๒, น. ๒๒)

จากคำอธิบายในข้างต้น จะเห็นได้ว่าเกณฑ์ในการพิจารณาว่าหนังสือใดเป็นวรรณคดีมรดกได้แก่ กาลเวลา ซึ่งมีความสัมพันธ์กับจารีตของการแต่งวรรณคดีในวัฒนธรรมไทย กล่าวคือ วรรณคดีมรดกจะใช้เรียกงานเขียนแนวประเพณีนิยมที่สืบทอดมาตั้งแต่โบราณกาล ก่อนที่จะได้รับอิทธิพลจากงานเขียนตะวันตกในช่วงรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นไป

๒) วรรณกรรมปัจจุบัน เป็นคำที่บัญญัติขึ้นเพื่อใช้แทนคำว่า Contemporary Literature หรือบางครั้งอาจเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “วรรณกรรมร่วมสมัย” วรรณกรรมปัจจุบัน หมายถึง งานเขียนที่ได้รับอิทธิพลด้านลักษณะการเขียนจากตะวันตก ซึ่งเริ่มเข้ามาในสังคมไทยตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทำให้ลักษณะของวรรณกรรมไทยเปลี่ยนแปลงไปทั้งรูปแบบเนื้อหา กลวิธีการเขียน และแนวความคิด รวมไปถึงสภาพสังคมซึ่งมีเหตุการณ์สำคัญ ๆ ที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านการเมือง เศรษฐกิจ จริยธรรม และค่านิยมในสังคม สิ่งเหล่านั้นได้ส่งผลต่อทิศทางของการนำเสนอวรรณกรรม โดยมีเนื้อหาและแนวคิดที่เปลี่ยนไปจากจารีตเดิมที่เป็นลักษณะเฉพาะของวรรณคดีมรดก จึงอาจกล่าวได้ว่าทั้งเวลาและลักษณะการแต่งต่างเป็นองค์ประกอบในการบ่งบอกถึงความเป็นวรรณกรรมปัจจุบัน โดยวรรณกรรมปัจจุบันอาจมีรูปแบบเป็นสารคดี นวนิยาย เรื่องสั้น หรือกวีนิพนธ์ (รินฤทัย สัจจพันธุ์, ๒๕๕๖, น. ๒-๔)

๒. พิจารณาเนื้อหาและกลวิธีการนำเสนอ

เมื่อทราบว่าวรรณคดีหรือวรรณกรรมที่เราจะศึกษาจัดอยู่ในประเภทใด มีธรรมชาติและลักษณะเฉพาะประเภทเป็นอย่างไรแล้วนั้น ขั้นตอนต่อไปคือการพิจารณาเนื้อหาและกลวิธีในการนำเสนอเนื้อหาของวรรณคดีหรือวรรณกรรมเรื่องนั้น โดยในที่นี้ เนื้อหา หมายถึง ใจความหรือสาระสำคัญของเรื่อง เป็นสาร (message) สำคัญที่ผู้แต่งต้องการถ่ายทอดมายังผู้อ่าน การนำเสนอเนื้อหาในวรรณคดีหรือวรรณกรรมมิใช่การบอกเล่าโดยตรง แต่ใช้วิธีการนำเสนอผ่านองค์ประกอบต่าง ๆ ดังนั้น การพิจารณาว่างานเขียนเรื่องนั้น ๆ มีเนื้อหาอย่างไร โดยเฉพาะงานประเภทบันเทิงคดี จึงต้องพิจารณากลวิธีในการนำเสนอควบคู่ไปด้วย (หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ๒๕๓๙, น. ๖๒-๖๖) และ (กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, ๒๕๖๓, น. ๒-๑๐) ดังนี้

๒.๑ เนื้อเรื่อง คือ เรื่องราวที่ปรากฏในวรรณคดีหรือวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ ตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงตอนจบ การพิจารณาเนื้อเรื่องให้สังเกตว่าเหตุการณ์ในเรื่องเป็นอย่างไร ใครทำอะไร ที่ไหน อย่างไร ซึ่งอาจจะต้องอ่านหลาย ๆ ครั้ง ศึกษาคำศัพท์และความหมายต่าง ๆ จับใจความ ตลอดจนการพินิจพิเคราะห์ เพื่อพิจารณาว่า เนื้อเรื่องที่ผู้แต่งนำเสนอมานี้มี “แก่นเรื่อง” คืออะไร

๒.๒ โครงเรื่อง คือ ลำดับของเหตุการณ์ที่ดำเนินไปในเนื้อเรื่องของวรรณคดีหรือวรรณกรรม โดยมีองค์ประกอบสำคัญ คือ **ความขัดแย้ง** ซึ่งอาจเป็น**ความขัดแย้งภายใน** หมายถึง ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของตัวละครหลัก **ความขัดแย้งภายนอก** หมายถึง ความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับตัวละครอื่น หรือความขัดแย้งระหว่างตัวละครกับสังคม ความขัดแย้งจะพัฒนาไปสู่จุดวิกฤตของเรื่อง และในที่สุดก็จะนำไปสู่จุดคลี่คลาย ดังนั้น การออกแบบโครงเรื่องจึงสัมพันธ์กับจุดมุ่งหมายในการสื่อสารสำคัญของผู้แต่ง

๒.๓ ตัวละคร คือ บุคคลหรือสิ่งสมมุติที่ผู้แต่งสร้างขึ้นให้มีพฤติกรรมและความคิดในลักษณะต่าง ๆ เพื่อเป็นตัวดำเนินเรื่อง ลักษณะนิสัยของตัวละครอาจเปลี่ยนแปลงไปได้ตามพัฒนาการของเรื่องเมื่อผ่านการเรียนรู้หรือประสบการณ์ ซึ่งเรียกว่า ตัวละครหลายมิติ หรืออาจเป็นตัวละครที่มีลักษณะนิสัยเช่นเดิมคงที่ตั้งแต่ต้นจนจบเรื่อง ซึ่งเรียกว่า ตัวละครมิติเดียว ก็ได้ โดยตัวละครที่ปรากฏในวรรณคดีและวรรณกรรมจะเป็นตัวแทนของผู้คนที่เราสามารถพบได้ในโลกแห่งความเป็นจริง

๒.๔ ฉากท้องเรื่อง คือ เวลา สถานที่ บรรยากาศ ตลอดจนสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่ปรากฏในตัวเรื่องของวรรณคดีและวรรณกรรม พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรม อังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๕, น. ๓๙๖) อธิบายว่า ส่วนที่ประกอบขึ้นเป็นฉากท้องเรื่อง ได้แก่ สถานที่อันเป็นลักษณะภูมิประเทศ ทัศนียภาพ อาชีพและการดำเนินชีวิตของตัวละคร เวลาหรือสมัยที่เหตุการณ์ในเรื่องเกิดขึ้น และสภาวะแวดล้อม เช่น คีลธรรม สังคม หรือแม้แต่ภาวะจิตใจของตัวละคร

๒.๕ บทสนทนาหรือบทราฟิราพัน คือ คำพูดที่ตัวละครแสดงต่อกันภายในเรื่อง หรือความนึกคิดของตัวละครที่ผู้แต่งนำเสนอไว้ บทสนทนาหรือบทราฟิราพันเป็นองค์ประกอบที่มีความสำคัญในวรรณคดีหรือวรรณกรรมประเภทบันเทิงคดีโดยเฉพาะที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า เนื่องจากบทสนทนาทำหน้าที่ถ่ายทอดความคิด ความรู้สึกอันจะสะท้อนถึงลักษณะนิสัยหรือบุคลิกภาพของตัวละคร การจะพิจารณาบทสนทนาหรือบทราฟิราพันได้นั้น ต้องวิเคราะห์ว่าข้อความนั้นเป็นคำพูดของใคร พูดกับใคร ในสถานการณ์อย่างไร ด้วยความมุ่งหวังอย่างไร เพื่อจะได้เข้าใจน้ำเสียง ท่าที อารมณ์ของผู้พูด แล้วนำไปสู่การตีความพฤติกรรมหรือลักษณะนิสัยของตัวละครนั้น ๆ

๒.๖ แก่นเรื่อง คือ สารสำคัญที่ผู้แต่งต้องการจะนำเสนอ เป็นทัศนะหรือเจตนารมณ์ของกวีที่ต้องการถ่ายทอดไปสู่ผู้อ่าน แก่นเรื่องอาจไม่ปรากฏโดยตรงในเรื่อง แต่จะแฝงอยู่ในองค์ประกอบต่าง ๆ ในข้างต้น ทั้งเนื้อเรื่อง โครงเรื่อง ตัวละคร ฉากท้องเรื่อง บทสนทนาหรือบทราฟิราพัน องค์ประกอบเหล่านี้จะทำหน้าที่อย่างสอดคล้องประสานสัมพันธ์เพื่อชักจูงแก่นของเรื่องให้ปรากฏขึ้น ด้วยเหตุนี้การวิเคราะห์แก่นเรื่องจึงเป็นสิ่งที่ต้องพิจารณาในขั้นตอนสุดท้ายเมื่อผู้อ่านได้เข้าใจส่วนต่าง ๆ ของเรื่อง ที่อ่านอย่างถ่องแท้แล้ว

หากงานเขียนที่ศึกษานำเสนอในรูปแบบของสารคดี ซึ่งมีจุดมุ่งหมายให้ความรู้หรือความคิดเห็น โดยที่ผู้แต่งเจตนาให้ผู้อ่านใช้สติปัญญา ดังนั้น การพิจารณาเนื้อหาและกลวิธีในการนำเสนอเนื้อหา จะต้องอ่านอย่างละเอียดเพื่อให้เข้าใจเนื้อหาในภาพรวมก่อน แล้วจึงวิเคราะห์ว่าเนื้อหาของเรื่องนั้นมีอะไรบ้าง ผู้เขียนนำเสนอความคิดใดเป็นประเด็นสำคัญของเรื่อง ด้วยจุดมุ่งหมายอย่างไร แล้วจึงพิจารณาต่อไปว่าวิธีการถ่ายทอดหรือนำเสนอสิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวเป็นอย่างไร มีศิลปะในแง่มุมใดที่ทำงานเขียนนั้นบรรลุจุดมุ่งหมายของผู้เขียนได้

๓. ประเมินคุณค่าของวรรณคดีและวรรณกรรม

เมื่อผ่านการพิจารณาเนื้อหาและกลวิธีในการนำเสนอเนื้อหาของวรรณคดีและวรรณกรรมแล้ว จึงเป็นการประเมินว่าเรื่องนั้นมีคุณค่าอย่างไรบ้าง โดยทั้งนี้ วรรณคดีและวรรณกรรมย่อมมีบทบาทเหมือนกันกับงานศิลปะแขนงอื่น ๆ คือ การสร้างความบันเทิงใจและจรรโลงใจ **ความบันเทิงใจ** หมายถึง ความเพลิดเพลิน ความสนุกสนาน ความอึดใจ อิ่มอารมณ์จากการอ่านหรือฟัง ส่วน**จรรโลงใจ** หมายถึง ความชื่นบาน เบิกบาน การยกระดับจิตใจให้สูงขึ้น ประณีตขึ้น มีจิตใจและอารมณ์ที่ดีงามละเอียดอ่อน

วรรณคดีและวรรณกรรมจึงเป็นสิ่งที่กล่อมเกล่าจิตใจและอารมณ์มนุษย์ให้มีความดี ความงาม และรู้จักความเป็นจริงของชีวิต เข้าใจชีวิตและเข้าใจมนุษย์มากขึ้น เราอาจประเมินคุณค่าวรรณคดีและวรรณกรรมได้ทั้งด้านเนื้อหา ด้านวรรณศิลป์ รวมไปถึงด้านสังคมและวัฒนธรรม ดังนี้

๓.๑ คุณค่าด้านเนื้อหา คือ คุณประโยชน์อันเกิดขึ้นจากการได้ยกระดับสติปัญญาและจิตใจของผู้อ่านภายหลังจากที่ได้อ่านวรรณคดีหรือวรรณกรรม การพิจารณาคุณค่าด้านเนื้อหาจึงเป็นการพิจารณาว่าวรรณคดีหรือวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ ให้ความรู้และความคิดแก่ผู้อ่านอย่างไร โดยพื้นฐานแล้ววรรณคดีและวรรณกรรมทำหน้าที่มอบความสำเร็จทางอารมณ์ให้แก่ผู้อ่านแต่เนื้อหาของวรรณคดีและวรรณกรรมก็มีส่วนในการยกระดับสติปัญญาแก่ผู้อ่านได้ ดังที่ วิทย์ ศิวะศรียานนท์ (๒๕๔๔, น. ๒๗) กล่าวไว้ว่า “วรรณคดีอาจสอนใจเราได้ทางอ้อม แต่ไม่ใช่หนังสือเทศน์ และอาจเปิดหูเปิดตาเราโดยให้เราได้เห็นชีวิตและแง่ของชีวิตแปลก ๆ ต่าง ๆ แต่วรรณคดีไม่ใช่ตำรา” ดังนั้น การวิเคราะห์คุณค่าด้านเนื้อหาของวรรณคดีและวรรณกรรมจึงเป็นการพิจารณาว่า ผู้อ่านได้เรียนรู้อะไรจากเนื้อหาที่นำเสนอไว้ในงานประพันธ์เรื่องนั้น ๆ ซึ่งอาจเป็นความรู้เกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัว หรือความรู้ที่ช่วยให้เข้าใจโลกและชีวิตที่กว้างขวางและลุ่มลึกมากยิ่งขึ้น

การวิเคราะห์คุณค่าด้านเนื้อหาสามารถพิจารณาจากองค์ประกอบต่าง ๆ ที่นำเสนอไว้ในหัวข้อที่ ๒ ในข้างต้น ได้แก่ เนื้อเรื่อง โครงเรื่อง ตัวละคร ฉากท้องเรื่อง บทสนทนาหรือบทราฟิงรำพัน และแก่นเรื่อง การพิจารณาองค์ประกอบเหล่านี้อย่างละเอียดจะนำไปสู่การยกระดับสติปัญญาและจิตใจของผู้อ่านได้ ถือเป็นคุณค่าด้านเนื้อหาของวรรณคดีและวรรณกรรม เช่น บทละคร เรื่อง รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ชี้ให้เห็นคติธรรมอันเป็นพื้นฐานสำคัญในการดำรงชีวิตว่า “ธรรมะย่อมชนะอธรรม” โดยปรากฏว่ามีการเน้นย้ำแนวคิดนี้ในบทประพันธ์หลายตอน เช่น

๑) ตรัสแล้วจึงมีบัญชา
ตัวเจ้าผู้มีฤทธิ์
จงช่วยรบดับช็ญ
เชิญไปสังหารไ้อาธรรม

ดูราพระนารายณ์เรื่องศรี
เป็นที่พึงแก่หมู่เทวัญ
ให้เย็นทั่วพิภพสรวงสวรรค์
ให้มันสิ้นชีพชีวา

ฯ ๔ คำ ฯ

(กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๐, น. ๔๕-๔๖)

บทประพันธ์ข้างต้นเป็นตอนที่พระอิศวรมีพระราชบัญชาให้พระนารายณ์ไปสังหารนทก ซึ่งใช้นิ้วเพชรสร้างความเดือดร้อนให้แก่เหล่าเทวดานางฟ้า โดยมีข้อความที่แสดงให้เห็นว่าภารกิจสำคัญของพระนารายณ์ในครั้งนั้นคือ การปราบอธรรม

๓.๒ คุณค่าด้านวรรณศิลป์ คือ การพิจารณาถ้อยคำสำนวนและการใช้ภาษาที่ปรากฏในวรรณคดีหรือวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ ว่ามีความงาม ความไพเราะจับใจอย่างไร ตลอดจนให้ผลกระทบทางอารมณ์ ความรู้สึก ความคิด และจินตนาการต่อผู้อ่านอย่างไร ซึ่งถือเป็นกลวิธีทางศิลปะที่กวีใช้สร้างสรรค์งานเขียนของตน โดยสามารถจำแนกได้เป็น วรรณศิลป์ที่เกิดจากการใช้เสียงของคำ วรรณศิลป์ที่เกิดจากการใช้คำ วรรณศิลป์ที่เกิดจากการใช้ภาพพจน์ วรรณศิลป์ที่เกิดจากภาษาจินตภาพ และวรรณศิลป์ดังนี้

๑) วรรณศิลป์ที่เกิดจากการใช้เสียงของคำ คือ การสร้างความไพเราะให้แก่บทประพันธ์โดยอาศัยลักษณะทางเสียงของพยัญชนะ สระ และวรรณยุกต์ เพื่อให้บทประพันธ์เกิดท่วงทำนองที่ไพเราะเมื่ออ่านออกเสียง การเล่นเสียงสามารถจำแนกได้เป็น ๓ ลักษณะ ได้แก่ การเล่นเสียงสัมผัสสระ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ และการเล่นเสียงวรรณยุกต์ ดังนี้

★ **การเล่นเสียงสัมผัสสระ** คือ การนำคำที่ประกอบด้วยสระเสียงเดียวกันและอยู่ในมาตราตัวสะกดเดียวกันมาใช้เพื่อรับส่งสัมผัส โดยสัมผัสสระถือเป็นข้อบังคับทางฉันทลักษณ์ที่กำหนดให้ใช้ในการแต่งร้อยกรองเพื่อความคล้องจอง แต่กวีก็มักจะสร้างสรรค์บทประพันธ์โดยเพิ่มการเล่นเสียงสัมผัสสระนอกเหนือจากข้อบังคับทางฉันทลักษณ์ โดยเพิ่มเป็นสัมผัสภายในวรรค ตลอดจนแต่งคำประพันธ์ด้วยการเล่นเสียงสัมผัสสระหลายตำแหน่งตลอดทั้งบท เช่น

จอม**กษัตริย์**ทัศนาเห็นลูก**แก้ว**
พระชล**นัยน์**ไหล**หลัง**ลง**พรั่ง**พราย
สงสาร**บุตร**สุดจะ**ขึ้น**ส**ะ**อัน**อัน**
สุด**กำลัง**จะ**ประ**ทั้ง**ด่า**รง**องค์**

เหมือนตาย**แล้ว**เกิด**ใหม่**ให้**ใจ**หาย
ประคอง**กาย**กอด**แอบ**ไว้**แนบ**องค์
ยังมี**ทัน**ไต่**ถาม**ตาม**ประ**สงค์
กัน**แสง**ท**รง**โค**ก**ช**บ**ส**ล**บไป
(พระสุนทรโวหาร (ภู่), ๒๕๐๕, น. ๒๗๘)

บทประพันธ์ที่ยกมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า มีการสร้างความไพเราะให้แก่บทประพันธ์โดยการเล่นเสียงสัมผัสสระ คำที่พิมพ์ด้วยตัวอักษรสีส้ม เป็นตำแหน่งที่เป็นข้อบังคับทางฉันทลักษณ์ กำหนดไว้ว่าจะต้องเป็นคำที่สัมผัสคล้องจองกัน กวีได้ร้อยเรียงบทประพันธ์ได้ตรงตามที่ฉันทลักษณ์กำหนด นอกจากนี้แล้วยังได้เพิ่มสัมผัสสระภายในวรรคนอกเหนือจากที่ฉันทลักษณ์กำหนด ดังจะเห็นได้จากคำที่พิมพ์ด้วยตัวอักษรสีฟ้า สีชมพู และสีเขียว ลักษณะเช่นนี้เป็นการเพิ่มความไพเราะให้แก่บทประพันธ์โดยใช้คุณลักษณะด้านเสียงของคำเป็นเครื่องมือ

★ **การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ** คือ การนำคำที่ประกอบด้วยเสียงพยัญชนะต้นเป็นเสียงเดียวกันหลาย ๆ คำมาใช้ร่วมกัน เพื่อรับส่งสัมผัสในบทประพันธ์ ซึ่งเป็นสัมผัสที่มีได้เป็นข้อบังคับทางฉันทลักษณ์ แต่กวีมักใช้เพื่อสร้างเสียงที่ไพเราะให้แก่บทประพันธ์ ทั้งยังเป็นการแสดงฝีมือและชั้นเชิงด้านการประพันธ์ของกวีอีกทางหนึ่งด้วย เช่น

แจ้วแจ้ว**จักร**จะ**จัน**จำ
หรี้งหรี้ง**เรื่อย**เร**ไร**
แซ้งแซว**ส่ง**เสียง**ไส**
แหงนึ่ง**นิก**นุ**น**้อง

จับใจ
ร่ารื่อง
ทราบ**โส**ท
นิ่มน้อ**นวล**นาง^๑

(กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๓, น. ๑๘๖)

บทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่า ในโคลงแต่ละบาทกวีได้เลือกสรรถ้อยคำที่มีเสียงพยัญชนะต้นเป็นเสียงเดียวกันเกือบจะทั้งหมด ในบาทที่ ๑ เป็นการเล่นสัมผัสเสียงพยัญชนะ /จ/ ในบาทที่ ๒ เป็นการเล่นสัมผัสเสียงพยัญชนะ /ร/ ในบาทที่ ๓ เป็นการเล่นสัมผัสเสียงพยัญชนะ /ซ/ และในบาทที่ ๔ เป็นการเล่นสัมผัสเสียงพยัญชนะ /น/

^๑ คำประพันธ์บทนี้คงอักขรวิธีตามต้นฉบับ

★ **การเล่นเสียงวรรณยุกต์** คือ การเล่นเสียงสูงต่ำคล้ายการผันเสียงวรรณยุกต์ มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความหลากหลายของระดับเสียงสูงต่ำ ซึ่งจะทำให้เกิดความไพเราะด้านเสียงโดยตรง (ธนศ เวศร์ภาดา, ๒๕๔๙, น. ๑๙) เช่น

พริยพล ร่นร่น	พลเขา
ปิ่นปายทลายทลง เฝ้า	เฝ้าเฝ้า
ส ท้าน ท่าน ทาน เรา	ดูยาก
ลอม ล่อม ล้อม ฟางเข้า	จ่อซ้ายซายลง

(กรมศิลปากร, ๒๕๔๕, น. ๖๔๕)

บทประพันธ์ข้างต้นปรากฏการเล่นเสียงวรรณยุกต์โดยมีการไล่เสียงวรรณยุกต์ ๓ ระดับ คือ “**ร่น** - **ร่น** - **ร่น**” “**เฝ้า** - **เฝ้า** - **เฝ้า**” “(ส)**ท้าน** - **ท้าน** - **ท้าน**” และ “**ลอม** - **ล่อม** - **ล้อม**” การเล่นเสียงวรรณยุกต์ในบทประพันธ์นั้นนอกจากจะเป็นการสร้างเสียงไพเราะแล้วยังเป็นการแสดงฝีมือและชั้นเชิงด้านการประพันธ์ของกวีอีกด้วย เพราะสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการนำคำที่มีเสียงวรรณยุกต์ต่างกันมาใช้ร่วมกันในบทประพันธ์ได้อย่างสอดคล้องกลมกลืนและสื่อความหมายได้ตรงตามเนื้อความอีกด้วย

๒) **วรรณศิลป์ที่เกิดจากการใช้คำ** คือ ศิลปะในการร้อยเรียงถ้อยคำในบทประพันธ์ เพื่อสร้างความไพเราะของเสียงและความคมคายของความหมาย โดยการใช้ถ้อยคำในลักษณะต่าง ๆ ได้แก่ การซ้ำคำ การเล่นคำ การใช้คำซ้ำ และการหลกคำ ดังนี้

★ **การซ้ำคำ** คือ การใช้คำหรือวลีเดิมซ้ำ ๆ กันในหลายตำแหน่งของบทประพันธ์ ถ้อยคำที่ใช้ซ้ำกันนั้นเป็นคำที่เขียนเหมือนกันและมีความหมายเดียวกัน ทั้งนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อเน้นย้ำเนื้อความหรืออารมณ์ หรือเพื่อแจกแจงให้เห็นรายละเอียด เช่น

◎ งาม พักตร์ยิ่งชั้นมหาราช	งาม วิลาสล้ำนางในดั่งสา
งาม เนตรยิ่งเนตรในยามา	งาม นาสิกล้ำในดุขุฎี
งาม โอษฐ์ งาม กรรณ งาม ปราง	ยิ่งนางในนิมาราคี
งาม เกศยิ่งเกศกัลยาณี	อันมีในชั้นนิรมิต

ฯ ล ฯ

(กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๐, น. ๙๐)

บทประพันธ์ข้างต้นเป็นบทสมโภชนางมณฑิลา จากบทละคร เรื่อง รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช จะเห็นได้ว่าการใช้คำว่า “**งาม**” ซ้ำในหลายตำแหน่งของบทประพันธ์ ทั้งนี้เพื่อเป็นการเน้นย้ำให้เห็นถึงความงามของตัวละครและเป็นการแจกแจงรายละเอียดอันเป็นส่วนประกอบแห่งการพิจารณาความงาม ไม่ว่าจะเป็นใบหน้า ดวงตา จมูก ปาก หู แก้ม หรือผม บทประพันธ์นี้จึงแสดงให้เห็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ที่เกิดจากการซ้ำคำเพื่อเพิ่มความไพเราะและสื่อความหมายให้แจ่มชัดมากยิ่งขึ้น

★ **การเล่นคำ** คือ การนำคำพ้องเสียง หรือคำพ้องรูปพ้องเสียงมาใช้ร่วมกันในบทประพันธ์ ซึ่งนอกจากจะเป็นการเพิ่มความไพเราะให้แก่บทประพันธ์แล้ว การเล่นคำพ้อง ยังเป็นการแสดงความรอบรู้ของกวีที่สามารถนำคำที่มีความหมายหลากหลายมาใช้เพื่อสร้างความคมคายของความคิดที่เกิดขึ้นในบทประพันธ์อีกด้วย เช่น

ถึงบาง พลัด ยิ่งอนันตนาถจิต	นั่งพิณจึ่งน่าน้ำตาไหล
พี่ พลัด นางร้างรักมาแรมไกล	ประเดี๋ยวใจพบบางริมทางจร
ถึงบาง ชื่อ ชื่อบางนี้สุจริต	เหมือน ชื่อ จิตที่พี่ตรงจำนงสมร
มิตรจิตขอให้มิตรใจจร	ใจสมรขอให้ ชื่อ เหมือนชื่อบาง
ถึงบาง ช่อน เหมือนเขา ช่อน สมรพี่	ช่อน ไฉนดอกกระมังเห็นกว้างขวาง
เจ้าเยี่ยมหน้าออกมาหาพี่หน่อยนาง	จะลาร้างแรมไกลเจ้าไปแล้ว

(กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๓, น. ๘๖)

บทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่ากวีมีการเล่นคำโดยนำคำที่เป็นส่วนหนึ่งของชื่อสถานที่มาเชื่อมโยงกับประสบการณ์ชีวิตของตนเอง ดังจะเห็นได้ ดังนี้

★ การเล่นคำว่า **พลัด** ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของคำว่า “บางพลัด” ที่หมายถึง สถานที่แห่งหนึ่งที่กวีเดินทางผ่าน กับคำว่า **พลัด** ที่หมายถึง พากจากกัน เพื่อเชื่อมโยงถึงการพลัดพรากจากนางผู้เป็นที่รักของกวี

★ การเล่นคำว่า **ชื่อ** ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของคำว่า “บางชื่อ” ที่หมายถึง สถานที่แห่งหนึ่งที่กวีเดินทางผ่าน กับคำว่า **ชื่อ** ที่หมายถึง ตรง ไม่เอนเอียง เพื่อเชื่อมโยงถึงใจของกวีที่ชื่อตรงต่อนางผู้เป็นที่รักและขอให้นางมีใจชื่อตรงต่อกวีเช่นกัน

★ การเล่นคำว่า **ช่อน** ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของคำว่า “บางช่อน” ที่หมายถึง สถานที่แห่งหนึ่งที่กวีเดินทางผ่าน กับคำว่า **ช่อน** ที่หมายถึง ปิดบังไว้ไม่ให้เห็น หลบไว้ในที่ลับตา เพื่อเชื่อมโยงถึงการที่กวีไม่ได้พบนางผู้เป็นที่รักว่าเป็นเพราะมีใครบางคนซ่อนนางเอาไว้

ลักษณะเช่นนี้แสดงความคมคายของถ้อยคำที่กวีเลือกสรรนำมาใช้ ทั้งยังสะท้อนความรู้รอบรู้ทางความหมายของถ้อยคำในภาษาไทยได้อีกทางหนึ่งด้วย

★ **การใช้คำซ้ำ** คือ การนำคำซ้ำมาใช้ในบทประพันธ์ คำซ้ำในที่นี้หมายถึง คำที่สร้างขึ้นเพิ่มขึ้นโดยการออกเสียงซ้ำคำเดิมให้ต่อเนื่องกัน ในการเขียนร้อยแก้วโดยทั่วไปจะใช้เครื่องหมายไม้ยมก (๗) เติมหลังคำเดิม แต่ในบทประพันธ์ร้อยกรองมักเขียนรูปเต็มของคำที่ซ้ำนั้น คำซ้ำมักมีความหมายต่างไปจากคำเดิม เช่น แสดงความหนักแน่นเพิ่มขึ้น แสดงความเป็นพหุพจน์ แสดงความต่อเนื่อง แสดงความไม่แน่นอน การนำคำซ้ำมาใช้ในบทประพันธ์จึงให้ผลในแง่ของการสื่อความหมาย เช่น

บนประมณมณเอย **เรื้อยเรื้อย**รีน
เสียง **ฮือฮือ** รือร่ายังคำไป

(กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๓, น. ๓๑๑)

กระพือผืนผ้าปลิว **หวิวหวิว** ไหว
อนาถใจจนสะอื้นกลืนน้ำตา

บทประพันธ์ข้างต้นมีการใช้คำซ้ำเพื่อสื่อให้เห็นถึงความต่อเนื่อง กล่าวคือ ใช้คำว่า **เรื้อยเรื้อย** **หวิวหวิว** และ **ฮือฮือ** เพื่อแสดงลักษณะของลมที่พัดผ่านบนเจดีย์พระประมณ (วัดพระปฐมเจดีย์) อย่างต่อเนื่องและคงที่ คำซ้ำในบทประพันธ์ข้างต้นนี้จึงมีผลในการสร้างภาพของบรรยากาศแวดล้อมบริเวณนั้นให้เกิดขึ้นในความคิดของผู้อ่านได้

★ **การหลากคำ** คือ การนำคำที่มีความหมายเหมือนกันมาใช้ร่วมกันในตำแหน่งต่าง ๆ ของบทประพันธ์ เพื่อใช้กล่าวถึงสิ่งเดียวกันหรือบุคคลเดียวกันด้วยถ้อยคำที่หลากหลายหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า การใช้คำไวพจน์ หรือคำพ้องความ ดังเช่นการกล่าวถึง **ดอกไม้** ด้วยคำว่า **บุปผา ผกา มาลี โกสุม บุษบา** ฯลฯ การกล่าวถึง **แผ่นดิน** ด้วยคำว่า **ภูมิ ธรณี ปรุพี ธาตวี ธร** ฯลฯ หรือการกล่าวถึง **ท้องฟ้า** ด้วยคำว่า **นภา เวหา อัมพร ทิฆัมพร คัคณานต์** ฯลฯ การหลากคำ หรือการใช้คำไวพจน์ หรือการใช้คำพ้องความช่วยให้หลีกเลี่ยงจากการใช้คำซ้ำซาก ซึ่งจะทำให้บทประพันธ์น่าเบื่อ นอกจากนี้การหลากคำยังแสดงความรอบรู้และคลังคำของกวีได้อีกด้วย เช่น

เมื่อนั้น
แต่จาก **เขาวมัลย์** ช้านานมา
ยามเข้าไสยาในราตรี
บรรทมเซยชมแต่สไบ

พระโหมยวงค์อัสญแดหว่า
ไม่วายถวิลหาอาลัย
ยิ่งทวิทุกข์ทนหม่นไหม้
แทนองค์ **อรไท** ทุกเวลา
(พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, ๒๕๑๐, น. ๑๒๙)

บทประพันธ์ข้างต้นกล่าวถึงอิเหนาเมื่อต้องพลัดพรากจากนางจินตะหราหลังจากที่ได้พบและตกหลุมรักนาง จะเห็นได้ว่ากวีมีการหลากคำ โดยปรากฏทั้งคำว่า **เขาวมัลย์** และคำว่า **อรไท** ทั้ง ๒ คำดังกล่าว หมายถึง นางจินตะหรา การหลากคำในบทประพันธ์นี้จึงแสดงให้เห็นว่ากวีมีการเลือกสรรคำมาใช้เพื่อสร้างความหลากหลายของถ้อยคำในบทประพันธ์

๓) **วรรณศิลป์ที่เกิดจากการใช้ภาพพจน์** คือ การใช้สำนวนภาษาเพื่อให้เกิดภาพหรือมีความหมายพิเศษ (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๕, น. ๑๘๒) การใช้ภาพพจน์มีผลต่อความสำเร็จอารมณ์ของผู้อ่าน ทำให้เกิดความคิดและจินตนาการ ทำให้สิ่งที่เป็นนามธรรมเกิดเป็นรูปธรรมมากขึ้น สื่อถึงความเข้มข้นทางอารมณ์มากขึ้น ตลอดจนช่วยให้กล่าวคำน้อยแต่ได้ความมาก (กุหลาบ มลลิกะมาส อ้างถึงใน สมเกียรติ รัชมณี, ๒๕๕๑, น. ๗๑) โดยภาพพจน์ที่มักจะปรากฏใช้ในวรรณคดีและวรรณกรรมมีหลายประเภท ดังนี้

★ **อุปมา** คือ การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งให้คล้ายหรือเหมือนกับอีกสิ่งหนึ่ง โดยมีคำที่สื่อความหมายว่า “เหมือน” เป็นตัวเชื่อมแสดงความเปรียบเทียบ เช่นคำว่า กล เปรียบ ประดู่ ดูด ดั่ง เหมือน ราวกับ ราว เพียง เพียง (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๒, น. ๕๖๖) เช่น

นอนเถิดหนายาหิพีจะกล่อม
คิริรอบขอบเคียง **เหมือน** เวียงไชย
เคยลำเนียงเสียงนางสุรางค์เห่
เคยมีวิสูตรรูดกันบนบัลลังก์

งามละม่อมมิ่งขวัญอย่าหวั่นไหว
อยู่ร่มไม้ **เหมือน** ปราสาทราชวัง
มาฟังเรไรแซ่ **เหมือน** เตรลึงษ์
มากำบังใบไม้ในไพรวัน

(กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๓, น. ๑๔๖-๑๔๗)

บทประพันธ์ข้างต้นมาจากนิราศอิเหนาของสุนทรภู่ ซึ่งปรากฏการใช้ภาพพจน์อุปมาดังจะเห็นได้ว่า มีการเปรียบเทียบสิ่งที่มีอยู่ในปากกับสิ่งที่มีอยู่ในวัง ได้แก่ เปรียบภูเขาที่รายล้อมอยู่เหมือนบ้านเมือง เปรียบร่มไม้เหมือนปราสาทราชวัง เปรียบเสียงเรไรเหมือนเตรลึงษ์ในการประโคมดนตรีตามแบบแผนของราชสำนัก

เนื้อหาของบทประพันธ์ข้างต้นเป็นบทรำพึงรำพันของอิเหนาเมื่อต้องพลัดพรากจากนางบุษบา เมื่อองค์ปะตาระกาหลาบ้นดาลให้ลมหอบนางบุษบาไป สุนทรภู่ถ่ายทอดความคิดคำนึงของอิเหนาเมื่อนึกถึงคราวที่ร่วมใช้ชีวิตในปากกับนางบุษบา การใช้ภาพพจน์อุปมาในบทประพันธ์นี้จึงเป็นการสื่อความหมายว่า แม้ในปากจะไม่มีความสะดวกสบาย แต่อิเหนาก็จะคอยดูแลนางอย่างใกล้ชิด แม้จะไม่สะดวกสบายเท่ากับตอนอยู่ในวัง แต่เมื่อทั้งคู่ได้อยู่ร่วมกันก็มีความสุขได้เช่นกัน

★ **อุปลักษณะ** คือ การกล่าวเปรียบเทียบโดยตรงระหว่างสิ่งที่มีคุณสมบัติร่วมบางประการของสองสิ่งหรือมากกว่านั้น โดยมีคำแสดงเปรียบเทียบว่า เป็น คือ เท่ากับ (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๒, น. ๕๖๙) เช่น

ทัพใต้ทัพตั้งป่า
จากนุชมานอนเดือน
ตรอมตายแต่จักเยือน
เรือนดูเห็นเห็นไม้

เป็น เรือน
ต่าง ได้
กันยาก แลแม่
ป่าไม้ **เป็น** เรือน*

(นรินทร์ธิเบศร์ (อิน), ๒๕๒๕, น. ๒๐)

บทประพันธ์ข้างต้นปรากฏการใช้ภาพพจน์อุปลักษณะ กล่าวคือ มีการเปรียบเทียบป่าเป็นบ้านเรือน และแสงเดือนเป็นได้ ป่าในบทประพันธ์นี้จึงมีคุณสมบัติร่วมกันกับบ้านเรือนในแง่ของการเป็นสถานที่พักผ่อนนอนหลับ และแสงเดือนในบทประพันธ์นี้จึงมีคุณสมบัติร่วมกับใต้ในแง่ของการให้แสงสว่าง การใช้ภาพพจน์อุปลักษณะในบทประพันธ์นี้จึงเป็นการสื่อความหมายถึงความทุกข์กายทุกข์ใจที่ต้องใช้ชีวิตตรอมแรมในป่าทำให้หวนคิดถึงบ้านเรือนและนางผู้เป็นที่รักที่พลัดพรากจากมา

* บางฉบับใช้ว่า เมืองดูเห็นเห็นไม้ ป่าไม้เป็นเมือง

★ **สัญลักษณ์** การใช้สิ่งหนึ่งแทนสิ่งอื่นที่มีคุณสมบัติบางประการร่วมกัน โดยสิ่งที่ใช้แทนกันนั้นอาจเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ได้ สัญลักษณ์ที่มักพบได้โดยทั่วไปรวมถึงในวรรณคดี เช่น **สีขาว** เป็นสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์ ความสำเร็จ ความดี แตกต่างจาก**สีดำ**ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งความทุกข์ ความชั่วร้าย ความลึกลับ หรือ **กา**เป็นสัญลักษณ์แทนผู้มีตระกูลต่ำ คนชั่ว คนใจต่ำ ตรงข้ามกับ **หงส์**เป็นสัญลักษณ์แทนคนดี คนที่อยู่ในตระกูลสูง หรือคนรักศักดิ์ศรี (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๒, น. ๕๐๐) เช่น

เมื่อแรกเชื่อว่าเนื้อ ทับทิมแท้	มาแปรเป็น พลอยหุง ไปเสียได้
กาล วงว่า หงส์ ให้ปลงใจ	ด้วยมิได้ดูหงอนแต่ก่อนมา
คิดว่าหงส์เราจึงหลงด้วยลายย่อม	ช่างแปลงปลอมท่วงทีดีหนักหนา
ตั้งรักถิ่นมัจฉาที่ไม่คลาคลา	ครั้นลับตาฝูงหงส์ก็ลงโคลน

(ขุนช้าง ขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๐๖, น. ๓๑๐-๓๑๑)

บทประพันธ์ข้างต้นปรากฏการใช้ภาพพจน์สัญลักษณ์ กล่าวคือ กวีใช้คำว่า **ทับทิมแท้** และ **หงส์** เป็นสัญลักษณ์หมายถึง คนชั้นผู้ดี มีพฤติกรรมและความคิดที่ดี มีศีลธรรม และใช้คำว่า **พลอยหุง** และ **กา** แทนคนต่ำต้อย มีพฤติกรรมและความคิดอันเลวทราม ไร้ศีลธรรม ทั้งนี้บทประพันธ์ดังกล่าวเป็นคำที่ขุนแผนใช้เพื่อบริภาษนางวันทองเมื่อได้รู้ว่านางวันทองซึ่งเคยเป็นภรรยาของตน กลับไปอยู่กินกับขุนช้างในระหว่างที่ตนไปทำสงคราม การใช้สัญลักษณ์ดังกล่าวจึงเป็นการใช้ถ้อยคำตำหนิ นางวันทองด้วยความหมายที่ลึกซึ้ง

★ **อติพจน์หรืออริพจน์** คือ การกล่าวเกินจริงอย่างจงใจด้วยเจตนาเน้นข้อความนั้นให้น้ำหนักมากยิ่งขึ้นหรือให้ความรู้สึกเพิ่มขึ้น (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๒, น. ๕๓๙) เช่น

เรียบให้ชลเนตรถ้วม	ถึงพรหม
พาหุสัตว์จ่อมจม	ชีพม้วย
พระสุเมรุเปื่อยเป็นตม	ทบท่าว ลงแฮ
อภินิฐมหาพรหมฉ้วย	พิไวจึงคง

(กรมศิลปากร, ๒๕๐๕, น. ๘)

บทประพันธ์ข้างต้นเป็นการใช้ภาพพจน์อติพจน์เพื่อสื่อความชัดเจนในอารมณ์โศกเศร้าเสียใจที่กวีต้องพลัดพรากจากนางผู้เป็นที่รัก โดยกล่าวว่า การพลัดพรากครั้งนี้ทำให้กวีร้องไห้จนน้ำตาท่วมไปถึงสวรรค์ชั้นพรหม ซึ่งอยู่เหนือสวรรค์ชั้นที่ ๖ คือ ปรนิมมิตวสวัตติ ขึ้นไปอีก ทำให้เหล่าสรรพสัตว์ต่างจมน้ำตายจนตาย น้ำตาของกวีทำให้เขาพระสุเมรุอันเป็นแกนกลางของโลกและจักรวาลเปื่อยลงเป็นตม และล้มลงมา ความทุกข์ครั้งนี้ทำให้กวีเจียนตาย แต่ก็ได้รับการช่วยเหลือจากอภินิฐพรหม อันเป็นพรหมชั้น ๑๖ คือชั้นสูงสุดในชั้นรูปพรหม เนื้อความที่กล่าวเกินจริงในบทประพันธ์นี้เป็นการเน้นย้ำอารมณ์และความรู้สึกของกวี ตลอดจนถ่ายทอดความทุกข์ทรมานอย่างที่สุดเมื่อกวีต้องพลัดพรากจากนางผู้เป็นที่รัก

★ **บุคคลวัตหรือบุคลาธิษฐาน** คือ การกำหนดให้สิ่งซึ่งไม่ใช่มนุษย์มีสภาวะเป็นมนุษย์ ทำกริยาอาการอย่างมนุษย์ เช่น พุด คิด มีสติปัญญา และอารมณ์ ความรู้สึก (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๒, น. ๒๘๗) เช่น

บรรจถรณ์หมอนมานมุ้ง	เตียงสมร
เตียงช่วยเตือนนุชนอน	แท่นน้อง
ฉุกโหมแม่จกจร	จากมาน มาแฮ
มานอย่าเบิกบังห้อง	หับให้คอยหน

(นรินทร์วิเบศร์ (อิน), ๒๕๒๕, น. ๗)

บทประพันธ์ข้างต้นมีเนื้อความเกี่ยวกับการฝากฝังนางผู้เป็นที่รักของกวีไว้กับวัตถุสิ่งของต่าง ๆ ปรากฏการใช้โวหารภาพพจน์บุคคลวัต ดังจะเห็นได้จากวรรค **เตียงช่วยเตือนนุชนอน** ซึ่งมีเนื้อความว่า กวีขอให้เตียงซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิตให้กระทำการ “เตือน” นางผู้เป็นที่รักของกวีให้นอนอยู่ ณ ที่แห่งนั้นอย่าได้ไปนอน ณ ที่อื่น รวมไปถึงวรรค **มานอย่าเบิกบังห้อง** ซึ่งมีเนื้อความว่า กวีขอให้ผ้าม่านซึ่งเป็นสิ่งที่ไม่มีชีวิต อย่าได้เปิดทางให้นางออกไปจากห้อง ขอให้รอคอยการกลับมาของตนอยู่ ณ เเคสถานแห่งนี้ บทประพันธ์ข้างต้นแสดงความกังวลใจของกวีที่เกรงว่าจะเสียนางผู้เป็นที่รักไปให้แก่ผู้อื่นในช่วงเวลาที่ตัวกวีเองมิได้อยู่กับนาง จึงฝากให้วัตถุสิ่งของต่าง ๆ ช่วยเฝ้าดูนางแทนตนด้วยการใช้ภาพพจน์บุคคลวัตในบทประพันธ์นี้จึงเป็นกลวิธีการแสดงความห่วงหาอาลัยของกวีที่มีต่อนางผู้เป็นที่รักได้อย่างชัดเจน

★ **สัทพจน์** คือ การใช้คำเลียนเสียง (สุจิตรา จงสถิตวัฒนา, ๒๕๔๙, น. ๓๙) ซึ่งอาจเป็นเสียงสัตว์ เสียงลมพัด เสียงเครื่องดนตรี หรือเสียงที่เกิดจากวัตถุสิ่งของ เช่น

บ้างขึ้นบนชนส่งคนข้างล่าง	เสียง โม่ฉ่าง ขามแตกกระแทกชน
จนคนบนสัปคับรับไม่ทัน	หม้อข้าวชนตกแตกกระจายราย
ยามกระสอบ กรอบแกรบกระไกรกริก	กลักพริกพลิกแพลงตะแคงหงาย
กะโปเลเชือกร้อยขึ้นห้อยท้าย	เมื่อยามร้ายดูงามกว่าขามดิน

(กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๓, น. ๙๓)

บทประพันธ์ข้างต้นปรากฏการใช้ภาพพจน์สัทพจน์ ดังจะเห็นได้จากการเลียนเสียงของสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ได้แก่ เสียงขามแตกดัง **โม่ฉ่าง** และเสียงยามกระสอบเมื่อถูกสัมผัสและเสียดสี จะมีเสียงดัง **กรอบแกรบกระไกรกริก** ภาพพจน์แบบสัทพจน์ให้ความรู้สึกแก่ผู้อ่านราวกับว่าได้ยินเสียงนั้นจริง ๆ เป็นภาพพจน์ที่ช่วยเสริมจินตภาพให้แก่ผู้อ่าน

★ **นามนัย** คือ การใช้คำหรือวลีซึ่งบ่งลักษณะหรือคุณสมบัติของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง มาแสดงความหมายแทนสิ่งนั้นทั้งหมด (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๕, น. ๒๖๓) เช่น

...ครั้นสวรรคาลัยไซ้ พระมหินทร์ได้สมบัติ เสีย**เศวตฉัตร**หงสา ตรีอยุธยาพินาศ
จึงบรมราชปิตรวงศ์ ทรงสืบเสวยศวรรยศ...

(กระทรวงศึกษาธิการ, กรมวิชาการ, ๒๕๔๕, น. ๓)

คำว่า **เศวตฉัตร** ในบทประพันธ์ข้างต้น มีลักษณะเป็นนามนัย กล่าวคือ **เศวตฉัตร** ในที่นี้แสดงความหมายแทนอิสราภาพ วรคที่ว่า **เสียเศวตฉัตรหงสา** จึงหมายถึง การเสียอิสราภาพให้แก่กรุงหงสาวดี ทั้งนี้ **เศวตฉัตร** เป็นคำที่บ่งลักษณะหรือคุณสมบัติของราชบัลลังก์ สื่อความหมายของความเป็นเอกราชที่ไม่ขึ้นตรงต่อใคร แม้ตามรูปศัพท์จะหมายถึง ฉัตรสีขาวที่ปักกันเหนือพระที่นั่งของกษัตริย์ แต่การเสียเศวตฉัตรก็ไม่ได้หมายถึงการเสียฉัตรดังกล่าว แต่หมายถึง การเสียเอกราชนั่นเอง

๔) **วรรณศิลป์ที่เกิดจากภาษาจินตภาพ** คือ การสร้างภาพให้เกิดขึ้นในจินตนาการของผู้อ่านโดยใช้ถ้อยคำภาษา ภาษาจินตภาพอาจเป็นการพรรณนาโดยละเอียด การเลือกสรรถ้อยคำมาเรียบเรียงอย่างประณีต การใช้ถ้อยคำที่เร้าประสาทสัมผัส รวมถึงการใช้โวหารภาพพจน์ต่าง ๆ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดภาพขึ้นในจิตใจ (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๔๕, น. ๒๑๘) เช่น

ตัวอย่างที่ ๑

ลมตกนกแก้วอ่อน	ร้อนบิน
โอบฉาบคาบ ปลาหิน	ภูก่อ
ค้อนหอย ค้อยค้อย ดิน	เดินช่อง มองแฮ
ถิบถ่อกรอ ปีกจ้อง	จ่อมน้ำ ปล้ำ ปลา

(กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๓, น. ๑๗๕)

บทประพันธ์ข้างต้นปรากฏการใช้ถ้อยคำที่สื่อจินตภาพด้านการเคลื่อนไหว ได้แก่คำว่า **ร้อนบิน** ซึ่งช่วยสื่อภาพนกที่กำลังบินร่อนบนท้องฟ้า **โอบฉาบ** และ **คาบ** ซึ่งช่วยสื่อภาพนกกำลังบินโอบลงมาคาบปลาอย่างรวดเร็ว **ค้อย ค้อย** และ **เดินช่อง** ซึ่งช่วยสื่อภาพนกที่ค่อย ๆ เดินหาปลาในบริเวณแหล่งน้ำ **ถิบ ถ่อ กรอ จ้อง** และ **ปล้ำ** ช่วยสื่อการเคลื่อนไหวของนกในลักษณะต่าง ๆ เมื่อต้องการจับปลา ถ้อยคำเหล่านี้ช่วยให้ผู้อ่านสามารถจินตนาการพฤติกรรมของนกที่สามารถพบตามธรรมชาติได้อย่างชัดเจน

ตัวอย่างที่ ๒

กระจง กระจิดเตี้ย	วังเรี่ยเรี่ย นำเอ็นดู
เหมือนกวางอย่างตาหู	มีเขี้ยวน้อยสร้อยแถมสอง
กระจง กระจิด หน้า	เอ็นดู
เดินร่อยเรี่ยงามตรู	กระจ้อย
เหมือนกวางอย่างตาหู	ตีนกีบ
มีเคี้ยวขวาน้อยซ้อย	แนบข้างเคียงสอง

(กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, ๒๕๔๘, น. ๓๙)

บทประพันธ์ข้างต้นจากเรื่อง กาพย์ห่อโคลงประพาสธารทองแดง พระนิพนธ์เจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร ปรากฏถ้อยคำที่สื่อจินตภาพทั้งในด้านรูปร่างลักษณะและการเคลื่อนไหว กล่าวคือ กวีใช้คำว่า **กระจิด เตี้ย** และ **กระจ้อย** ซึ่งมีความหมายบ่งบอกขนาด เมื่อใช้ขยายลักษณะของกระจงแล้ว ทำให้สามารถจินตนาการได้ว่าสัตว์ชนิดดังกล่าวมีขนาดเล็กน่าเอ็นดู และเมื่อใช้ร่วมกับคำว่า **วังเรี่ยเรี่ย** ก็จะทำให้ภาพของสัตว์ตัวเล็ก ๆ ที่เคลื่อนที่อย่างคล่องแคล่วไปบนพื้นดิน นอกจากนี้แล้วกวียังใช้การเปรียบเทียบโดยกล่าวว่า กระจงมีตา หู และเท้าคล้ายกับกวาง เพื่อให้ผู้อ่านที่ไม่เคยเห็นสัตว์ชนิดนี้สามารถจินตนาการตามได้โดยไม่ยาก

๕) **วรรณศิลป์ที่เกิดจากกวีโวหาร** คือ ปฏิบัติทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน เมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีได้ถ่ายทอดออกมาในบทประพันธ์ ในวรรณคดีไทยนอกจากผู้อ่านจะได้รับรสจากถ้อยคำที่กวีเลือกใช้และความหมายที่คมคายแล้ว ยังเกิดจากกวีโวหารที่สัมพันธ์กับเนื้อหา (สุจิตรา จงสถิตวัฒนา, ๒๕๔๙, น. ๗๑-๗๘) ซึ่งมีด้วยกัน ๔ ลักษณะ ได้แก่ เสาวรจนี นารีปราโมทย์ พิโรธวาที สัลลาปังคพิสัย

★ **เสาวรจนี** มีลีลาในเชิงชื่นชมความงาม โดยอาจจะเป็นความงามของตัวละครที่เป็นมนุษย์ สัตว์ สิ่งของ หรือสถานที่ก็ได้ เช่น

เจ้าร่างน้อยนอนนิ่งบนเตียงต่ำ	คมขางามแหลมแจ่มใส
คิ้วคางบางนอนอ่อนละไม	รอยไรรีบับระดับดี
ผมเปลือยเลื้อยประลงจนบำ	งอนปลายเกศาตูมศรี
ที่นอนน้อยน่านอนอ่อนดี	มีหมอนข้างคู่ประคองเคียง

(ขุนช้าง ขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๐๖, น. ๓๗๐)

บทประพันธ์ข้างต้นเป็นการพรรณนาความงามของนางแก้วกิริยาผ่านมุมมองของขุนแผน โดยกล่าวว่า นางมีรูปร่างเล็กบอบบาง นอนหลับแนิ่งอยู่บนเตียงระดับต่ำ และแม้จะอยู่ในท่าทางการนอน แต่ความ “คมขางามแหลม” ก็ปรากฏออกมาให้เห็นอย่างเด่นชัด กวีได้ชี้ให้เห็นความงามขององค์ประกอบแต่ละส่วนบนใบหน้า ทั้งคิ้วที่บางอ่อนได้รูปงาม ไรผมที่เรี่ยงามดูดี ผมยาวประบ่างอนตรงช่วงปลายที่ดูเหมาะสมและเข้ากับนางยิ่งนัก ความงามเหล่านี้เ้ายวนใจขุนแผนให้หลงใหลในความงามของนาง จนเกิดความคิดขึ้นมาว่า “ที่นอนน้อยน่านอนอ่อนดี” ลักษณะเช่นนี้จึงให้กวีโวหารแบบเสาวรจนีแก่ผู้อ่าน

★ **นารีปราโมทย์** มีลีลาในเชิงโอโลมผารักหรือเกี้ยวพาราสี เช่น

แม่นเป็นไม้ให้พื้เป็นนก	ให้ได้กกกิ่งไม้อยู่ไพรสณฑ์
แม่นเป็นนารีผลวิมลจันทร์	ขอให้ฉันเป็นพระยาวิชาธร
แม่นเป็นบัวตัวพื้เป็นแมงกู่	ได้ชื่นชูสู่สมชมเกสร
เป็นวารีพื้หวังเป็นมังกร	ได้เซยซ้อนชมชลทุกเวลา
แม่นเป็นถ้ำน้ำใจใครเป็นหงส์	จะได้ลงสิงสู่ในคุหา
แม่นเนื้อเย็นเป็นเทพธิดา	พื้ขออาศัยเสน่ห์เป็นเทวัญ

(กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๓, น. ๓๑๐)

บทประพันธ์ข้างต้นเป็นบทผารักจากนิราศพระปฐม ของสุนทรภู่ ซึ่งสุนทรภู่เดินทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ (วัดพระปฐมเจดีย์) แล้วได้อธิษฐานจิตขอให้ได้อยู่เคียงคู่กับนางในทุกชาติภพ โดยกล่าวว่าถ้านางเป็นไม้ กวีจะเป็นนกที่คอยกกกิ่งไม้นั้นอยู่ในป่า หากนางเป็นนารีผล กวีจะเป็นวิยาธรผู้ได้ครอบครองนาง หากนางเป็นดอกบัว กวีจะเป็นแมลงกู่คอยดมดมเกสรอยู่เสมอ หากนางเป็นน้ำทะเล กวีจะเป็นมังกรที่จะได้อยู่ในทะเลทุกเวลา หากนางเป็นถ้ำ กวีจะเป็นหงส์ที่อาศัยอยู่ในถ้ำนั้น หากนางเป็นเทพธิดา กวีจะเป็นเทวดาที่ได้เคียงคู่กับนาง เนื้อความของบทประพันธ์จึงเป็นการผารักที่อ่อนหวาน แสดงความรู้สึกที่กวีมีต่อนางได้อย่างแจ่มชัด ลักษณะเช่นนี้จึงให้กวีโวหารแบบนารีปราโมทย์แก่ผู้อ่าน

★ **พิโรธวาทัง** มีท่วงทำนองแสดงความโกรธแค้นเคืองใจ ตลอดจนการตัดพ้อต่อว่า เช่น

เอออูเหมะมิงชีข้างกระไร	
ทุทุสสฤๅลจะนี้ไฉน	ก็มาเป็น
คึกบึงและมิงก็ยังมีเห็น	
จะน้อยจะมากจะยากจะเย็น	ประการใด
อวดฉลาดและคาดแกลงเพราะใจ	
ขยาดขยันมีทันอะไร	ก็หมิ่นกู

(กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, ๒๕๔๗, น. ๑๐)

บทประพันธ์ข้างต้นจากเรื่อง สามัคคีเภทคำฉันท์ ของชิต บุรทัต ซึ่งแสดงอารมณ์โกรธของพระเจ้าอชาตศัตรูที่มีต่อวัสสการพราหมณ์ หลังจากทีวัสสการพราหมณ์หลอหลอนให้พระเจ้าอชาตศัตรูยกทัพไปตีแคว้นวัชชี การหักทอนครั้งนี้เป็นกลอุบายที่ทั้งคู่วางแผนไว้เพื่อเป็นแผนให้วัสสการพราหมณ์เข้าไปทำลายความสามัคคีของเหล่ากษัตริย์ลิจฉวี โดยบทประพันธ์นี้กล่าวว่าไปถึงพราหมณ์แต่ความคิดไม่ต่างจากทาสชั้นแล้ว สงครามยังไม่เกิดขึ้นและยังมิได้เห็นกำลังของข้าศึกว่ามากน้อยหรือยากเย็นประการใดก็เกรงกลัวเสียแล้ว ทั้งยังกล่าวว่าการที่วัสสการพราหมณ์หักทอนตนในครั้งนี้เป็นเพราะว่าอวดฉลาดแต่แท้จริงแล้วฉลาดเขลา ซึ่งเท่ากับการหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ บทประพันธ์ข้างต้นปรากฏถ้อยคำที่แสดงอารมณ์โกรธ เช่น การอุทานว่า “เอออูเหม” การใช้สรรพนาม “กู” “มิง” ลักษณะเช่นนี้จึงให้กวีโวหารแบบพิโรธวาทังแก่ผู้อ่าน

★ **สัลลาปิงคพิสัย** มีท่วงทำนองแสดงความโศกเศร้าคร่ำครวญ เป็นลีลาแห่งความคิดคะนึงรำพึงรำพัน เช่น

จะมีคูมิได้อยู่ประคองเซย	ไอ้สังเวชวาสนาใจจาย
ถึงทุกชีใครในโลกที่โศกเศร้า	ต้องละเลยดวงใจไว้ไกลตา
จะพลัดพรากจากกันไม่ทันลา	ไม่เหมือนเราภุมรินถวิลหา
	ใช้แต่ต่างถ้อยสุนทรพจน์

(กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๓, น. ๖๑)

บทประพันธ์ข้างต้นจากเรื่อง นิราศเมืองแกลง ของสุนทรภู่ ซึ่งแสดงความทุกข์ของกวีเมื่อต้องพลัดพรากจากนางผู้เป็นที่รัก โดยกล่าวว่า กวีรำพึงรำพันถึงวาสนาอันน่าสังเวชของตนที่ถึงแม้จะมีคูแต่ก็ไม่อาจอยู่ดูแลใกล้ชิดได้ เพราะมีเหตุที่จะต้องพลัดพรากไปไกล การพลัดพรากในครั้งนี้ทำให้กวีมีความทุกข์โศกเศร้ายิ่งกว่าผู้ใดในโลก เพราะแม้จะเอยคำลากับนางก่อนออกเดินทางก็ยังไม่มีโอกาสทำได้แต่เพียงส่งสายตาแทนถ้อยคำที่อยู่ในใจของกวีเพียงเท่านั้น ลีลาการประพันธ์ในลักษณะเช่นนี้จึงให้กวีโวหารแบบสัลลาปิงคพิสัยแก่ผู้อ่าน

ในกรณีที่เป็นกรวิเคราะหืวรรณคดีหรือวรรณกรรมประเภทร้อยแก้ว นอกจากนักเรียนจะสามารถนำหลักการพิจารณาต่าง ๆ ตามที่ได้นำเสนอไปข้างต้นไปปรับประยุกต์ใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ได้แล้ว อาจจะต้องพิจารณาถึงประเด็นต่าง ๆ อันเป็นลักษณะสำคัญของร้อยแก้ว ดังนี้

★ **เอกภาพ** หมายถึง ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ความสอดคล้องกลมกลืนกัน (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖, น. ๑๔๓๑) งานเขียนที่มีเอกภาพจะมุ่งเสนอประเด็นสำคัญเพียงประเด็นเดียว โดยมีรายละเอียดต่าง ๆ ไว้เพื่อขยายความ อธิบาย และสนับสนุน (จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ และ บาหยัน อิมสำราญ, ๒๕๔๘, น. ๑๔๘)

★ **สัมพันธภาพ** หมายถึง ความผูกพันหรือความเกี่ยวข้อง (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖, น. ๑๒๑๐) งานเขียนที่มีสัมพันธภาพจะเป็นการร้อยเรียงเรื่องราวที่ต้องการจะนำเสนออย่างเชื่อมโยงเกี่ยวข้องต่อเนื่องกันไปโดยตลอด ทั้งในย่อหน้าและระหว่างย่อหน้า โดยจะต้องมีการจัดระเบียบความคิดด้วยการร้อยเรียงประโยคให้ต่อเนื่องและสอดคล้องกัน (จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ และ บาหยัน อิมสำราญ, ๒๕๔๘, น. ๑๔๘-๒๐๐)

★ **สารัตถภาพ** หมายถึง เนื้อหาหลักที่เป็นใจความสำคัญหรือความคิดสำคัญของเรื่อง (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖, น. ๑๒๒๓) งานเขียนที่มีสารัตถภาพจึงเป็นการเน้นย้ำใจความสำคัญเพื่อให้ผู้อ่านทราบความคิดหรือเจตนาว่า ความคิดใดมีความสำคัญมากที่สุดที่ผู้เขียนต้องการนำเสนอ (วรวรรณ ศรียาภัย, ๒๕๕๗, น. ๓๘)

★ **การใช้ภาษา** เป็นการพิจารณาลักษณะและกลวิธีการใช้ถ้อยคำในงานเขียน โดยอาจสังเกตได้จากการใช้ระดับของภาษาที่สอดคล้องกับเนื้อหาและวัตถุประสงค์ รวมไปถึงการใช้คำและการร้อยเรียงประโยคเพื่อให้สามารถสื่อสารความหมายและแนวคิดได้ตรงตามกับผู้เขียนเจตนา ตลอดจนมีความประณีตและสละสลวยที่ชวนให้สามารถติดตามอ่านได้อย่างน่าสนใจ (กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา, สถาบันภาษาไทย, ๒๕๖๑, น. ๔๔-๗๓)

★ **น้ำเสียง** หมายถึง ทักษะการเขียนที่มีต่อเรื่องที่นำเสนอต่อผู้อ่าน หรือต่อตัวนักเขียนเอง ในที่นี้น้ำเสียงมีลักษณะเป็นลีลาทางอารมณ์ที่ผู้เขียนต้องการใช้เพื่อแสดงบรรยากาศในเรื่องที่นำเสนอว่าต้องการให้เป็นไปในทำนองใด เป็นสิ่งที่ใช้เพื่อบ่งชี้อารมณ์หรือทัศนคติของผู้เขียนซึ่งจะทำให้ผู้อ่านรู้เรื่องและเข้าใจในสิ่งที่แฝงอยู่ในเรื่องที่อ่านได้อย่างกว้างขวางและลึกซึ้ง (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๒, น. ๒๕๘-๒๖๐)

๓.๓ คุณค่าด้านสังคมและวัฒนธรรม คือ อรรถประโยชน์ที่ได้จากการรับรู้แง่มุมอย่างใดอย่างหนึ่งทางสังคมและวัฒนธรรมจากวรรณคดีหรือวรรณกรรมที่อ่าน เช่น วิถีชีวิตของผู้คน ความคิดความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ค่านิยม ตลอดจนภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑) สะท้อนภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย วรรณคดีและวรรณกรรมเป็นผลผลิตจากสังคมและย่อมได้รับอิทธิพลจากสังคม ด้วยเหตุนี้เนื้อหาของวรรณคดีและวรรณกรรมจึงบรรจุไว้ซึ่งภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมไทยในมิติที่หลากหลาย เช่น

ว่าแล้วจึงสั่งพวกบ่าวข้า	ชวนกันเร็วหาวอย่าช้าได้
กুবะบวชลูกชายสายสุดใจ	เอ็งจงไปเที่ยวหาผ้าเนื้อดี
ทำจิวรสบงสไบลาด	หาทั้งยามบาตรมาตามที
ลงมือพร้อมกันในวันนี้	อ้ายถี้อีลามาช่วยกู
ฝ่ายพวกข้าไทไปหาของ	หมากพลูใบตองที่มีอยู่
บ้างก็มาเย็บกรวยช่วยกันดู	ปอกหมากพันพลูทั้งพันเทียน
เอาผ้าขาวมาวัดตัดสบง	เย็บลงผีเข็มเหมือนเล่มเลียน
ตัดจิวรสไบตะไกรเจียน	เย็บทับจับเนียนเป็นเนื้อเดียว

(ขุนช้าง ขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๐๖, น. ๔๕-๔๖)

บทประพันธ์ข้างต้นสะท้อนภาพสังคมและวัฒนธรรมไทยในหลากหลายมิติ กล่าวคือ เหตุการณ์ที่ปรากฏในบทประพันธ์มาจากเรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน ตอน พลายแก้วบวชเณร แสดงให้เห็นประเพณีการบวชในสมัยโบราณที่มีจุดมุ่งหมายหลักอยู่ ๒ ประการ คือ เพื่อจะได้ศึกษาเล่าเรียน เนื่องจากระบบการศึกษาของไทยในอดีตมีวัดเป็นศูนย์กลาง และการบวชเพื่อทดแทนพระคุณบิดามารดา ประเพณีการบวชจึงมักจะถูกจัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ นอกจากนี้แล้วเนื้อหาของบทประพันธ์ข้างต้นยังแสดงให้เห็นการร่วมแรงร่วมใจกันในการปฏิบัติงาน ซึ่งถือเป็นลักษณะเด่นของสังคมไทยอีกประการหนึ่ง สังคมไทยมีความช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชนหรือเครือญาติ เมื่อมีกิจการงานอันใดก็จะไปช่วยเหลือจัดเตรียมเพื่อให้งานออกมาได้สำเร็จเรียบร้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีเทศกาลงานบุญ เพราะถือว่าเป็นการร่วมบุญกัน ซึ่งจะพลอยได้รับอานิสงส์ร่วมไปด้วย บทประพันธ์นี้จึงถือได้ว่าสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทยในอีกแง่มุมหนึ่ง เป็นคุณค่าที่ผู้อ่านได้รับจากการศึกษาวรรณคดี

๒) สะท้อนความเชื่อในสังคมไทย เช่น

อนึ่งภูษาผ้าทรงนรงค์รบ	ให้มีครบเครื่องเสร็จทั้งเจ็ดสี
วันอาทิตย์สิทธิโชคโฉลกดี	เอาเครื่องสีแดงทรงเป็นมงคล
เครื่องวันจันทร์นั้นควรสีนวลขาว	จะยืนยาวชั้นชาสถาพล
อังคารม่วงช่วงงามสีครามปน	เป็นมงคลขัดตียาข้าวราวี
เครื่องวันพุธสุดดีด้วยสีเสด	กับเหลือบแปดปนประดับสลัปลี
วันพฤหัสบดีเครื่องเขียวเหลืองดี	วันศุกร์สีเมฆหมอกออกสงคราม
วันเสาร์ทรงดำจึงล้ำเลิศ	แสนประเสริฐสิ้นศึกจะนึกขาม
หนึ่งพาชีขี้นับประดับงาม	ให้ต้องตามสีลั่นจิ้งก้านภัย

(กรมศิลปากร, กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๓, น. ๓๔๘)

บทประพันธ์ข้างต้นสะท้อนความเชื่อในเรื่องสีมงคล โดยกล่าวว่าหากสวมใส่เสื้อผ้าสีต่าง ๆ ตามในแต่ละวัน จะส่งผลต่อความสำเร็จในด้านกิจการสงคราม ทั้งนี้ความเชื่อถือเป็นแนวคิด ค่านิยม และพฤติกรรมที่ถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นในสังคมหรือกลุ่มชน มีบทบาทสำคัญในการกำหนดวิถีชีวิต ประเพณี พิธีกรรม และการตีความสิ่งต่าง ๆ รอบตัว นอกจากนี้แล้วความเชื่อยังเป็นองค์ประกอบสำคัญของวัฒนธรรม ทำให้เกิดพิธีกรรม ขนบธรรมเนียม คติปะ และรูปแบบการดำเนินชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ของแต่ละสังคม บทประพันธ์นี้จึงถือได้ว่าสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรมไทยที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตและความคิดของผู้คนในอดีต จึงถือเป็นคุณค่าอีกประการหนึ่งที่ผู้อ่านได้รับจากการศึกษาวรรณคดี

๓) สะท้อนภูมิปัญญาของบรรพชนไทย คำว่า “ภูมิปัญญา” ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ (ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๖, น. ๘๗๒) อธิบายไว้ว่า ภูมิปัญญาหมายถึง พื้นความรู้ความสามารถ ซึ่งภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสมกันมา เป็นผลของประสบการณ์ที่คนเรียนรู้จากการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ปฏิสัมพันธ์ในกลุ่มชนและระหว่างกลุ่มชุมชน รวมไปถึงโลกทัศน์ที่มีต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี (พัชลินิจ จินนุณ, ๒๕๔๐, น. ๔๐)

คนไทยใช้ภาษาไทยเป็นเครื่องมือสื่อสาร ถ่ายทอด และรวบรวมหลักฐานทางภูมิปัญญาเพื่อให้เป็นมรดกตกทอดถึงรุ่นลูกหลาน บางครั้งภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ จะถูกบันทึกไว้ในวรรณคดีและวรรณกรรม เช่น เรื่อง ขุนช้าง ขุนแผน บันทึกการประกอบพิธีกรรมตีดาบฟ้าพื้นของขุนแผน ซึ่งสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาของคนไทยที่มีมาตั้งแต่โบราณกาล ดังนี้

เอาเหล็กไหลเหล็กหล่อบ่อพระแสง
ทองคำสำริดนาจอแจ
เอามาผสมคุมควบเข้าเป็นแท่ง
ไว้สามวันขัดเหล็กนั้นเงิกลสง
ขัดเหล็กครบเสร็จถึงเจ็ดครั้ง
ก็ตัดไม้ปลูกศาลขึ้นเพียงตา
เทียนทองติดตั้งเข้าทั้งคู่
เอาสุบทั้งตั้งไว้ในพิธี
ช่างเหล็กดีฝีมือทุกทั้งกรุง
วางสายสิญจน์เสกเลขยันต์

เหล็กกำแพงน้ำพิ้งเหล็กแร่
เงินที่แท้ชาติเหล็กทองแดงดง
เผาให้แดงตีแผ่แช่ยาผง
ยังคงแต่พองามตามตำรา
พอกระทั่งฤกษ์เข้าเสาร์สิบห้า
แล้วจัดหาสารพัดเครื่องบัตรพลี
ศีระหุมเปิดไถ่ทั้งบายศรี
เอาถ่านที่ต้องอย่างวางในนั้น
ผ้าขาวนุ่งผ้าขาวห่มดูคมสัน
คนสำคัญคอยดูซึ่งฤกษ์ดี

(ขุนช้าง ขุนแผน ฉบับหอสมุดแห่งชาติ, ๒๕๐๖, น. ๓๕๗)

บทประพันธ์ข้างต้นกล่าวถึงมวลสารต่าง ๆ ที่นำมาใช้ตีหลอมสำหรับสร้างเป็นดาบฟ้าฟื้น ขึ้นมา ทั้งยังสะท้อนให้เห็นว่าการประกอบพิธีกรรมในครั้งนั้นมียอดประกอบหลายอย่าง ตั้งแต่การปลูก ศาลเพียงตา ตั้งเครื่องบูชาต่าง ๆ ได้แก่ เทียน ๑ คู่ หัวหมู หัวเบ็ด หัวไก่ บายศรี มีสายสิญจน์ที่ผ่าน การปลูกเสกเลขยันต์ รวมไปถึง สุบทั้ง ที่บรรจุถ่านอันต้องตามแบบแผนของโบราณไว้ในที่ประกอบ พิธีกรรมด้วย นอกจากนี้ยังมีช่างตีเหล็กฝีมือดี นุ่งขาวห่มขาว เป็นผู้มีส่วนร่วมในการประกอบ พิธีกรรมด้วย ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่า การทำดาบซึ่งเป็นอาวุธสำคัญสำหรับการทำศึกสงครามนั้น นอกจาก ความพิถีพิถันในการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้แล้ว ยังผนวกรวมความคิดความเชื่อซึ่งเป็นวิถีปฏิบัติของคนใน ยุคสมัยนั้นไว้ สะท้อนให้เห็นภูมิปัญญาไทยในอีกรูปแบบหนึ่งได้อีกด้วย

นอกจากนี้แล้ว วรรณคดีและวรรณกรรมหลายเรื่องยังปรากฏถ้อยคำภาษาถิ่นต่าง ๆ ที่แสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาทางภาษา ซึ่งแตกต่างกันไปตามแต่ละภูมิภาค กล่าวคือ สังคมไทยมีภาษากลาง เป็นภาษามาตรฐาน ใช้ทางราชการและการศึกษาทั่วประเทศ และยังมีภาษาไทยถิ่นหลากหลาย ภาษาไทยถิ่น เป็นภาษาที่ใช้สื่อสารกันในกลุ่มชนและในท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ ซึ่งภาษาของคนแต่ละท้องถิ่นจะแตกต่างกันไป ตามวัฒนธรรม นอกจากภาษาไทยถิ่นจะเป็นเครื่องมือใช้สื่อสารระหว่างมนุษย์ในท้องถิ่นนั้นแล้ว ยังใช้สร้างสรรค์วรรณคดีและวรรณกรรม สามารถถ่ายทอดเรื่องราวทางวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภาษาไทยถิ่นจึงเป็นเอกลักษณ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่นและชุมชน

การเรียนรู้ภาษาไทยถิ่นจะทำให้สามารถเรียนรู้ประเพณีและวรรณกรรมท้องถิ่นได้ดียิ่งขึ้น เป็นกุญแจไขระบบวิธีคิดของผู้คน เก็บบันทึกองค์ความรู้ และช่วยในการสืบค้นข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ ได้เป็นอย่างดี

ตัวอย่างภาษาไทยถิ่นที่ปรากฏในลิลิตพระลอ

...ค้อย**กระซิบ**คำเกลี้ยง แก่พี่เลี้ยงทั้งสอง ความเผื่อปองคลาดแคล้ว แม้มสมชู้แก้ว
พรุ่งนี้เผื่อตาย

(กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๑, น. ๘๓)

“**กระซิบ**” ปรากฏใช้ในภาษาไทยถิ่นเหนือและภาษาไทยถิ่นใต้ หมายถึง กระซิบ

เจ้าไปแล้วเจ้าจัก
เนื้อสู่เสื่อฤเสื่อ
ฟังคำพ่อคิดเหลือ
คิด บ ได้ล้วนได้

คืน**เมื่อ** ลูกเอย
จักไว้
เหลือที่ คิดนา
แต่ร้อนฤเสวย

(กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๔๑, น. ๔๐)

“**เมื่อ**” ปรากฏใช้ในภาษาไทยถิ่นเหนือและภาษาไทยถิ่นอีสาน หมายถึง กลับ

การเรียนรู้ภาษาไทยถิ่นนอกจากจะทำให้สามารถอ่านวรรณคดีและวรรณกรรมได้เข้าใจ มากยิ่งขึ้นแล้ว ยังทำให้ผู้เรียนเข้าใจความหลากหลายทางวัฒนธรรมในสังคมไทยได้อีกทางหนึ่งด้วย เนื่องจากสังคมไทยเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม ภาษาไทยถิ่นที่ปรากฏในวรรณคดีและวรรณกรรมจึงเป็น ประจักษ์พยานที่แสดงให้เห็นถึงถ้อยคำภาษาที่มีใช้ร่วมกันและแตกต่างกันไปในแต่ละภูมิภาค ด้วยเหตุนี้ วรรณคดีและวรรณกรรมจึงเป็นเสมือนพื้นที่ในการเก็บรักษาและถ่ายทอดภูมิปัญญาทางภาษา ในสังคมไทย การศึกษาวรรณคดีและวรรณกรรมจึงเป็นเสมือนการอนุรักษ์มรดกทางภาษาและวัฒนธรรม ที่หลากหลายในสังคมไทยให้คงอยู่สืบต่อไป ดังที่ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ (๒๕๔๔, น. ๑๖) ได้กล่าวเอาไว้ว่า ในภาษาและวรรณคดีมีวัฒนธรรม การศึกษาแนวคิดเชิงวัฒนธรรมจากวรรณคดีมีส่วนในการรับรู้ วัฒนธรรมของชุมชนไทยในอดีต ซึ่งเป็นรากฐานอันจะทำให้เราสามารถใช้อิทธิพลเลือกสรร วัฒนธรรมของชุมชนไทยในปัจจุบันให้เหมาะสมกับสังคมไทยปัจจุบันที่แปรเปลี่ยนไปจากเดิมได้

๔. สังเคราะห์ข้อคิดที่ได้จากการศึกษาวรรณคดีและวรรณกรรมเพื่อนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน

เมื่อได้ผ่านการวิจักษ์และวิจารณ์วรรณคดีหรือวรรณกรรมที่ได้อ่านตามขั้นตอนต่าง ๆ ที่นำเสนอ ในข้างต้น ไม่ว่าจะเป็นการพิจารณาประเภทของวรรณคดีหรือวรรณกรรม การพิจารณาเนื้อหาและกลวิธี ตลอดจนการประเมินคุณค่าของวรรณคดีหรือวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ ในแง่มุมต่าง ๆ ทั้งด้านเนื้อหา ด้านวรรณศิลป์ ตลอดจนด้านสังคมและวัฒนธรรมไปแล้วนั้น ถือได้ว่านักเรียนได้เข้าถึงวรรณคดี หรือวรรณกรรมเรื่องนั้น ๆ ได้ในระดับหนึ่งแล้ว

ขั้นตอนต่อไปจึงเป็นการสังเคราะห์ข้อคิดที่ได้จากการศึกษาวรรณคดีและวรรณกรรมเพื่อนำ แนวคิดและประสบการณ์จากเรื่องที่อ่านไปประยุกต์ใช้หรือแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน กระบวนการดังกล่าว จะต้องอาศัยการฝึกฝนทักษะการอ่านวิเคราะห์ สังเคราะห์ วิจารณ์ และประเมินค่า เพื่อสามารถสังเคราะห์ และประเมินค่าแนวคิดและประสบการณ์จากเรื่องที่อ่านว่าเหมาะสมหรือไม่ เกิดประโยชน์หรือไม่ อย่างไร เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันของนักเรียนให้เกิดประโยชน์เป็นรูปธรรมสูงสุดต่อไป เช่น เมื่อได้ ทำการวิจักษ์และวิจารณ์บทละคร เรื่อง รามเกียรติ์ แล้วจะพบว่าแนวคิดสำคัญของเรื่องคือ การแสดง สัจธรรมที่ว่าธรรมะย่อมชนะอธรรม นักเรียนได้ตระหนักถึงผลของการประกอบกรรมดีที่จะนำไปสู่ ความสำเร็จในชีวิต และสามารถเอาชนะปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ได้ ในขณะเดียวกันก็ได้ตระหนักถึง ผลของการประกอบกรรมที่ไม่ดี ซึ่งจะทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา ทั้งยังส่งผลเสียต่อตนเอง ผู้อื่น ตลอดจนสังคมหรือชาติบ้านเมืองได้ ความตระหนักดังกล่าวดังกล่าวสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต โดยเลือกกระทำแต่ความดี ไม่ทำให้อื่นได้รับความเดือดร้อน ผลที่เกิดขึ้นก็จะส่งผลดีทั้งต่อตัวเรา ผู้อื่น และสังคมด้วยเช่นกัน

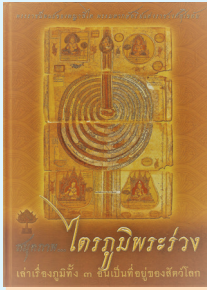

เพิ่มเติมเสริมความรู้

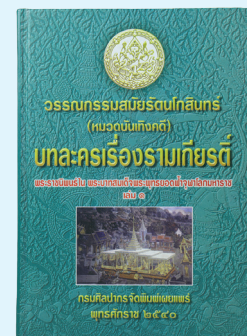
คณะกรรมการวรรณคดีแห่งชาติ ได้มีประกาศยกย่องวรรณคดีเรื่องสำคัญของไทยให้เป็น “วรรณคดีแห่งชาติ” จำนวน ๓ เรื่อง ดังนี้

เรื่องที่ ๑ ไตรภูมิภค หรือ ไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพระมหากษัตริย์ราชที่ ๑ (ลิไทย) เป็นวรรณคดีสมัยสุโขทัยที่เรียบเรียงความรู้ด้านโลกศาสตร์และจักรวาลเป็นความเรียงร้อยแก้ว ไตรภูมิพระร่วงเป็นวรรณคดีพุทธศาสนาเรื่องแรกของไทยที่ยืนยันความรุ่งเรืองด้านอักษรศาสตร์สมัยสุโขทัย โดยบอกเล่าวิถีชีวิตของคนไทย มีปรัชญาทางพระพุทธศาสนาที่มุ่งสอนจริยธรรม ศีลธรรมให้แก่คนในสังคม และโน้มน้าวให้บุคคลทำแต่ความดี ละเว้นความชั่ว ซึ่งเป็นแนวทางนำไปสู่ความสุขแท้จริง

ด้วยเหตุนี้ใน พ.ศ. ๒๕๕๓ คณะกรรมการวรรณคดีแห่งชาติจึงประกาศยกย่องให้ ไตรภูมิภค หรือ ไตรภูมิพระร่วง เป็น “ยอดวรรณคดีสมัยสุโขทัย” และใน พ.ศ. ๒๕๕๕ กระทรวงวัฒนธรรมได้ประกาศยกย่องให้ ไตรภูมิพระร่วง เป็น “วรรณกรรมอาเซียน” อีกด้วย

ที่มาภาพ : (Internet Archive, ๒๕๖๒)

เรื่องที่ ๒ บทละคร เรื่อง รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พระองค์ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตเพื่อช่วยกันรวบรวมเรื่อง รามเกียรติ์ ที่สูญหายไปสมัยอยุธยา และเรียบเรียงเป็นบทละครใน ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๔๐ ซึ่งเป็นที่มาของเรื่อง รามเกียรติ์สำนวนอื่น ๆ ของไทยที่แต่งขึ้นในสมัยต่อมา

บทละคร เรื่อง รามเกียรติ์ เป็นวรรณคดีที่มีคุณค่าด้านวรรณศิลป์ ให้ความรู้เกี่ยวกับสังคมและประเพณี วัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อเรื่อง

พระมหากษัตริย์คือ พระนารายณ์อวตารลงมาปราบยุคเข็ญในโลกมนุษย์ เป็นเรื่องที่ให้ทั้งคติธรรมและความสนุกสนานเพลิดเพลิน เน้นเรื่องธรรมะย่อมชนะอธรรม และความประมุขิตของตัวละครที่ถูกทำนองคลองธรรม

ด้วยเหตุนี้ใน พ.ศ. ๒๕๕๘ คณะกรรมการวรรณคดีแห่งชาติจึงประกาศยกย่องให้บทละคร เรื่อง รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเป็น “วรรณคดีแห่งชาติ”

เรื่องที่ ๓ มหาชาติคำหลวง สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถแห่งกรุงศรีอยุธยา ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตร่วมกันแต่งเรื่อง มหาชาติคำหลวงขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๐๒๕ โดยมีพระราชประสงค์เพื่อให้สัปบุรุษอ่านให้อุบาสกอุบาสิกาฟัง ในโอกาสทำบุญให้ทานในเทศกาลเข้าพรรษา ลักษณะการแต่งเป็นการแปลคาถาพื้นในภาษาบาลีเป็นภาษาไทย โดยแต่งเนื้อความเพิ่มเติมในส่วนที่ไม่มีในภาษาบาลีบ้าง ในการแปลแต่งเห็นชัดเจนว่ารักษาเนื้อหาตรงตามที่มีในคาถาภาษาบาลี แต่ก็มีวิธีใช้คำที่หลากหลาย กวีสามารถพลิกแพลงใช้คำที่มีความหมายอย่างเดียวกันได้อย่างน่าชื่นชมยิ่ง ตลอดจนใช้คำที่ให้จังหวะ สื่อความหมาย ให้อารมณ์และให้ภาพชัดเจน ใช้ความเปรียบที่สื่อความได้อย่างลึกซึ้ง ทั้งยังแสดงคำสอนที่เป็นพุทธปรัชญาไว้อย่าง

ด้วยเหตุนี้ใน พ.ศ. ๒๕๖๕ คณะกรรมการวรรณคดีแห่งชาติจึงประกาศยกย่องให้มหาชาติคำหลวงเป็น “วรรณคดีแห่งชาติ”

(สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๕๘)

ที่มาภาพ : (ห้องสมุดดิจิทัล วรรณกรรม, ม.ป.ป.)

หน่วยการเรียนรู้ที่

รายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี

ตัวชี้วัดระหว่างทาง

- อ่านออกเสียงบทร้อยแก้วและบทร้อยกรองได้อย่างถูกต้อง ไพเราะ และเหมาะสมกับเรื่องที่อ่าน (ท ๑.๑ ม. ๔-๖/๑)
- วิเคราะห์และวิจารณ์วรรณคดีและวรรณกรรมตามหลักการวิจารณ์เบื้องต้น (ท ๕.๑ ม. ๔-๖/๑)
- วิเคราะห์ลักษณะเด่นของวรรณคดีเชื่อมโยงกับการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์และวิถีชีวิตของสังคมในอดีต (ท ๕.๑ ม. ๔-๖/๒)
- วิเคราะห์และประเมินคุณค่าด้านวรรณศิลป์ของวรรณคดีและวรรณกรรมในฐานะที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ (ท ๕.๑ ม. ๔-๖/๓)
- สังเคราะห์ข้อคิดจากวรรณคดีและวรรณกรรมเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตรจริง (ท ๕.๑ ม. ๔-๖/๔)
- รวบรวมวรรณกรรมพื้นบ้านและอธิบายภูมิปัญญาทางภาษา (ท ๕.๑ ม. ๔-๖/๕)

ตัวชี้วัดปลายทาง

- ตีความ แปลความ และขยายความเรื่องที่อ่าน (ท ๑.๑ ม. ๔-๖/๒)
- คาดคะเนเหตุการณ์จากเรื่องที่อ่าน และประเมินค่าเพื่อนำความรู้ ความคิดไปใช้ตัดสินใจแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิต (ท ๑.๑ ม. ๔-๖/๔)
- วิเคราะห์ วิพากษ์ แสดงความคิดเห็นโต้แย้งเกี่ยวกับเรื่องที่อ่าน และเสนอความคิดเห็นใหม่อย่างมีเหตุผล (ท ๑.๑ ม. ๔-๖/๕)
- สังเคราะห์ความรู้จากการอ่านสื่อสิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ และแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ มาพัฒนาตน พัฒนาการเรียน และพัฒนาความรู้ทางอาชีพ (ท ๑.๑ ม. ๔-๖/๘)
- ท่องจำและบอกคุณค่าบทอาขยานตามที่กำหนด และบทร้อยกรองที่มีคุณค่าตามความสนใจ และนำไปใช้อ้างอิง (ท ๕.๑ ม. ๔-๖/๖)

อ่านได้เข้าใจความ

ก่อนเรียนรู้วรรณคดี เพื่อน ๆ มาอ่านบทนำเรื่องกันก่อนนะคะ

บทนำเรื่อง

“ชาดก” มาจากคำว่า ชาดก (ชา-ตะ-กะ) ในภาษาบาลี หมายถึง เรื่องพระพุทธเจ้าที่มีมาในชาติก่อน ๆ ตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์ส่วนที่เรียกว่า นวักสัตตฤคาส์ คือ คำสอนของพระศาสดา ๔ ประการ โดยชาดก (ชาดก) อยู่ในคำสอนประการที่ ๓ กล่าวถึงการเสวยพระชาติต่าง ๆ ของพระพุทธเจ้าก่อนจะประสูติเป็นเจ้าชายสิทธัตถะ

ในพระไตรปิฎก มีคัมภีร์ชาดกอยู่ในขุททกนิกาย พระสุตตันตปิฎก ซึ่งรวบรวมชาดกหรือเรื่องพระอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ๕๔๗ เรื่อง สันนิษฐานว่าแต่เดิมน่าจะมี ๕๕๐ เรื่อง แต่ระหว่างการรวบรวมและเรียบเรียงพระไตรปิฎก ชาดกได้สูญหายไป ๓ เรื่อง (อาทิตย ชีรวณิษฐ์กุล, ๒๕๖๕, น. ๓) ในบรรดาชาดกจำนวน ๕๔๗ เรื่องนี้ ๑๐ พระชาติสุดท้าย หรือที่เรียกว่า ทศชาติ เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายมากกว่าเรื่องอื่น ๆ ดังปรากฏคาถาที่เป็นตัวย่อของชาดกแต่ละเรื่องว่า “เต ช สุ เน ม ภู จ นา วิ เว” อันได้แก่ พระเตมีย์ พระมหาชนก สุวรรณสาม พระเนมิราช พระมโหสถ พระภูริทัต พระจันทกุมาร พระนารทพรหม วิธูรบัณฑิต และพระเวสสันดร

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กล่าวถึงพระชาติสุดท้ายของพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าถือว่าเป็นพระชาติที่ยิ่งใหญ่ (มหาชาติ) เพราะได้ทรงบำเพ็ญทานบารมีอย่างสูงสุดยากที่ผู้ใดจะกระทำได้และได้บำเพ็ญบารมีครบถ้วนทั้ง ๑๐ ประการ เรียกว่า ทศบารมี ทานบารมีเป็นบารมีสูงสุดในทศบารมี การบำเพ็ญบุตรทานบารมีในการบริจาคพระโอรส พระธิดาของพระเวสสันดร ถือเป็นการเสียสละอย่างสูงสุด เป็นทานบารมีอันยิ่งใหญ่ ยากที่บุคคลจะกระทำได้ ถือเป็นการสละประโยชน์สุขส่วนตัว เพื่อการบรรลุโพธิญาณ ซึ่งจะเป็นประโยชน์สุขของมวลมนุษยชาติ

การแปลเรื่องพระเวสสันดรชาดกจากภาษาบาลีมาเป็นภาษาไทย มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย แต่ที่พบหลักฐานคือ ใน พ.ศ. ๒๐๒๕ สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งพระเวสสันดรชาดกเป็นภาษาไทย โดยใช้คำประพันธ์หลายชนิดคือ กาพย์ โคลง ฉันท์ ร่าย เรียกว่า มหาชาติคำหลวง

ต่อมาในช่วง พ.ศ. ๒๑๖๓-๒๑๗๑ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งมหาชาติขึ้นอีกสำนวนหนึ่ง โดยใช้คำประพันธ์ประเภทร่ายยาว ซึ่งสามารถฟังเข้าใจได้ง่ายกว่ามหาชาติคำหลวง เรียกว่า กาพย์มหาชาติ แต่เรื่องนี้มีความยาวมาก ไม่สามารถเทศน์ให้จบภายในวันเดียวได้ ดังนั้น จึงมีการแต่งมหาชาติขึ้นอีกหลายสำนวน ทั้งในสมัยอยุธยาตอนปลายและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ กรมศึกษาธิการได้คัดเลือกกัณฑ์^๑ ต่าง ๆ ที่มีสำนวนดีของกวีหลายท่าน มารวบรวมให้ครบ ๑๓ กัณฑ์ แล้วจัดพิมพ์เพื่อใช้เป็นต้นฉบับมหาชาติกลอนเทศน์หรือร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ดังนี้

ชื่อกัณฑ์	ผู้แต่ง
กัณฑ์ทศพร	สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
กัณฑ์หิมพานต์	สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
กัณฑ์ทานกัณฑ์	สำนวนของกวีสำนักวัดถนน
กัณฑ์วนประเวศน์	สำนวนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กัณฑ์ชูชก	สำนวนของกวีสำนักวัดสังฆาย
กัณฑ์จุลพน	สำนวนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กัณฑ์มหาพน	สำนวนของพระเทพโมฬี (กลิน)
กัณฑ์กุมาร	สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
กัณฑ์มัทรี	สำนวนของเจ้าพระยาพระคลัง (หน)
กัณฑ์ลักกบรรพ	สำนวนของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
กัณฑ์มหาธา	สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
กัณฑ์กษัตริย์	สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส
กัณฑ์นครกัณฑ์	สำนวนของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส

จุดประสงค์ในการแต่งร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก คือ เพื่อนำไปเทศน์ให้ประชาชนฟัง แต่งด้วยสำนวนภาษาที่ดี ไพเราะ จึงทำให้ผู้อ่านหรือผู้ฟังอารมณ์และได้อานิสงส์ด้วย

^๑ กัณฑ์ หมายถึง ตอนหนึ่ง ๆ ของคำเทศน์ที่เป็นเรื่องราว เช่น มหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์ทศพร กัณฑ์หิมพานต์

มูลเหตุของการตรัสเทศนาเรื่อง มหาเวสสันดรชาดก มาจากเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จไปยังเมืองกบิลพัสดุ์เพื่อโปรดพระราชบิดาและพระประยูรญาติ พระประยูรญาติทุกพระองค์ทรงมีจิตใจมานะต่างกันในพระทัยว่า พระพุทธองค์มีพระชนมายูรณลูกหลาน จึงชวนกันนั่งอยู่ข้างหลัง และให้พระราชกุมารผู้เยาว์นั่งข้างหน้าเพื่อให้ความเคารพ พระพุทธเจ้าจึงทรงแสดงยมกปาฏิหาริย์เสด็จขึ้นไปบนท้องฟ้าราวกับจะให้ละอองธุลีพระบาทเรี่ยรายลงบนเศียรของพระประยูรญาติ และทำให้พระประยูรญาติทุกพระองค์ละหวัชใจแสดงความเคารพ ดังคำประพันธ์ในกัณฑ์ทศพรว่า

สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงทราบพระอัชฌาภัยทุกข์พระบรมญาติทุกพระองค์
อันทรงซึ่งมานะไปหมด ควรตถาคตจะทรมานพระประยูรญาติให้ปราศจากมานะหวัชใจ
สมเด็จพระผู้ทรงบุญสิริก็เข้าสู่พระจตุตถฌาน มีอภิญญาเป็นที่ยึดดำรงพระองค์
เสด็จเหาะตรงขึ้นสู่สุภากาศ ประดุจจะยังธุลีละอองพระบาทให้เรี่ยรายลงถูกต้องเศียรเกล้า
พระวงศาศากยราช เปล่งพระฉัพพรรณรังสีโยภาสรุ่งเรืองสว่างอย่างพระยมกปาฏิหาริย์
ในมณฑลสถานไม่คั่นทามพพฤษย์ ดุพิลึกเลิคมหัทศจรย์

(กระทรวงศึกษาธิการ, กรมสามัญศึกษา, ๒๔๙๔, น. ๓)

ในขณะนั้นเองก็ได้เกิดฝนโบกขรพรรษ^๑ ตกลงมา ดังคำประพันธ์ว่า

...ขณะนั้นมหาเมฆอันใหญ่ตั้งขึ้นมา ยังท้อธาราทำฝนโบกขรพรรษ ให้วัดตนาการ
เป็นท้อธารไหลไป สีนํ้านั้นแดงใสบริสุทธ์ แม้ว่ามนุษย์หญิงชายผู้ใด บรรณานาจะมีให้
ถูกต้องกายแห่งตน แม้มাত্রว่าแต่ชุมชนก็มีได้ชุ่มไปด้วยนํ้านามหัทศจรย์ ตกลงแล้วก็ไหลล้น
สนั่นไปได้พื้นพสุธา...

(กระทรวงศึกษาธิการ, กรมสามัญศึกษา, ๒๔๙๔, น. ๔-๕)

ฝ่ายพระอรหันต์จำนวนสองหมื่นองค์เห็นดังนั้น ก็สนทนากันว่าไม่เคยเห็นมาแต่กาลก่อน
พระพุทธองค์จึงตรัสว่า ฝนโบกขรพรรษนี้เคยมีมาแล้วแต่กาลก่อน แล้วพระองค์ก็ทรงดูษณีภาพ (นั่ง)
ภิกษุทั้งหลายจึงทูลอาราธนา พระพุทธองค์จึงตรัสเล่าเรื่องมหาเวสสันดรชาดก

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกมี ๑๓ กัณฑ์ ดังนี้

^๑ โบกขร หมายถึง ไบบัว พรรษ (วสุส) หมายถึง ฝน ฝนโบกขรพรรษ จึงหมายถึง ฝนดุน้ำตกลงในไบบัว ฝนชนิดนี้ใครปรารถนาให้เปียกก็เปียก ถ้าไม่ปรารถนาให้เปียกก็ไม่เปียก ฝนนี้มีสีแดงใสบริสุทธ์

๑. กัณฑ์ทศพร	กล่าวถึง	พร ๑๐ ประการของพระอินทร์
๒. กัณฑ์หิมพานต์	กล่าวถึง	พระเวสสันดรประสูติจนถึงถูกเนรเทศออกจากเมือง
๓. กัณฑ์ทานกัณฑ์	กล่าวถึง	การบริจาคสัตตตสมภพมหาน คือ การทำทานครั้งยิ่งใหญ่ ก่อนออกจากเมือง
๔. กัณฑ์วนประเวศน์	กล่าวถึง	พระเวสสันดรบำเพ็ญพรตกลางป่า
๕. กัณฑ์ชูชก	กล่าวถึง	ชูชกเดินทางไปขอสงุมาร
๖. กัณฑ์จุลพน	กล่าวถึง	พราณเจตบุตรต้อนรับชูชก
๗. กัณฑ์มหาพน	กล่าวถึง	ชูชกพบพระอภัยมณี
๘. กัณฑ์กุมาร	กล่าวถึง	พระเวสสันดรยกสงุมารให้ชูชก
๙. กัณฑ์มัทรี	กล่าวถึง	พระนางมัทรีตามหาสงุมาร
๑๐. กัณฑ์ลักขณบรรพ	กล่าวถึง	พระอินทร์แปลงมาขอพระนางมัทรี
๑๑. กัณฑ์มหาพรต	กล่าวถึง	พระเจ้ากรุงสมุทัยไถ่ตัวสงุมาร
๑๒. กัณฑ์กษัตริย์	กล่าวถึง	กษัตริย์ทั้ง ๖ พระองค์ได้พบกัน
๑๓. กัณฑ์นครกัณฑ์	กล่าวถึง	พระเวสสันดรเสด็จกลับไปครองกรุงสิริราชบุรี ด้วยทศพิธราชธรรม

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ที่นักเรียนจะได้ศึกษาในชั้นนี้เป็นผลงานการประพันธ์ของเจ้าพระยาพระคลัง (หน) ซึ่ง ยุพร แสงทักษิณ (๒๕๕๓ก, น. ๑๔๔-๑๔๖) ได้กล่าวถึงประวัติของท่านไว้ในนามานุกรมวรรณคดีไทย หมวดผู้แต่ง ดังนี้

เจ้าพระยาพระคลัง นามเดิม หน เป็นบุตรของเจ้าพระยาบดินทร์สุนทรภักชัยกับท่านผู้หญิงเจริญ เป็นชาวกรุงเก่าที่เจริญเติบโตรับราชการในสมัยธนบุรี มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสรวิชิต ตำแหน่งนายด่านเมืองอุทัยธานี

ในสมัยปลายธนบุรีได้เกิดการจลาจลวุ่นวายขึ้นในบ้านเมือง ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ซึ่งทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกได้ยกทัพไปตีเขมร เมื่อได้ข่าวความวุ่นวายในพระนคร ก็รีบยกทัพกลับมาจัดความเดือดร้อนในแผ่นดิน หลวงสรวิชิตมีส่วนสำคัญในการช่วยราชการครั้งนั้นให้สำเร็จลุล่วง ดังนั้น หลังจากที่ทรงปราบดาภิเษกขึ้นครองราชย์แล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นพระยาพระคลัง

เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นกวีเอกที่ได้รับการยกย่องในด้านกวีโวหารทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง มีผลงานกวีนิพนธ์มาตั้งแต่สมัยธนบุรี แต่เรื่องที่โดดเด่นเป็นที่รู้จักแพร่หลายนั้นแต่งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ เช่น สามก๊ก กากีคำกลอน ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมาร และกัณฑ์มัทรี ฯลฯ กล่าวกันว่าท่านเป็นกวีที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชไว้วางพระราชหฤทัยอย่างยิ่ง เจ้าพระยาพระคลัง (หน) ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๘

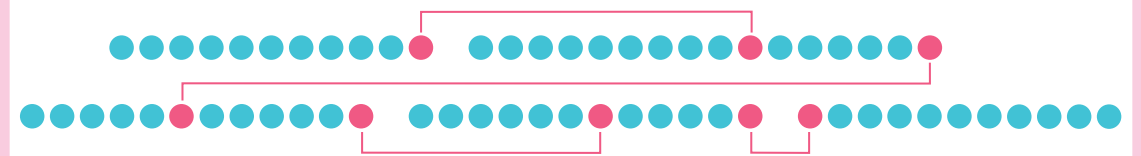
ลักษณะคำประพันธ์

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี แต่งด้วยคำประพันธ์ประเภทร่ายยาว ซึ่งมีข้อบังคับทางฉันทลักษณ์ ดังนี้

พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมไทย ภาคฉันทลักษณ์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (๒๕๕๐, น. ๓๙๔) อธิบายเกี่ยวกับฉันทลักษณ์ของร่ายยาวไว้ว่า คณะของร่ายยาวไม่กำหนดแน่นอน บทหนึ่งไม่กำหนดจำนวนวรรค แต่ละวรรคไม่กำหนดจำนวนคำ เมื่อจบความอาจมีคำสร้อยเสริมท้ายบทได้ สัมผัสบังคับเป็นสัมผัสสระ มีตำแหน่งไม่คงที่ คือ คำสุดท้ายของวรรคหน้าสัมผัสไปยังคำใดคำหนึ่งยกเว้นคำสุดท้ายในวรรคต่อไป ดำเนินไปเช่นนี้จนกระทั่งจบบท

ฉันทลักษณ์ของร่ายยาวสามารถแสดงได้ดังแผนผังต่อไปนี้

แผนผังร่ายยาว

* แผนผังของร่ายยาวนั้นไม่กำหนดจำนวนคำและจำนวนวรรค

ตัวอย่างคำประพันธ์จากร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี

ปางนั้นส่วนสมเด็จพระมัทรีศรีสุนทรเทพกัญญาจำเดิมแต่พระนางเธอลีลาล่วงลับพระอาวาส
พระทัยนางให้หวนหวาดพะวงหลัง ตั้งพระทัยเป็นทุกข์ถึงพระเจ้าลูกมิลิมเล
เดินพลางทางเสวยพระโคกพลาญ พระนิยมนนตรทั้งสองข้างไม่ขาดสายพระอัสสุชล
พลางพิศดูผลาผลในกลางไพรที่นางเคยได้อาศัยทรงสอยอยู่เป็นนิตย์ผิดสังเกตุ...

(กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, ๒๕๔๙, น. ๑๕๒)

เนื้อเรื่องย่อมหาเวสสันดรชาดก

พระมหากษัตริย์พระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระเจ้าสรีวิราช ครองกรุงสรีวิราชบุรี พระองค์มีพระราชบุตรพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า สมุชชัยราชกุมาร ต่อมาพระเจ้ากรุงสมุชชัยได้ครองกรุงสรีวิราชบุรี และได้อภิเษกกับพระนางผุสดี ซึ่งเป็นพระราชธิดาแห่งเมืองมัทราช ในอดีตชาติพระนางผุสดีเป็นพระอัครมเหสีของพระอินทร์ เมื่อพระนางผุสดีจะจุติจากสวรรค์ พระอินทร์อนุญาตให้พระนางขอพรได้ ๑๐ ประการ พรที่พระนางขอมีดังนี้

๑. ขอเป็นอัครมเหสีของพระราชาแห่งกรุงสรีวิราชบุรี
๒. ขอให้มิดวงตาดำเหมือนตาของเนื้อทราย
๓. ขอให้คิ้วงาม
๔. ขอให้มียพระนามว่า ผุสดี
๕. ขอให้มียพระราชโอรสที่ทรงพระเกียรติยศยิ่งกว่ากษัตริย์อื่น ๆ ในโลก
๖. เมื่อทรงพระครรภ์ ขอให้พระครรภ์ดูงาม ไม่ปรากฏนูนเหมือนสตรีอื่น ๆ
๗. ขอให้พระธันงาม ไม่หย่อนคล้อย
๘. ขอให้เส้นพระเกศาสีดำกลับสวยงาม
๙. ขอให้ผิวเนื้อละเอียด ผิวพรรณงาม
๑๐. ขอให้มีโอกาสช่วยนักโทษให้พ้นจากการประหารชีวิตได้

พระนางผุสดีจุติจากสวรรค์มาเกิดในโลกมนุษย์ ครั้นมีพระชนม์ได้สิบหกพรรษา ก็ได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้ากรุงสมุชชัย และได้เป็นพระราชมารดาของพระเวสสันดร

เมื่อพระนางผุสดีทรงพระครรภ์ครบสิบเดือน ทรงปรารถนาจะประพาสชมนคร ขณะที่ประทับณรอบพระพารา พระนางก็ประสูติพระราชกุมาร ประทานพระนามว่า พระเวสสันดร หมายถึง ประสูติในตรอกพ้อคำ (เวสส หมายถึง พ้อคำ อันตร หมายถึง ระหว่าง) เมื่อพระเวสสันดรยังทรงพระเยาว์ ทรงบริจาทานอยู่เป็นนิจ ต่อมาได้อภิเษกกับพระนางมัทรี มีพระโอรสทรงพระนามว่า พระชาลี เหตุเพราะเมื่อตอนประสูติ พระญาตินำตาข่ายทองมารองรับ และมีพระธิดาทรงพระนามว่า พระกัณหา ด้วยเหตุที่นำหนังหมีมารองรับ

พระเวสสันดรทรงมีช้างคู่พระบารมี ชื่อ ปัจฉัยนาค ซึ่งนำความอุดมสมบูรณ์มาสู่พระนคร ต่อมาเมืองกลิงคราชบุรีเกิดฝนแล้ง ประชาชนยากแค้นอดอยากจึงส่งพราหมณ์ ๘ คนไปขอช้างปัจฉัยนาคจากพระเวสสันดร พระเวสสันดรพระราชทานช้างแก่เมืองกลิงคราชบุรี ทำให้ชาวเมืองไม่พอใจเพราะช้างปัจฉัยนาคเป็นช้างคู่บ้านคู่เมืองของกรุงสรีวิราชบุรี พระเจ้ากรุงสมุชชัยจึงให้เนรเทศพระเวสสันดรออกจากเมือง ก่อนที่พระเวสสันดรจะออกจากเมืองได้ทรงบำเพ็ญ “สัตตสตกมมหาทาน” เป็นการทำความดีอย่างยิ่งใหญ่ ๗ สิ่ง สิ่งละ ๗๐๐ ได้แก่ ช้าง ม้า รถ นางกษัตริย์ โคนม ทาสหญิง และทาสชาย พระนางมัทรีทูลขอติดตามไปด้วย พร้อมทั้งพระโอรสและพระธิดา ระหว่างทางชาวเมืองมาขอม้าและราชรถ พระองค์ก็ทรงบริจาคให้

เมื่อพระเวสสันดร พระนางมัทรี พระชาลี และพระกัณหา เสด็จไปถึงเมืองเจตราช กษัตริย์แห่งเจตราชก็ทูลถวายราชสมบัติ แต่พระเวสสันดรทรงปฏิเสธและทรงเดินทางสู่เขาวงกตเพื่อบำเพ็ญพรต กษัตริย์เจตราชจึงให้พราหมณ์บุตรเป็นผู้รักษาเส้นทาง หากใครแปลกหน้าเข้ามาให้ฆ่าเสีย พระเวสสันดรทรงถือเพศเป็นดาบส ส่วนพระนางมัทรีทรงถือเพศเป็นดาบลีลา และทรงเข้าป่าหาผลไม้ทุกวันเป็นเวลา ๗ เดือน

กล่าวถึงชูชกอยู่บ้านทุนวิสูตรเมืองกลิงคราชบุรี ซึ่งเป็นขอทาน ได้นำทรัพย์ที่ขโมยได้ไปฝากเพื่อน เพราะกลัวว่าอยู่กับตนจะมีภัย แต่เพื่อนกลับนำทรัพย์ไปใช้หมด ครั้นชูชกมาทวงก็ไม่มีให้ จึงยกลูกสาว คือนางอมิตตดา ให้แทน นางอมิตตดาปรนนิบัติชูชกเป็นอย่างดีจนพราหมณ์ในหมู่บ้านชอบใจและตำหนิภรรยาตน ฝ่ายภรรยาพราหมณ์จึงไปด่าทอนางอมิตตดา ทำให้นางอมิตตดาเสียใจ นางจึงให้ชูชกไปขอสองกุมารที่เขาวงกตมาเป็นข้ารับใช้ตน

ส่วนชูชกเมื่อเดินทางไปเขาวงกตพบพราหมณ์บุตรก็ชักล่อลวงอ้างว่าเป็นพระราชสาส์นมาทูลพระเวสสันดรให้เสด็จกลับเมือง พราหมณ์บุตรหลงเชื่อจึงบอกทางไปเขาวงกตให้ ชูชกออกเดินทางไปพบพระอัจจุตฤาษี และใช้อุบายหลอกล่อชักชวนให้บอกเส้นทางแก่ตน ชูชกเดินทางไปถึงเขาวงกต รอให้พระนางมัทรีเสด็จไปหาผลไม้ก่อนแล้วจึงตรงเข้าไปขอสองกุมาร พระเวสสันดรทรงยกสองกุมารให้ชูชก ชูชกโบยตีสองกุมารหน้าพระพักตร์พระเวสสันดร แต่พระองค์ก็ทรงดำรงมั่นในขันติธรรม

ระหว่างทางที่พระนางมัทรีเสด็จกลับจากหาผลไม้ พบเทวดาแปลงเป็นสัตว์ร้ายขวางทางไว้กว่าพระนางมัทรีจะถึงอาศรมก็เป็นเวลาค่ำ ทรงตามหาสองกุมารไม่พบจึงเสียพระทัยจนสลบไป พระเวสสันดรทรงแก้ไขให้ฟื้นแล้วทรงบอกความจริงให้ทราบ พระนางมัทรีจึงทรงอนุโมทนากับปิยบุตรทาน

ฝ่ายพระอินทร์แปลงพระองค์เป็นพราหมณ์มาทูลขอพระนางมัทรีจากพระเวสสันดร เมื่อได้รับพระราชทานแล้ว พระอินทร์แปลงก็แสดงพระองค์ถวายพระนางคืนแก่พระเวสสันดร และประทานพร ๘ ประการ

ฝ่ายชูชกพาสองกุมารไปถึงเมืองสรีวิราชบุรีและเดินตัดหน้าฉาน พระเจ้ากรุงสมุชชัยจึงตรัสให้นำชูชกและสองกุมารมาเข้าเฝ้า แล้วไถ่ตัวสองกุมาร พร้อมทั้งทรงเลี้ยงดูชูชกอย่างดี ชูชกกินอาหารมากไปจนถึงแก่ความตาย

ต่อมาชาวเมืองกลิงคราชบุรีนำช้างปัจฉัยนาคมาคืนกรุงสรีวิราชบุรี พระเจ้ากรุงสมุชชัย พระนางผุสดี พระกัณหา และพระชาลีจึงเสด็จไปยังเขาวงกต ทรงพบพระเวสสันดรและพระนางมัทรี ทั้ง ๖ พระองค์ทรงร่ำไห้จนหมดสติไป ขณะนั้นฝนโบกขรพรรษก็ตกลงมา กษัตริย์ทั้งหกพร้อมทั้งข้าราชการบริพารก็ฟื้นขึ้น พระเวสสันดรเสด็จกลับไปครองเมืองด้วยศัพทพิชิตราชธรรม และทรงบริจาทานจนพระชนมพรรษาได้ ๑๒๐ พรรษา จึงเสด็จสวรรคตไปจุติเป็นสันดุสิตเทวราชในสวรรค์ชั้นดุสิต

ตอนท้ายเรื่องมีประชุมชาดกกล่าวถึงการกลับชาติมาเกิดของบุคคลต่าง ๆ เช่น ชูชกกลับชาติมาเกิดเป็นพระเวททัต พระเจ้ากรุงสมุชชัยเป็นพระเจ้าสุทโธทนะ พระนางผุสดีเป็นพระนางสิริมหามายา พระนางมัทรีเป็นพระนางยโสธราพิมพา พระชาลีเป็นพระราหุล พระกัณหาเป็นนางอุบลวรรณาเถรี และพระเวสสันดรเป็นพระพุทธรูปเจ้า

◆ เนื้อเรื่องย่อมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ◆

กัณฑ์มัทรีเป็นกัณฑ์ที่ ๔ ต่อจากกัณฑ์กุมารในมหาเวสสันดรชาดกทั้ง ๑๓ กัณฑ์ เนื้อความกล่าวถึงพระนางมัทรีเสด็จเข้าป่าเพื่อหาผลไม้มาปรนนิบัติพระเวสสันดรและสองกุมาร แต่เกิดเหตุการณ์วิปริตต่าง ๆ และมีสัตว์ร้าย ได้แก่ เสือโคร่ง เสือเหลือง และราชสีห์มาขวางทางเดิน ซึ่งสัตว์ทั้งสามคือเทวดามาขัดขวาง เพื่อมิให้พระนางกลับไปถึงอาศรมได้ทันทีซึ่งจะนำสองกุมารไป เมื่อพระนางมาถึงอาศรมในตอนพลบค่ำไม่พบสองกุมารก็ออกติดตามหา ทูลถามพระเวสสันดร พระองค์ก็แสร้งบรีภาษ เพราะเกรงว่าถ้าพระนางทราบความจริงในขณะที่กำลังเหนื่อยล้าและเสียพระทัยมากเช่นนี้อาจจะตกพระทัยถึงสิ้นพระชนม์ พระนางมัทรีก็กลับเข้าป่าไปตามหาสองกุมารอีก จนรุ่งเช้ากลับมาถึงอาศรมพระเวสสันดร พระนางก็ถึงแก่วิสัญลักษณ์ภาพ พระเวสสันดรทรงแก้ไขให้พระนางฟื้น แล้วเล่าความจริงว่าได้พระราชทานสองกุมารแก่ชูชกแล้ว พระนางมัทรีก็ทรงอนุโมทนาด้วย พระอินทร์และเทวดาก็เซ่ซ้องสาธุการอนุโมทนาทานนั้น

❖ อ่านแล้วคิด ฟินใจเรื่องราว ❖

นักเรียนอ่านออกเสียงเรื่อง ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี โดยคำนึงถึงสิ่งต่อไปนี้

- ♥ อ่านออกเสียงชัดเจน ถูกต้อง คล่องแคล่ว
- ♥ แบ่งวรรคตอนได้ถูกต้อง
- ♥ ใช้น้ำเสียง และความดังของเสียงได้เหมาะสม
- ♥ อ่านบทร้อยกรองเป็นทำนองเสนาะได้อย่างไพเราะ

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี^๑

ย โกลาหล อันว่าโกลาหลอันใดเป็นวิสัยแสน**กัมปนาท** ทรนุญา **เมาะ** เวสสันดรเรนอันพระมหาบุรุษราชาชาติอาชาไนยเชื้อชินวงศ์ ทรงบำเพ็ญเพิ่มโพธิสมภารด้วยเดชอำนาจทานโพธิสัตว์ เป็นปัจฉิมปรมัตถบารมีอันหมายมั่น **ต โกลาหล** ก็บังเกิดมหัศจรรย์ในไตรภพจบจนพรหมเมศ **หินเนส** ปางเมื่อท้าวเธอยกสองดรุธเนยาวเรศผู้ยอดรัก ราวจะว่าจะแขวะควักซึ่งดวงเนตรทั้งสองข้างวางไว้ในมือพราหมณ์ เฒ่าก็พาสองกุมารพะงามไปในทางกันดาร ควจะสงสารแสนอนาถอนาถด้วยพระลูกเจ้าเป็นกำพร้าพรากพระชนนีแต่น้อย ๆ ยังไม่วายนม พราหมณ์ยิ่งชุ่มเช่นเขี้ยวคำรามตีต้อนให้ด่วนเดิน ตามป่ากระหกระเหินหอบหิวแล้วให้โหย มีแต่เสียงเธอโอดโอยสะอื้นร้องรำพันสิ่งทุกเส้นหญ้า ก็วัน ๆ วังเวงวิเวกป่าพระหิมพานต์

QR
CODE
ร่ายยาว
เรื่อง มหาเวสสันดรชาดก
กัณฑ์มัทรี (๑)

^๑ อักษรวิธีคงตามต้นฉบับที่อ้างอิง

เตส ลาลิปต์ สุตวา ฝ่ายฝูงเทพทุกสถานพิมานไม้ไสลเกริ่นเนินแนวนาวาส ได้สดับคำประกาศสองกุมารทรงพระกันแสงสังสารจนสุดเสียง ดังทิพยพิมานจะเอนเอียงอ่อนลงซ้อยซัด เทพเจ้าก็เฝ้าสลดพิลาปเหลียวมาแลดูดูมิได้ **ภิชชิตทยา วิย** ปี่มประหนึ่งว่าดวงหทัยจะปะทุทะลุละลายเอยดอกทุกอณูด้วยทรงพระอาลัยนั้นใหญ่หลวง ก็พากันกุมกรซ้อนทรวงทรงพระกันแสงโศกอยู่ซบเซา จึงปรารภว่าชาวเราเอย จะคิดไฉนดี ถ้าเม้นสมเด็จพระมัทรีเธอกลับเข้ามาแต่กาลยังวันมิทันเย็น **อทิสวา** เมื่อท้าวเธอมิได้เห็นพระเจ้าลูกเธอก็จะทูลถาม ครั้นแจ้งความว่าพราหมณ์พาไป นางก็จะอาลัยโลดแล่นไปตามติดไม่คิดตาย **มหนต์ ทุกข** คิดไปคิดไปแล้วใจหายเห็นน้ำน้ำตาตก ว่าไอ้ไอ้อกมัทรีเอย จะเสวยพระทุกข์แทบถึงชีวิตจะปลิดปลงด้วยพระลูกรักทั้งสองพระองค์นี้แล้วแล

ภิกขเว ดูกรสงฆ์ผู้ทรงศีลสังวรญาณ **เทวสงฆาโย** ฝ่ายฝูงเทพทุกสถานพิมานไม้ไผ่พนม มีอารมณ์อันร้อนร่า ส่วนเทพเจ้าจอมสากล จึงมีเทวยุบลบังคับ แก่เทพอันดับทั้งสามองค์ อันทรงมหิทธิฤทธิ์ศักดิ์ดาว่า ท่านเอ๋ยจงนิรมิตบิดเบือนกายกลายเป็นอินทรี เป็นพยัคฆราชสี่เท้าสองเลื้อ สามสัตว์สักระหว่างนางพระยามัทรีไว้ ต่อทิพาการคลาไคลคล้อยเย็นเห็นดวงพระจันทร์ขึ้นมาอยู่ราง ๆ ท่านจงลุกหลีกหนทางให้แก่นางงาม **ตโย เทวปุตตา** ส่วนเทพเจ้าทั้งสามก็อำลาสืบลาศผาดแผลง จำแลงเป็นพญาไกรสรราชผาดแผดเสียงสนั่น ตั้งสายอสนีลั่นตลอดป่า องค์หนึ่งเป็นพยัคฆพญาเสือโคร่ง คำนรร้อง องค์หนึ่งเป็นเสือเหลืองเนื่องคะนองย่องหยัดสะบัดบาท ต่างองค์ก็กระทำสีหนาทหน้าพิลึก แสงขนก็พากันจรดลไปนอนคองที่ช่องแคบขวางมรคา ที่พระนางเธอจะเสด็จมา สู่พระบรรณศาลา นั้นแล

สา มทุที ปางนั้นส่วนสมเด็จพระมัทรีศรีสุนทรเทพกัญญา จำเดิมแต่พระนางเธอลีลา ล่วงลับพระอาวาส พระทัยนางให้หวนหวาดพะวงหลัง ตั้งพระทัยเป็นทุกข์ถึงพระเจ้าลูกมิลืมเลย เดินพลางทางเสวยพระโคกพลาง พระนัยนเนตรทั้งสองข้างไม่ขาดสายพระอัสนุชล พลังพิศดู ผลาผลในกลางไพรที่นางเคยได้อาศัยทรงสอยอยู่เป็นนิตย์ผิดสังเกต เหตุไฉนไม้ที่มีผลเป็นพุ่มพวง ก็กลายเป็นดอกดวงเดี่ยวตาชอนาถเนตร แถวโน้นก็แก้วเกิดพิกุลแกมกับกาหลง ถัดนั้นก็ สายหยุดประยงค์และยมโดย พระพายพัดก็ร่วงโรยรายดอกลง **มูนมอง** แมย้งได้เก็บเอาดอกร้อยกรอง ไปฝากลูกเมื่อวันวาน ก็เพี้ยนผิดพิสดารเป็นพวงผล ผิดวิกลแต่ก่อนมา **สพพา มยุหนดิ เม ทิสา** ทั้งแปดทิศก็มีดมิดมัวมนทุกหนแห่ง ทั้งขอบฟ้าก็ดาดแดงเป็นสายเลือด ไม่เว้นวายหายเหือด เป็นलगร้ายไปรอบข้าง **ทกขินกขิ** พระนัยนเนตรก็กว้าง ๆ อยู่พรายพริ้ว ในจิตใจของแมย้งน้อยอยู่นิดเดียว ทั้งอินทรีก็เสียว ๆ สั่นระรัวริก **เสรกคาน** บันดาลพลิกพลัดลงจากพระอังสา ทั้งขोन้อย ในหัตถาที่เคยถือ ก็เลื่อนหลุดลงจากมือไม่เคยเป็นเห็นอนาถ เอ๊ะประหลาดหลากแล้วไม่เคยเลย

ไอ้อกเอี่ยมหัตถ์จริง ยิ่งคิดก็ยิ่งกริ่ง ๆ กรอมพระทัย เป็นทุกข์ถึงพระลูกทั้งสองคน เดินพลา นางก็รีบเก็บผลแต่ตามได้ ใส่กระเช้าสาวพระบาท**บทจร**ดุ่มเดินมาโดยด่วน พอประจบจวน **พญาพาฬมฤค**ราช สะดุ้งพระทัยไหวหวาดระหืดวิ่งวนแหวะเข้าข้างทาง พระทรงนางสั่นระริก เต้นตึงตีปลา ทรงพระกันแสงโศกาให้ไฟไรว่า ว่ากรรมเอ๋ยกรรม กรรมของมัทรี โอเวลาปานจะนี้ พระลูกน้อยจะคอยหา อนึ่งมรคาก็ช่องแคบหว่างคี่รี เป็นตรอกน้อยรอยวิถีที่เฉพาะจร ทั้งสามสัตว์ ก็มาเนืองนอนสกดหน้า ครั้นจะลีลาหลีกถัดตัดเตไปทางใดก็เหลือเดิน ทั้งสองข้างเป็นโขดเขิน ขอบคันขึ้นกันไว้ **นี้เจ** **โวลมฺพเก** **สุริเย** ทั้งเวลาก็เย็นลงเย็นลงไร ๆ จะค่ำแล้ว ยังไม่เห็นหน้า พระลูกแก้วของแม่เลย อกเอี่ยมจะทำไฉนดี จึงจะได้วิถีทางที่จะครรไล พระนางจึงปลงทาบคอนลง วอนไหวแล้วอภิวาหน ข้าแต่พญาพาฬมฤคราชอันเรื่องเดช ท่านก็เป็นพญาสัตว์ในหิมเวศวนาสณฑ์

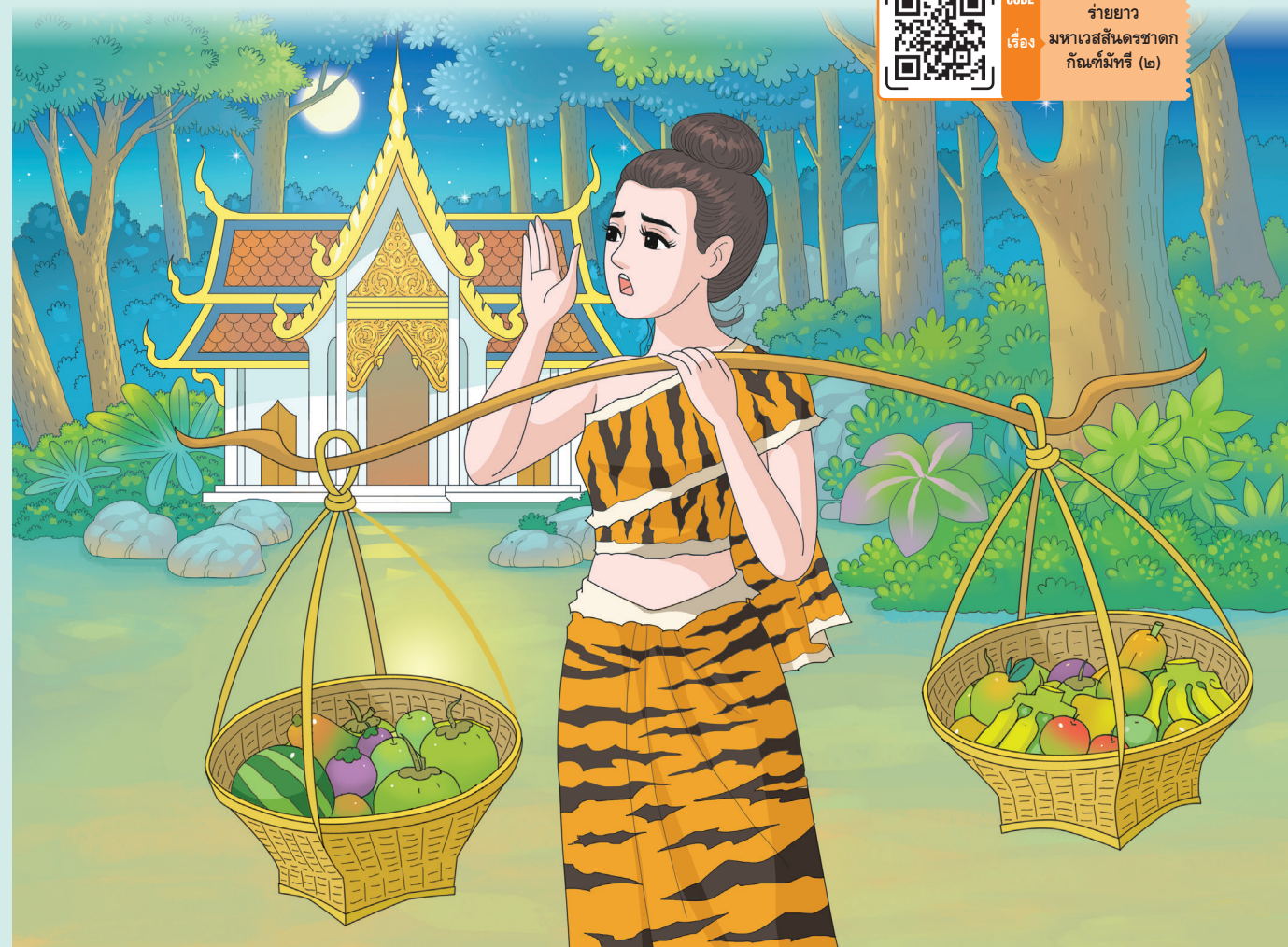

จงผินพักตร์ปริมณฑลทั้ง**สามรา** มารับวันทนาน้อมไปด้วย**ทศนัชเบญจางค์** **เม** **เมาะ** **มยา** แห่งน้องนางนามชื่อว่ามัทรี **ราชปุตติ** น้องก็เป็นกัลยาณี**หน่อภษตรี**มัทราชสุริยวงศ์ อนึ่งน้องเป็นเอกองค์อัคร**บริจาริการ**แห่งพระเวสสันดรราชฤาษี อันจำจากพระบุรีมาอยู่ไพร น้องนี้ก็ตั้งใจสุจริตติดตามมาด้วยกตเวที อนึ่งพระสุริยศรีก็ย้ายสนธยาสาธน์แล้ว เป็นเวลาพระลูกแก้ว จะอยากนมกำหนดเสวย พระพี่เจ้าของน้องเอ๋ยทั้งสามรา ขอเชิญกลับไปยังรัตนคูหาห้องแก้ว แล้วจะได้เชยชมซึ่งลูกรักและเมียขวัญ อนึ่งน้องนี้จะแบ่งปันผลไม้ให้สักกิ่ง ครึ่งหนึ่งนั้นน้องจะขอไปฝากพระหลานน้อย ๆ ทั้ง**สองรา** **มคค์** **เม** **เทถ** **ยาจิตา** พระพี่เจ้าทั้งสามของน้องเอ๋ย จงมีจิตคิดกรุณาสังเวชบ้าง ขอเชิญล่วงครรไลให้หนทางพนาวันอันสัจจร แก่น้องที่วิงวอนอยู่นี้เถิด

ตโย เทวปุตตา ส่วนเทพเจ้าทั้งสามองค์ได้ทรงฟังพระเสาวนีย์ พระมัทรีเธอไหว้วอน ขอหนทาง พระพักตร์นางนองไปด้วยน้ำพระเนตร เทพเจ้าก็สังเวชในวิญญาน ก็พากัน**อุฏฐาการ** คลาไคลให้มรคาแก่นางพระยามัทรี พอแจ่มแจ้งแสงสัจฉิร นางก็ยกทาบคอนขึ้นใส่ป่า เปลื้องเอา พระภูษามาคาดพระถันให้มั่นคง วิ่งพลา นางทรงกันแสงพลา ยะเหยาเหยาทุกฝีย่างไม่หย่อนหยุด พักหนึ่งก็ถึงที่สุตบริเวนพระอาวาส ที่พระลูกเจ้าเคยประพาส**เล่นเล่น** ประหลาดแล้วแลไม่เห็นก็ใจหาย

QR CODE
เรื่อง ร่ายยาว
มหาเวสสันดรชาดก
กัณฑ์มัทรี (๒)

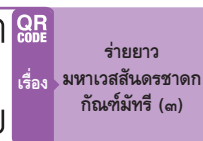
ดั่งว่าชีวิตนางจะวางวายลงทันที จึงตรัสเรียกว่าแก้วกัณหาพ่อชาลีของแม่เอ๋ย แม่มาถึงแล้ว เหตุไฉน ไยพระลูกแก้วจึงมีมาเล่าหลากแกใจ แต่ก่อนแต่ไรสิพร้อมเพรียง เจ้าเคยวิ่งระรี่เรียงเคียงแข่งกัน มาคอยรับพระมารดา ทรงพระสรวลสำรวลรำระรื่นเรีงรับเอาขอทาน แล้วก็พากันกราบกราน พระชนนี พ่อชาลีเจ้าเลือกเอาผลไม้ แม่กัณหาจะอ้อนวอนไหว้วานว่าจะเสวยนม ผทมเหนือ พระเพลาลงนอนละเมอเนิ่นต่าง ๆ ตามประสาทารกเจริญใจ **วจุฉา** **พาลาว** **มาตริ** มีอุปไมยเสมือนหนึ่ง ลูกทราย**ทราวมคะนอง** ปองที่ว่าจะชมแม่เมื่อสาธน์ โอพระจอมขวัญของแม่เอ๋ย เจ้ามีเคย

ได้ความยากอย่างแท้จริงเหียบดิน รื่นก็มีได้ไต่ไกรก็มีได้ตอม เจ้าเคยฟังแต่เสียงพี่เลี้ยงเขาขับกล่อม บำเรอด้วยดุริยางค์ ยามบรรทมธูลมก็มีได้พัดมาแผ้วพาน แม่ผู้พยาบาลบำรุงเจ้าแต่เยาว์มา เจ้ามิได้หาพระมารดาสักหายใจ โอความเชื่องในครั้งนั้นเหลือขนาด สันสมบัติพลัดญาติยังแต่ตัว ต้องไปหา มาเลี้ยงลูกและเลี้ยงผิวทุกเวลา แม่มาสละเจ้าไว้เป็นกำพร้าทั้งสององค์ **หัสสาว** เสมือนหนึ่งลูกหงส์ เหมราชปักษิน ปรากฏจาก**มุลินท์**ไปตกคลุกในโคลนหนอง สันสีทองอันผ่องแผ้ว แม่กลับเข้ามา ถึงแล้วได้เซยชมชื่นสบาย ที่เหนื่อยยากก็เสื่อมหายคลายทุกข์ทุเลาลง สันสมบัติทั้งวงศ์ในวังเวียง โอ แต่ก่อนเคยแม่เคยได้ยินแต่เสียงเจ้าเจราจาแจ้ว ๆ อยู่ตรงนี้ **อิห์ ปทวลญช** นั่นก็รอยเท้าพ่อชาลี นี่ก็บทศรีแม่กัณหาพระมารดาอย่าแลเห็น โนนก็กรวดทรายเจ้ายังร่ายเล่นเป็นกอง ๆ สิ่งของทั้งหลาย เป็นเครื่องเล่นยังเห็นอยู่ **น ทิสสุเร** แต่ลูกรักทั้งคู่ไปอยู่ไหนไม่เห็นเลย **อัย โส อสุสโม** โอพระอาศรม เจ้าเอ่ยนำอศรรย์ใจ แต่ก่อนดูนี้สุกใสด้วยสีทอง เสียงเนียนกริร่าร้องสำราญร้องเรียกคู่ชูขยับขึ้น ทั้งจักจั่นพรรณลงโนเไรร้องอยู่หึ่ง ๆ ระเรื่อโรย โหยสำเนียงดังเสียงสังคีตขับประโคมไพเราะ โอเหตุไฉนเหงาเจียนเมื่อยามนี้ ทั้งอาศรมก็หมองศรีเสมือนหนึ่งว่าจะเศร้าโศก เออ ชะรอยว่า พระเจ้าลูกจะวิโยคพลัดพรากไปจากอกพระมารดาเสียจริงแล้วกระมังในครั้งนี้

นางก็กลับเข้าไปทูลพระราชสามีด้วยสงสัยว่า พระพุทธเจ้าข้าประหลาดใจระหม่อมฉัน อันสองกุมาร ไปอยู่ไหนไม่แจ้งเหตุ หรือพากันไปเที่ยวลับพระเนตรนอกตำแหน่ง สิ่งสัตว์ที่ร้ายแรงคะนองฤทธิ์ มาพานพบขบกัดตัดชีวิตพระลูกข้าพไปกินเป็นอาหาร ถึงกระนั้นก็จะพบพานซึ่ง**กเลวระ**รัง มิเล็ดก็เนื้อ จะเหลืออยู่บ้างสักสิ่งอัน แต่พอแม่ได้รู้สำคัญว่าเป็นหรือตาย สุดท้ายแม่จะมุ่งหมายสุดประมาณแล้ว จึงตรัสว่าไอ้เจ้าแวนแก้วสองสว่างอกของแม่เอ๋ยแม่เคยได้รับขวัญเจ้าทุกเวลา เป็นไรเล่าเจ้าจึงไม่มาเหมือนทุกวัน **มตา** หรือว่าพระลูกเจ้าอาสัญสูญสิ้นพระชนมาน อยู่เฝ้าพระหิมพานต์นี้แล้วแล

เมื่อสมเด็จพระมหารี เสด็จทูลพระราชสามีสักเท่าใด ๆ ท้าวเธอมิได้ตรัสปราศรัยจำนรรจ นางยิ่งกลุ้มกลัดขัดอุราผะผัวร้อน ข้อนพระทรวงทรวงพระกันแสงว่าเจ้าแม่เอ๋ย แม่มีเคยได้เคืองแค้น เหมือนหนึ่งครั้งนี้ เมื่อจากบุรี**ทุเรศ**มา ก็พร้อมหน้าทั้งลูกผิวเป็นเพื่อนทุกข์ สำคัญว่าจะเป็นสุข ประสาจากเมื่อยามจน ครั้นลูกหายทั้งสองคนก็**ลั่นคิด** บังคมทูลพระสามีก็ได้ตรัสปรานีแต่สักนิด สักหน่อยหนึ่ง ท้าวเธอก็ซึ้งซึ้งตึงพระองค์ ดูเหมือนทรงพระขัดเคือง**เต็มเตือด**ด้วยอันใด นางก็เศร้าสร้อยสลดพระทัย ดังเอาเหล็กแดงมาแทงใจให้เจ็บจิตนี้เหลือทน อุปมาเหมือนคนไข้หนัก แล้วมิหนำ ยังแพทย์เอายาพิษมาวางซ้ำให้เวทนา เห็นชีวิตนี้คงจะไม่รอดไปสักกี่วัน พระคุณเอ๋ย เมื่อแรกจากโอศวรรย์มาอยู่ดงก็ปลงจิตมิได้คิดเป็นจิตสอง หวังว่าจะเป็นเกือกทองคล้องบาทยุคลทั้งคู่ แห่งพระคุณผิว กว่าจะสิ้นบุญตัวตายตามไปเมืองผี อนิจจาเอ๋ย วาสนามหารีไม่สมคะเนแล้ว พระทูลกระหม่อมแก้วจึงซึ้งซึ้งไม่พูดจา ทั้งลูกรักดั่งแก้วตาก็หายไป ออกเอ๋ยจะอยู่ไปโยให้ทนเวทนา อุปมาเสมือนหนึ่ง**พฤษภดาวัลย์**ย่อมจะอาสัญลงเพราะลูกเป็นแท้เทียง ถ้าแม่พระองค์ไม่ทรงเลี้ยง มหารีไว้ จะ**นั่งมรัยส์**ถัดเยื่อใยไม่โปรดบ้าง ก็จะมีเห็นแต่กเลวระรังซากศพของมหารี อันโถมตาย ภายหลังอยู่กลางดง เสียเป็นมันคงนี้แล้วแล

อถ มหาสโต สมเด็จพระ**พระราชสมภาร** เมื่อได้สดับสารพระมหารี

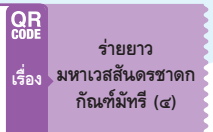
เธอแสนวิโยคโศกคล้อยสุดกำลัง ถึงแม่จะมีตรัสแก่นางมั่งจะมีเป็นการ จำจะเอาไวยาหารการหึงเข้ามาหักโศกให้เสื่อมลง จึงเอื้อนโองการตรัสประภาษ ว่า **นนุ มหุทิ** ดูกรนางนาฏ พระน้องรัก **ภทุเท** เจ้าผู้มีพักตร์อันผุดผ่องเสมือนหนึ่งเอาน้ำทองเข้ามาทาบทับ ประเทืองผิว ราวจะว่าจะลอยลื่นเลื่อนลงจากฟ้า ใครได้เห็นเป็นขวัญตาเต็มหลงละลายทุกขปลุกเปลื้อง อารมณ์ช้ายให้เซยขึ้น จะนั่งนอนเดินยืนก็ต้องอย่าง **วราโรหา** พร้อมด้วย**เบญจางคจริ**รูปจำริญโฉม ประโลมโลกหล่อแหลมวิไลลักษณ์ **ราชปุตติ** ประกอบไปด้วยเชื้อศักดิ์สมมุติวงศ์พงศ์ษัตรา เอกก็เมื่อเช้า เจ้าจะเข้าป่าน่าสงสารปานประหนึ่งว่าจะไปไม่ได้ ทำร้องไห้ฝากลูกมิรู้แล้ว ครั้นคลาดแคล้วเคลื่อนคล้อย เข้าสูดง ปานประหนึ่งว่าจะหลงลืมลูกสละผิว ต่อมีดมัวจึงกลับมา ทำเป็นบิบบน้ำตาตือกว่าลูกหาย ใครจะไม่รู้แบายคายความคิดหญิง ถ้าแม่เจ้าอาลัยอยู่ด้วยลูกจริง ๆ เหมือนวาจา ก็จะมีรีบกลับเข้ามา แต่แต่วันไม่ทันรอน เอนี้เจ้าเที่ยวพเนจรนอนตามสนุกใจ ชมนกชมไม้ในไพรวันสารพันที่จะมี ทั้งฤๅษ**สิทธิ** วิทยาธรคนธรรพ์เทพารักษ์ผู้มีพักตร์อันเจริญ เห็นแล้วก็น่าเพลิดเพลิดไม่เมินได้ หรือเจ้าปะผลไม้ ประหลาดรสสดสุกทราวมเสวยไม่เคยกิน เจ้าจยชิมชอบลิ้นก็หลงจันอยู่จึ่งซ้ำ อุปมาเสมือนหนึ่งภุมริน บินวระว่อน เทียวขับซาบเอาเกสรสุคนธ**มาเลศ** พบดอกไม้อันวิเศษต้องประสงค์หลงเคล้าคลึงรส จนลิมรั้ง เข้า**เถื่อน**เจ้าลิม**พรา**ได้หน้าแล้วลิมหลังไม่แลเหลือย เทียวทอดประทับมากกลางทาง อันว่า พระยานางสิเป็นหน่อกษัตริย์จะไปไหนก็เคยมีแต่กลดกัน **พานจะ**เกรงแสงพระสุริยันไม่คลาเคลื่อน เจ้ารักเดินด้วยแสงเดือนชมดาวพลาง ได้นำค้างกลางคืนชื่นอารมณ์สมคะเน พอมาถึงก็ทำเส ขื่นเสียงเลี้ยงเลียวพาโลว่าลูกหาย เอนี้เจ้ามีหมายว่าใคร ๆ ไม่รู้ทันกระนั้นกระมัง หรือเจ้าเห็นว่าพีนี เป็น**ชื้อ**อดจิตคิดอนิจจจังทั้งพยศอดอารมณ์เสีย เจ้าเป็นแต่เพียงเมื่อยควรรหรือมาหมิ่นได้ ถ้าแม่พ็อยู่

ในกรุงไกรเหมือนแต่ก่อนเก่า หากว่าเจ้าทำเช่นนี้ กายของมัทรีก็จะขาดสะบั้นลงทันตา ด้วยพระกรเบื้องขวาของอาตมานี้แล้วแล

สา มทุ ที่ ส่วนสมเด็จพระยอดมิ่งเยาวมัลย์มัทรี เมื่อได้สดับคำพระราชสาส์ม**ปริภาษณา**นางที่ความโศกก็เลื่อมสรวงสบจิตเพราะเจ็บใจ จึงก้มพระเศียรลงกราบไหว้แล้ววันทนาพลงนางจึงทูลสนองพระราชบัญชาว่า พระพุทธเจ้าข้าควรมิควรสุดแต่แต่จะทรงพระกรุณาโปรดที่โทษานุโทษเป็นอันเกล้า ด้วยข้าพระพุทธเจ้ากลับมาเวลาค่ำ ทั้งนี้เพราะเป็น**กระลี้**ขึ้นในไพรวัน พฤษภาทุกสิ่งสารพันก็แปรปรวนทุกประการ ทั้งพื้นป่าพระหิมพานต์ก็ผัดผ่นหัวน้ำไหลอยู่วิงเวียนเปลี่ยนเป็นพยับมิดไม่เห็น**หน** ข้าพระบาทนี้ร้อนรนไม่หยุดหย่อนแต่สักย่าง แต่เดินมาก็บังเกิดประหลาดลงขึ้นในกลางพนาลี พบพญาราชสีห์สองเสือทั้งสามสัตว์ศักดิ์หน้าไม้มาได้ ต่อสิ้นแสงอโณทัยจึงได้คลาเคลื่อน ไช้จะเป็นเหมือนพระองค์ดำรินั้นก็หาไม่ได้ พระพุทธเจ้าข้า ตั้งแต่เกล้ากระหม่อมฉันตกมาเป็นข้าน้อย พระองค์เห็นพิรุณร้องร่ำร้าวรานที่ตรงไหน ทอดพระเนตรสังเกตุไว้แต่ปางก่อน จึงเคืองค่อนด้วยคำหาญบอกรักใจเจ็บจิตเหลือกำลัง พระคุณเอยจะคิดดั่งเป็นไฉนว่ามัทรีนี้เป็นข้าเก่าแต่ก่อนมา ดั่งเงาตามพระบาทก็เหมือนกัน นอกจากนั้นที่แน่นอนคือนางไหนอันสนิทใช้แต่ก่อนกาล ยังจะติดตามพระราชสมภารมาบ้างละหรือ ได้แต่มัทรีที่แสนดีผู้เดียวดอกไม่รู้จักปลิ้นปลอกพลิกไพล่เอาตัวหนี มัทรีสัตยาสาวิภักดิ์รักผัวเพียงบิดาก็ว่าได้ ถึงจะยากเย็นเชียวใจก็ตามกรรม **วนมูผล** **หาริยา** อุตสาหะตระตราดตระตราตรีตรตรหาผลผลไม้ม ถึงที่ไหนจะรกริยาก็ชอกซอนอุตสาหะเที่ยวไม่ถอยหลัง จนเนื้อหนังชวนขาดเป็นริ้วรอย โลหิตไหลย้อยทุกหย่อมหนาม **อาราม**จะใคร่ได้ผลผลไม้ม่าปฏิบัติลูกบำรุงผิว ถึงกระไรจะคุ้มตัวก็ทั้งยาก **นำหลากใจ** ออกของใครจะอาภัพพิกลเหมือนนอกของมัทรี**ไม่มีเนตร** น้ำที่จะสงสารสังเวชโปรดปรานว่ามัทรีนี้เป็นเพื่อนยากอยู่จริง ๆ ช่างค่อนดิ่ง**ปริภาษณา**ได้ลงคอไม่คิดเลย พระคุณเอยถึงพระองค์จะสงสัย ก็น้ำใจของมัทรีนี้ทุกตัวเป็นไม้เท้าก้าวเข้าสู่ที่ทางทดแทน **ราม** **สีตาวนุพพุตา** อุปมาเหมือนสีดาอันรักดีต่อสามีรามบัณฑิต ปานประหนึ่งว่าศิษย์กับอาจารย์ พระคุณเอย **เกล้ากระหม่อมฉาน**ทำผิดแต่เพียงนี้ เพราะวาล่งราตรีจึงมีโทษ ขอพระองค์จงทรงพระกรุณาโปรดซึ่งโทษานุโทษกระหม่อมฉันมัทรี แต่ครั้งเดิยวันเกิด

เมื่อสมเด็จพระยอดมิ่งเยาวมัลย์มัทรี กราบทูลพระราชสาส์มสักเท่าใด ๆ ท้าวเธอจะได้ปราศรัยก็ไม่มี พระนางยิ่งหมองศรีโศกกำสรดสะอึกสะอื้น ถวายบังคมคืบออกมา เทียวแสวงหาพระลูกรักทุกหนแห่ง กระจำงแจ้งด้วยแสงพระจันทร์ส่องสว่างพื้นอัมพรประเทศวิถี นางเสด็จจรลีไปหยุดยืนในภาค**พื้นปริมณฑล**ใต้ต้นหว่า จึงตรัสว่า **อิม** **เต** **ชมพุกา** **รูกุขา** ควรจะสงสารเอยด้วยต้นหว่าใหญ่ไกลอาราม งามด้วยกิ่งก้านประกวดกัน ใบช่อประชุมช่อเป็นฉัตรขึ้นดั่งฉัตรทอง แสงพระจันทร์ต้นส่องต้องน้ำค้างที่ขังให้ไหลลงหยดย้อย เหมือนหนึ่งน้ำพลอยพริ้ว ๆ อยู่พราย ๆ ต้องกับแสงกรวดทรายที่ได้ต้นอร่ามวามาวดูเป็นนวนวแหว ดั่งบุคคลเอาแก้วมา**ระเนง****แกลิ่ง**มาโปรยโรยรอบปริมณฑลก็เหมือนกัน งามดั่งไม้ปาริชาติในเมืองสวรรค์มาปลูกไว้ ลูกรัก เจ้าแม่เอย เจ้าเคยมาอาศัยนั่งนอน ประทับร้อนสำราญร่มรื่น ๆ สำรवलเล่นเย็นสบาย พระพายรำเพยพัดมาฉิวเฉื่อย

เรไรระรี่เรื่อยร้องอยู่หึ่ง ๆ แต่ลูกรักของแม่ทั้งชายหญิงไปอยู่ไหนไม่เห็นเลย **มหานิโครธชาติ** อนิจจา ๆ เอยเห็นแต่ไทรทองถัดกันไป กิ่งก้านใบรากห้อยยื่นระย้า เจ้าเคยมาห้อยโหนโยนชิงช้าชวนกันแกว่งไกว แล้วเล่นไล่ปัดตาหาเรือนแทบหลังบริเวณพระอาวาส **อิม** **ตา** **โปกุขรณี** **รุมมา** เจ้าเคยมาประพาสสวนสนามในสระศรี **โบกขรณี**ตำแหน่งนอกพระอาวาส นางเสด็จลีลาไปเที่ยวเวียนรอบจึงตรัสว่าน้ำเอยเคยมาเปี่ยมขอบเป็นไรจึงขอذنลงชุ่มหมอง พระพายเจ้าเอยเคยมาพัดตองกลีบอุบล พากลิ่นสุคนธ์จรจรรสมารยริน เป็นไรจึงเลื่อมหอมหายขึ้นไม่เฉื่อยฉ่ำ ผูกปลาเอยเคยมาผูกค้ำดำแฝงฟอง บ้างก็ขึ้นล่องว่ายอยู่ลอยเลื่อนชมแสงเดือนอยู่พราย ๆ เป็นไรจึงไม่ว่ายเวียนวนนกเจ้าเอยเคยบินลงไล่จิกเหยื่อทุกเวลา วันนี้แปลกเปลาตาแม่แลไม่เห็น พระลูกเอยเจ้าเคยมาเที่ยวเล่นแม่แลไม่เห็นแล้ว โอ้แลเห็นแต่สระแก้วอยู่อย่างว่างว่างเงใจ นางก็เสด็จจรโลล่งตำบลเที่ยวค้นหาพระลูกตามลำเนาเนินป่า ทุกสุ่มทุมพุ่มพฤษภาป่าสูงยู่ยงใหญ่ไพเราะหง พนัสแดนดงเย็นเยือกเงียบสงัดเหงา ได้ยินแต่เสียงดูเหวาละเมอร้องก้องพนาเวศ พระกรรมเธอสังเกตุว่าสองดรุณเยาวเรศเจ้าร้องขานอยู่แ่ว ๆ ให้หว่าดว่าสำเนียงเสียงพระลูกแก้วเจ้าขานรับพระมารดานางเสด็จลีลาเข้าไปหาดู เห็นหมู่สัตว์จตุบาทกลาดกลุ้มเข้าสู่มนอน นางก็ยิ่งสะท่อนถอนพระทัยทเวษกรรมเสด็จจ่วน ๆ ดะดุ่มเดิน**เมิลม่ง**ละเมาะไม่มองหมอบ แต่อย่างเหยียบเกรียบกรอบก็หลีกหลัง พระโสดฟังให้หว่าดแ่วว่าสำเนียงเสียงพระลูกแก้วเจ้าบ่นอยู่ซึม ๆ พุ่มไม้ครึ้มเป็นเงา ๆ ชะงักเงื่อม พระเนตรเธอแลเหลือบให้ลายเลื่อมเห็นเป็นรูปคนตะคุ่ม ๆ อยู่คล้าย ๆ แล้วหายไป สมเด็จพระโสดเฝ้าทเวษโกนูกูก้องพระพักตร์เธอพุ่มพองนองไปด้วยน้ำพระเนตรเธอโศกา จึงตรัสว่าโอ้อ้อเวลาปานฉะนี้เอยจะมีดิถีดินจวนจะสิ้นคืนค่อนรุ่งไปเสียแล้วหรือกระไรไม่รู้เลย พระพายรำเพยพัดมารีเรื่อยอยู่เฉื่อยฉิว ออกแม่น้ำให้อ่อนหิวสุดละห้อย ทั้งดาวเดือนก็เคลื่อนคล้อยลงลับไม้ สุดที่แม่จะติดตามเจ้าไปในยามนี้ ผูกปลิงค่างบางชะนีที่นอนหลับ ก็กลิ้งกลับเกลือกตัวอยู่ยั่วเย้า ทั้งนกหูกก็จ้วเจียเหงาเงียบทรวงวัง แต่แม่เที่ยวเซซังเสาะแสวงทุกแห่งห้องหิมเวศ ทัวประเทศทุกราวป่า สุดสายนัยนาที่แม่จะตามไปเล็งแล สุดโสดแล้วที่แม่จะ**ขับทราบ**ฟังสำเนียง สุดสุรเสียงที่แม่จะรำเรียกพิไรร้อง สุดผีเท่าที่แม่จะเยื้องย่องยกย่างลงเหยียบดินก็สุดสิ้นสุดปัญญาสุดหาสุดค้นเห็นสุดคิด จะได้พานพบประสปรอยพระลูกน้อยแต่สักนิดไม่มีเลย จึงตรัสว่าเจ้าดวงมณฑาทองทั้งคู่ของแม่เอย หรือว่าเจ้าทิ้งขว้างวางจิตไปเกิดอื่น เหมือนแม่ฝันเมื่อคืนนี้แล้วแล

ภิกขเว ดูกรสงฆ์ผู้ทรงพรหมจรรย์ เมื่อสมเด็จพระมัทรีทรงกำสรด

แสนกัมปนาทเพียงพระ**สันดาน**จะขาดจะดับศุณย์ **ปริเทวิตวา** นางเสวยพระอาดูรพูนทเวษในพระอุราน้ำพระอัสสุชลนาเธอไหลนองคลองพระเนตร ทรงพระกันแสงแสนทเวษพิไรรำ ตั้งแต่**ประณมยาม**ค้ำไม่หย่อนหยุดแต่สักโมงยาม นางเสด็จไต่เต้าติดตามทุกตำบล ละเมาะไม้ไพรสณฑ์ศิขริน ทุกห้วยธารละหานหินเหวหุบห้องคูหาวาส ทรงพระพิไรร้องก้องประกาศเกริ่นสำเนียง พระสุรเสียงเธอเยือกเย็นระยอทุกอกสัตรี พระพายรำเพยพัดทุกกิ่งก้าน นุษขงก็เบิกบานผกาการ รัตมีพระจันทร์ก็มัวหมองเหมือนหนึ่งจะเศร้าโศก แสนวิปโยคเมื่อยาม**ปัจจุสมย์** ทั้งรัตมีพระสุริยอัยส่องอยู่ราง ๆ ขึ้นเรืองฟ้า

๑ บพประพันธ์ที่อยู่ในกรอบเป็นบทอาขยานบทหลัก

เสียงชนะนี้เหนียวไม่ให้หาละห้อยโหย พระกำลังนางก็อดโรยพิไรร่ำร้อง พระสุรเสียงเธอผูก้องกังวานดงเทพเจ้าทุกพระองค์กอดพระหัตถ์เงี้ยวพระโสธสดับสาร พระเยาวมาลย์เธอเที่ยวหาพระลูก พระนางเธอเสวยทุกข์แสนขม ตั้งแต่มยามเย็นจนรุ่งเช้าก็สุดสิ้นที่จะเที่ยวค้น ทุกตำแหน่งแห่งละสามหนเธอเที่ยวหา **ปณณรสโยชนมคค์** ถ้าจะคลี่คลายขยายมรคาก็ได้ลิบทำโยชน์โดยนิยมนางจึงเซซังเข้าไปสู่พระอาศรมบังคมบาทพระภัสดา ประหนึ่งว่าชีวาจะวางวายทำลายล่วง สองพระกรเธอซ้อนทรวงทรวงพระกันแสงครวญคร่ำแล้วร่ำพันว่า โอ้เจ้าดวงสุริยันจันทรทั้งคูของแม่เอ๋ย แม่ไม่รู้เลยว่าเจ้าจะหนีพระมารดาไปสู่พาราใดไม่รู้ที่ หรือจะข้ามนทีทะเลวน **หิมเวศ** ประเทศทิศแดนใด ถ้ารู้แจ้งประจักษ์ใจแม่อก็จะตามเจ้าไปจนสุดแรง นี่ก็เหลือที่แม่จะเที่ยวแสวงสืบเสาะหา เมื่อเช้าแม่จะเข้าไปสู่ป่าพ้อซาลิแม่กัณหาหยงทูลสั่ง แม่ยังกลับหลังมาโลมลูบจูบกระหม่อมจอมเกล้าทั้งสองรา กลืนยังจับนาสาอยู่รวยริน โอ้พระลูกข้านี้จะไม่คืนเสียแล้วกระมังในครั้งนี กัณหาซาลิลูกรักแม่ นับวันแต่ว่าจะแลลบล่วงไปเสียแล้วและหนอ ใครจะกอดพระศอเสวยนมผมด้วยแม่เล่า ยามเมื่อแม่จะเข้าที่บรรจจรณ์ เจ้าเคยเคียงเรียงหมอนนอนแนบข้างทูกาตรี แต่นี้แม่จะกล่อมใครให้ให้ทรา โอ้แม่อุ้มท้องประคองเคียงเลี้ยงเจ้ามา ก็หมายมั่นสำคัญว่าจะได้อยู่เป็นเพื่อนยากจะฝากผีฟังลูกทั้งสองคน มิรู้ว่าจะกลับวิบัติพลัดพรากไม่เป็นผลให้อาเพศผิดประมาณ เจ้าเอาแต่ **ท้วงสงสาร** นี้หรือมาสวมคล้องให้แม่นี้ติดต้องข้องอยู่ด้วยอาลัย เจ้าทั้งซื่อและโหมไว้ให้เปล่าออกในวิญญาน เมื่อเช้าแม่จะเข้าไป

สู่ป่ายังได้เห็นหน้าเจ้าอยู่หัลด ๆ ครอบและหรือมาสลดแม่นี้ไว้ เหมือนจะเตือนให้แม่นี้บรรลี่ยเสียจริงแล้ว ครอบจะสงสารเอ่ยด้วยนางแก้วกัลยาณี น้อมพระเกศีลงทูลถาม หวังจะติดตามพระลูกรักทั้งสองรากราบถวายบังคมลา ลูกเลื่อน เขยื้อนยกพระบาทเยื้องย่างพระกายนางให้เสียวสั่นหวั่นไหวไปทั้งองค์ ดุจชายธงอันต้องกำลังลมอยู่ลิ่ว ๆ สิ้นพระแรงโรยเธอโหยหิว **ระหวาย** ทรวง พระศอเธอหงুব่วง

ดวงพระพักตร์เธอผิดเผือดให้แปรผัน จะทูลสั่งก็ยังมีทันที่ว่าจะทูลเลย แต่พอตรัสว่าพระคุณเจ้าเอ๋ย คำเดียวเท่านั้นก็หายเสียงเอียงพระกายบ้าย **ศิโรเพรณ** พระเนตรหลับหับพระโอษฐ์ลงทันที **วิสณญ์** หุตุวานางก็ถึง **วิสณญ์** สลบลงตรง **หน้างาน** ปานประหนึ่งว่าพุ่มฉัตรทองอันต้อง **สายอสนี** พาดขาดระเนนเอน แล้วก็ล้มลงตรงหน้าพระที่นั่งเจ้านั้นแล

อด มหาสตุโต ปางนั้นสมเด็จพระเวสสันดรอดุลดวงกษัตริย์ ตรัสทอดพระเนตรเห็นพระอัศเรศถึงวิสณญ์ภาพสลบลงวันนั้น พระทัยท้าวเธอสำคัญว่าพระนางเธอวางวาย สะดุ้งพระทัยหายว่าโอ้อนิจจามัทธิเจ้าพี่เอ๋ย บุญพื่อนน้อยแล้วนะเจ้าเพื่อนยาก เจ้ามาตายจากพี่ไปในวงวัด เจ้าจะเอาปาชัญนี้หรือมาเป็นปาชา จะเอาพระบรรณศาลานี้หรือเป็นบริเวณพระเมรุทอง จะเอาแต่เสียงสาธิตอันร่ำร้องนั้นหรือมาเป็นกลองประโคมใน จะเอาแต่เสียงจักจั่นและเรไรอันร่ำร้องนั้นหรือมาต่างแตรสังข์และพิณพาทย์ จะเอาแต่เมฆหมอกในอากาศนั้นหรือมากันเป็นพาดาน จะเอาแต่ยุงยางในป่าพระหิมพานต์มาต่างฉัตรเงินและฉัตรทอง จะเอาแต่แสงพระจันทร์อันผุดผ่องมาต่างประทีปแก้วงามโอภาส อนิจจามัทธิเอ๋ย มาตายอเนจอนาถไร้ญาติที่กลางดง ครั้นท้าวเธอค่อยคลายลงที่โคกคัลย จึงผันพระพักตร์มาพิจารณาเห็นว่ายังไม่อาสัจ จึงเข้าไปยังพระคันธกุฎีจับเอาคนที่อันเต็มไปด้วยน้ำมาทันใด ตั้งแต่พระองค์ทรงพระผนวชไพบรมาได้ถึงเจ็ดเดือนปลาย จะได้ต้องพระกายนางมัทธิกัหามิได้ เมื่อความทุกข์พันวิสัยมีอาจที่จะกำหนด ว่าอาตมะนี้เป็นดาบสฤาษี ยกเศียรพระมัทธิขึ้นใส่ตักกวักเอาวารีมาโสรจสงลงที่อุระพระมัทธิ หวังว่าจะให้ชุ่มชื้นพื้นสมปฤาติคินมาแห่งนางพระยา นั้นแล

ภิกขเว ดูกรภิกษุสงฆ์ผู้ทรงศีลวิสุทธิลิขิตา เมื่อสมเด็จพระมัทธิเธอได้สมปฤาติคินมา นางพระยาเจ้าละอายแก่เทพดานัก ด้วยตัวมานอนอยู่บนตักพระราชสามีมิบังควร **อุฏฐาย** จึงอุฏฐายการโดยดวณเลื่อนพระองค์ลงจากตักพระราชสามี พระมัทธิจึงทูลถามว่าพระพุทเจ้าข้า พระลูกรักทั้งสองราก็ไปอยู่ไหนนะฝ่าพระบาท ท้าวเธอจึงตรัสประภาษว่าดูกรเจ้ามัทธิอันสองกุมารนี้ พี่ให้เป็นทานแก่พราหมณ์แต่วันวานนี้แล้ว พระน้องแก้วเจ้าอย่าโคกคัลย

จงตั้งจิตของเจ้านั้นให้โสมนัสศรัทธา ในทางอันก่อ **กฤดาภินิหาร** ทานบารมี **ลจุจาม** **ปุตเต** **ชีวนดา** ถ้าเราทั้งสองนี้ยังมีชีวิตสืบไป อันสองกุมารนี้ไซ้รก็คงจะได้พบกันเป็นมั่นแม่น ถึงแสน **สัตพิริรัตน** เครื่องอลงการซึ่งพระราชทานไปนั้น เราจะได้ด้วยพระทัยหวัง **ทชชา** **สปรปรีโส** **ทาน** มัทธิเอ๋ย อันอริยสัตบุรุษเห็นปานดังตัวพี่จะนี้ ถึงจะมีข้าวของสักเท่าใด ๆ **ทิสวา** **ยาจากมาคเต** ถ้าเห็นยาจากเข้ามาใกล้ไหววอนขอไม่ย่อท้อในทางทาน จนแต่ชั้นลูกกรยกอดสงสารพียงยกให้เป็นทานได้ อันสองกุมารนี้ไซ้รเป็นแต่ **ทานพาหิระกะ** ภายนอกไม่อ้อมหนา พี่จะใครให้อ **อชฌัตติกทาน** อีกนะเจ้ามัทธิ ถ้าแม้นมีบุคคลผู้ได้ปรารธนาเนื้อหนัง **มังสัง** โลหิตดวงหทัยนัยนเนตรทั้งซ้ายขวา พี่ก็จะแหะฝ่าให้เป็นทานไม่ย่อท้อถึงเพียงนี้ มัทธิเอ๋ย จงศรัทธาด้วยช่วยอนุโมทนาทานในกาลบัดนี้เถิด

สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ที่ปรึกษาอัครบิดรโพธิสัตว์เจ้าข้า แต่วันวานนี้เหตุไฉนจึงไม่แจ้ง **ยุบลสาร** ให้ทราบเกล้า ท้าวเธอจึงตรัสเล่าว่าพระน้องเอ๋ย พี่จะเล่าให้เจ้าฟังก็สุดใจ ด้วยเจ้ามาแต่ป่าไกลยังเหนื่อยนัก พี่เห็นว่าความร้อนความรักจะรุ่มอก ด้วยสองตรุณทารกเป็นเพื่อนไว้ เจ้ามีพระเอ๋ย จงพ้องใสอย่าสอแต่แล้ว อันสองพระลูกแก้วไปไกลเนตร พระนางจึงตรัสว่า พระพุทธเจ้าข้าอันสองกุมารนี้ เกล้ากระหม่อมจนได้อุตสาหะถนอม ย่อมพยาบาลบำรุงมา ขอนุโมทนาด้วยปิยบุตรทานบารมี ขอให้น้ำพระหฤทัยพระองค์จงพ้องแผ้วอย่ามี **มัจฉริยธรรม** อุกุศลอย่ามาปะปนในน้ำพระทัยของพระองค์เลย ท้าวเธอจึงตรัสว่าพระน้องเอ๋ย ถ้าพี่มิได้ให้ด้วยเลื่อมใสศรัทธาแท้แล้ว ที่ไหนเลยแผ่นดินดานจะกัมปนาทหวาดหวั่นไหวจลาจล ท้าวเธอเล่า **นุสนธิ์** มหัทศจรย์อันมีอยู่ในกัณฑ์กุมารบรรพ กลับมาเล่าให้พระมหารัชมังคลาจารย์ฟังแต่ในกาลหนหลังนี้แล้วแล

สา มหุที่ ส่วนสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ที่ปรึกษาอัครบิดรโพธิสัตว์เจ้าข้า ตามหาสมมุติวงศ์วิสุทธิ **สืบสันดาน** มา **วราโรหา** ทรงพระพักตร์ผิวดุจดุจเนื้อทองไม่เทียมสี **ยสสุลีนี** มีพระเกียรติยศอันโอฬารล้ำเลิศ วิไลลักษณ์ยอดกษัตริย์ อันทรงพระศรัทธาโสมนัสสนับนัวยะน้อมพระเคียรเคารพทาน ท้าวเธอก็ขึ้นบานบริสุทธ์ด้วยปิยบุตรมิ่งมกุฏทานอันพิเศษ ฝ่ายผู้อมรเทเวศทุกวิมานมาศมนเทียรทุกหมู่ไม้ก็ยืมแย้มพระโอษฐ์ตบพระหัตถ์อยู่ลาดฉาน ร้อง **สาธุการ** สรรเสริญเจริญทานบารมี ทั้งสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์เจ้าฟ้าสุราลัยอันเป็นใหญ่ใน **ดาวดึงส์** สวรรค์ ก็มาโปรยปรายทิพยบุปผากรอง ทั้งพวงแก้วและพวงทองก็โรยร่วงจากกลีบเมฆกระทำสักการบูชา แก่สมเด็จพระยามะมหารัชมังคลาจารย์ ท้าวเธอทรงกระทำอนุโมทนาทาน **เวสุสนฺตรส** แห่งพระเวสสันดรราชฤๅษีผู้เป็นพระภักดา **อิติ เมาะ อิมินา ปกาเรน** ด้วยประการดังนี้แล้วแล

(กระทรวงศึกษาธิการ, สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, ๒๕๔๓ก, น. ๑๕๑-๑๖๑)

ศัพท์พจนานุกรม

กระลี	เหตุร้าย
กฤดาภินิหาร	บุญอันยิ่งใหญ่
กเลวระ	ซากศพ
กัมปนาท	ดังก้อง
เกล้ากระหม่อมฉน	เกล้ากระหม่อมฉัน
เกล้ง	ตั้งใจ
ชี	นักบวช ในที่นี้หมายถึง พระเวสสันดร
ขับทราบ	ทราบ
ดาวดึงส์	แปลว่า ๓๓ เป็นชื่อสวรรค์ที่มีเทพชั้นผู้ใหญ่ ๓๓ องค์ โดยมีพระอินทร์เป็นหัวหน้า เป็นสวรรค์ชั้นที่สองแห่งฉกามาพจร (สวรรค์ ๖ ชั้นฟ้า)
เต็มเตือด	โกรธจัด
เถื่อน	ป่า
ทราคมะนอง	กำลังคะนอง หมายถึง กำลังชุน
ทศนัชเบญจางค์	กระพุ่มมือ (สิบนิ้ว) กราบแบบเบญจางคประดิษฐ์ คือให้อวัยวะทั้ง ๕ ได้แก่ เข้าทั้ง ๒ มือทั้ง ๒ และหน้าผากจรดลงกับพื้น
ทานพาหิระ	ทานภายนอก ได้แก่ ข้าวของต่าง ๆ
ทุเรศ	ในที่นี้ หมายถึง ไกล
น่าหลกใจ	น่าประหลาดใจ
นิงมัยย์ส	ประหยัดถ้อยคำ ไม่ยอมพูด
นุสนธิ์	ในที่นี้ หมายถึง ความเป็นมา มาจากคำ นุสนธิ์ แปลว่า ความต่อเนื่อง การสืบเนื่อง
บพจร	เดินไป
บริจาริกการ	ผู้ทำหน้าที่หญิงรับใช้ ผู้ทำหน้าที่ภรรยา ในที่นี้หมายถึง พระนางมัทรี
ปริภาษณา, ปริภาษณา	กล่าวโทษ
เบญจกัลยาณี	เบญจกัลยาณี คือ หญิงมีลักษณะงาม ๕ ประการ ได้แก่ ผงาม เนื้องาม (คือ เหงือกและริมฝีปากแดงงาม) ฟันงาม ผิวงาม และวัยงาม (คือ ดูงามทุกวัย)
โบกขรณี	สระบัว
ประณมยาม	ช่วงเวลาตั้งแต่ ๑๘ นาฬิกา (หกโมงเย็น) ถึง ๒๒ นาฬิกา (๔ ทุ่ม)
	กล่าวคือ ในบาฬีแบ่งกลางคืนเป็น ๓ ยาม ยามหนึ่งมี ๔ ชั่วโมง เรียกว่า ประณมยาม มัชฌิมยาม และปัจฉิมยาม
ปัจจุสมัย	เวลาเช้ามืด

พญาพาฬมฤคราช

ราชาแห่งสัตว์ร้าย ราชาแห่งสัตว์ที่กินสัตว์อื่นเป็นอาหาร ในที่นี้หมายถึง สัตว์ร้ายทั้งสามอันเป็นร่างแปลงของเทพยดา ๓ องค์ ที่แปลงร่างตามคำสั่งของพระอินทร์ที่ให้มาสกัดกั้นพระนางมัทรีไม่ให้ขัดขวางการบำเพ็ญบุตรทานบารมีของพระเวสสันดร สัตว์ร้ายทั้งสาม ได้แก่ พญาไกรสรราชสีห์ พญาเสือโคร่ง และพญาเสือเหลือง

พระราชสมภาร

พระราชอาสูภะ เป็นคำที่พระนางมัทรีเรียกพระเวสสันดร

พริ้ง

มิดขนาดใหญ่

พฤษาลดาวัลย์

ไม้เลื้อยหรือไม้เถา แต่ในที่นี้หมายถึง ไม้ผล ในวรรณคดีว่า “อุปมาเสมือนหนึ่งพฤษาลดาวัลย์ย่อมจะอาสัญลงเพราะลูก” หมายถึง ต้นไม้ที่ออกลูกออกผลแล้วตาย เช่น กล้วย หรือหมายถึง ต้นไม้ในป่าที่มักถูกคนเดินทางเอามีสัตว์ตักกิ่งหรือรานกิ่งที่มีผลไม้ไป เป็นการทำร้ายต้นไม้ นั้น ๆ ทำให้ตายได้ง่าย

พานจะ

น่าจะ

พื้นปริมณฑล

พื้นที่โดยรอบ ในที่นี้หมายถึง อาณาบริเวณ

มังสัณ

เนื้อหนัง มาจากคำว่า มังสะ

มัจฉริยธรรม

ความตระหนี่

มาเลศ

ดอกไม้ มาจากคำว่า มาลี ซึ่งเดิม ศ เข้าข้างท้าย โดยเปลี่ยน สระอี เป็น สระเอ วิธีการนี้เรียกว่า ศ เข้าลิลิต นิยมใช้ในการแต่งคำประพันธ์

มุจลินท์

สระใหญ่ในป่าหิมพานต์ เป็นที่ที่หงส์อาศัยอยู่ วรรณคดีว่า “ปราศจากมุจลินท์” จึงหมายความว่า ไปจากสระมุจลินท์

มุนมอง

มากมาย

เมิล

มองดู

ไม่มีเนตร

ในที่นี้หมายความว่า ไม่มีใครเลย ในความว่า “อกของใครจะอาภัพยับพิกลเหมือนอกของมัทรีไม่มีเนตร”

ยับ

พังทลาย ในความว่า “อกของใครจะอาภัพยับพิกลเหมือนอกของมัทรี”

ยุบลสาร

ขาว

ระเนง

เรียงราย ในความว่า “ดั่งบุคคลเอาแก้วมาระเนง”

ระหวย

ระโหย โอดโรยเพราะหิว

เล่นเล่น

วิ่ง

วิสัยญี

สลบ

ศิโรเพฐ์

ผ้าโพกศีรษะ ในที่นี้หมายถึง ศีรษะ “บายศิโรเพฐ์” คือ เอนศีรษะลง

สองรา, สามรา

สองคน สามคน คำว่า “รา” เป็นภาษาถิ่นล้านนา แปลว่า เราทั้งคู่

สัตพิธรัตน์

แก้ว ๗ ประการ ได้แก่ ทอง เงิน มุกดาหาร ทับทิม ไพฑูรย์ เพชร และแก้วประพาฬ

สันดาน

ในที่นี้หมายถึง ลมหายใจ ชีวิต ในความว่า “เพียงพระสันดานจะขาดจะดับสูญ”

สาธุการ

การเปล่งวาจาชื่นชมเมื่อเห็นว่าการกระทำสมควรแล้ว

สายอัสนี

สายฟ้า

ลีลา

ข้อที่จะต้องปฏิบัติ ได้แก่ ศีล สมาธิ ปัญญา ซึ่งเรียกว่า ไตรสิกขา

ลีลิต

โยคี ฤๅษี มาจากคำว่า นักลีลิต

ลั่นคิณ

คิดอะไรไม่ออก

ลีบสันดาน

ลีบเชื้อสาย

แสรกคาน

แสรกและคานซึ่งเป็นเครื่องหาบ

แสรก คือ เครื่องใส่ของสำหรับหาบ ปกติทำด้วยหวาย ตอนบนทำเป็นหูสำหรับหิ้วหรือสอดไม้คาน ตอนล่างขัดกันเป็นสี่เหลี่ยมสำหรับวางกระจาด

ส่วน คาน คือ ไม้คานซึ่งใช้คอนแสรกตรงปลายไม้ทั้งสองข้าง

ทาง ทิศ

หน**หน่อกษัตริย์**

เชื้อสายกษัตริย์ ในที่นี้หมายถึง พระนางมัทรีผู้เป็นพระธิดาของกษัตริย์มัททราช

หน้าจาง

หน้าที่นั่ง ในที่นี้หมายถึง ตรงหน้าพระอาศรมที่พระเวสสันดรประทับอยู่

ห้วงสงสาร

ห้วงแห่งความรัก

หิมเวศ

ป่าหิมพานต์ มาจากคำว่า หิมวา ซึ่งใช้ ศ เข้าลิลิต

อัมมตักทาน

ทานภายใน หมายถึง การบริจาคเลือดเนื้อหรืออวัยวะต่าง ๆ

อาราม

พระสงฆ์จะทำการใด ๆ ด้วยความรีบร้อน

อุฏฐาการ

ลุกขึ้น

เพิ่มเติมเสริมความรู้

ความเป็นมาของการเทศน์มหาชาติ

การเทศน์มหาชาติ คือ การชี้แจงหรือการเล่าเรื่องเวสสันดรชาดก ว่าด้วยพระบุญจรรย์ของพระพุทธองค์ในอดีตชาติ เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร ทรงบำเพ็ญพระบารมีเป็นชาติสุดท้ายก่อนจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พุทธศาสนิกชนมีความเชื่อว่า หากผู้ใดได้สดับตรับฟังเทศน์มหาชาติ ย่อมเกิดสิริสวัสดิ์พิพัฒนามงคลเป็นอย่างมาก เป็นกุศลบุญราศีสืบไป ดังนั้นการเทศน์มหาชาติจึงเป็นมหากุศลที่เตือนบุคคลให้น้อมรำลึกถึงการบำเพ็ญบุญอันมีการสละความเห็นแก่ตัว เพื่อผลประโยชน์สูงของมวลมนุษยชาติเป็นสำคัญ

เวสสันดรชาดก มีเนื้อหามากมาย รวมไว้ในมหานิบาตชาดกซึ่งมีด้วยกัน ๑๐ เรื่อง ซึ่งเรียกกันว่าทศชาติ แต่อีก ๙ เรื่องนั้นไม่เรียกว่า มหาชาติ คงเรียกแต่เวสสันดรชาดกเรื่องเดียวเท่านั้นที่เรียกว่า มหาชาติ ในเรื่องนี้ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่า พุทธศาสนิกชนชาวไทยตลอดจนประเทศใกล้เคียงนับถือกันมาแต่โบราณว่า เรื่องเวสสันดรชาดกสำคัญกว่าชาดกอื่นๆ ด้วยปรากฏบารมีของพระโพธิสัตว์บริบูรณ์ในเรื่องเวสสันดรชาดกทั้ง ๑๐ อย่าง คือ

๑. ทานบารมี ทรงบริจาคทรัพย์สิน ช้าง ม้า ราชรถ พระโอรส พระธิดา และพระมเหสี
๒. ศีลบารมี ทรงรักษาศีลอย่างเคร่งครัด ระหว่างผนวชเป็นฤๅษีอยู่ ณ เขาวงกต
๓. เนกขัมมบารมี ทรงครองเพศบรรพชิตตลอดเวลาที่ประทับ ณ เขาวงกต
๔. ปัญญาบารมี ทรงบำเพ็ญภาวนามัยปัญญาตลอดเวลาที่ผนวช
๕. วิริยบารมี ทรงปฏิบัติธรรมมิได้ย่อหย่อน
๖. สัจจบารมี ทรงสิ้นพระวาจาจากพระกุมารให้ชุก เมื่อพระกุมารหลบหนีก็ทรงติดตามมาให้
๗. ขันติบารมี ทรงอดทนต่อความยากลำบากต่าง ๆ ขณะที่เดินทางมายังเขาวงกต และตลอดเวลาที่ประทับ ณ ที่นั้น แม้เมื่อทอดพระเนตรเห็นชุกเสียนติพระกุมารอย่างทารุณ พระองค์ก็ทรงข่มพระทัยไว้ได้

๘. เมตตาบารมี เมื่อพราหมณ์เมืองกลิงกราษฎร์ มาทูลขอช้างปัจจัยนาค เพราะเมืองกลิงกราษฎร์ฝนแล้ง ก็ทรงพระเมตตาประทานให้ และเมื่อชุกมาทูลขอพระกุมารทั้งสองพระองค์ โดยอ้างว่าตนได้รับความลำบากต่าง ๆ พระองค์ก็มีเมตตาประทานให้ด้วย

๙. อุเบกขาบารมี เมื่อทรงเห็นว่า พระกุมารทั้งสองถูกชุกเสียนติ และวิงวอนให้พระองค์ช่วยเหลือ พระองค์ก็ทรงบำเพ็ญอุเบกขา คือ ทรงวางเฉย เพราะทรงเห็นว่าได้ประทานเป็นสิทธิ์ขาดแก่ชุกไปแล้ว

๑๐. อธิษฐานบารมี ทรงตั้งมั่นที่จะบำเพ็ญบารมีเพื่อให้สำเร็จพระโพธิญาณเบื้องต้น แม้จะมีอุปสรรคก็ได้ทรงย่อท้อ ทำให้พระอินทร์ต้องประทานความช่วยเหลือต่าง ๆ เพราะตระหนักในน้ำพระทัยอันแน่วแน่ของพระองค์

(กระทรวงวัฒนธรรม, กรมการศาสนา, ๒๕๕๘, น. ๑-๓)

นักเรียนร่วมกันประเมินความเข้าใจจากการอ่านเนื้อเรื่อง โดยปฏิบัติกิจกรรมต่อไปนี้ร่วมกันนะครับ

กิจกรรมพินิจพิเคราะห์

๑. นักเรียนแบ่งกลุ่มโดยความสามารถกันตามความเหมาะสม แล้วร่วมกันแบ่งเนื้อหาเรื่อง ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กลุ่มละเท่า ๆ กัน แต่ละกลุ่มร่วมกันแปลความหมายของคำประพันธ์ช่วงที่ได้รับ แล้วผลัดกันออกมานำเสนอตามลำดับโดยเริ่มจากบทแรกจนกระทั่งจบเรื่อง เพื่อนกลุ่มอื่นให้ข้อเสนอแนะเพิ่มเติม เพื่อนำไปร่วมกันตอบคำถามและวิเคราะห์คุณค่าด้านต่าง ๆ ต่อไป
๒. นักเรียนร่วมกันวิเคราะห์จากการศึกษาเรื่อง ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก โดยตอบคำถามต่อไปนี้
 - ๒.๑ นักเรียนคิดว่าชาดกมีความสำคัญอย่างไรในชีวิตประจำวัน
 - ๒.๒ เพราะเหตุใดเรื่อง มหาเวสสันดรชาดก จึงเป็นเรื่องที่สำคัญที่สุดในบรรดาชาดกทั้งหมด
 - ๒.๓ อูบายใดที่พระเวสสันดรใช้คลายความทุกข์โศกของพระนางมัทรีที่มีต่อพระกุมารทั้งสองในเรื่อง และอูบายนั้นได้ผลหรือไม่ อย่างไร
 - ๒.๔ ถ้านักเรียนเป็นพระเวสสันดรจะมีวิธีการใดให้พระนางมัทรีคลายความทุกข์ที่มีต่อพระกุมารทั้งสองได้
 - ๒.๕ คุณสมบัติใดของพระเวสสันดรที่นักเรียนควรนำมาปฏิบัติ เพราะเหตุใด
๓. นักเรียนร่วมกันอภิปรายในประเด็นต่อไปนี้
 - ๓.๑ นักเรียนเห็นด้วยหรือไม่กับการที่พระเวสสันดรยกพระกุมารทั้งสองให้แก่ชุก เพราะเหตุใด
 - ๓.๒ นักเรียนเห็นด้วยหรือไม่กับคำกล่าวที่ว่า “การพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์” และคิดว่าสัมพันธ์กับเนื้อหาที่ศึกษาอย่างไร

อ่านพินิจ คิดพิจารณา

เรามาร่วมกันวิเคราะห์คุณค่าจากการอ่านวรรณคดีกันนะคะ

บทวิเคราะห์

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี เป็นบทประพันธ์ที่มีคุณค่าในด้านต่าง ๆ ทั้งด้านเนื้อหา ด้านวรรณศิลป์ และด้านสังคมและวัฒนธรรม ตลอดจนมีข้อคิดที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ในชีวิตประจำวัน ดังนี้

คุณค่าด้านเนื้อหา

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี มีประเด็นสำคัญหลายประการที่สามารถยกระดับจิตใจ และสติปัญญาแก่ผู้อ่าน อันถือเป็นคุณค่าด้านเนื้อหาของวรรณคดีเรื่องนี้ ดังนี้

๑. โครงเรื่อง

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี กวี**เปิดเรื่อง**ด้วยลงรายที่พระนางมัทรีต้องประสบ ในระหว่างการเดินทางไปหาผลไม้ ซึ่งที่รุนแรงที่สุด คือ การถูกสัตว์ดุร้ายขวางทางกลับอาศรม พระนางต้องใช้เวลาแก้ไขอยู่นาน จวบจนเวลาค่ำจึงกลับคืนอาศรมได้ กวีเริ่มสร้าง**ความขัดแย้ง**ขึ้น เมื่อพระนางไม่พบพระชาลีและพระกัณหา แม้จะทูลถามพระเวสสันดรแต่กลับได้รับคำตอบที่ทำให้เจ็บช้ำน้ำใจและไม่ได้ข้อมูลเกี่ยวกับพระกุมารทั้ง ๒ พระองค์เลย พระนางออกตามหาพระกุมารทั้งคืน แต่ไม่พบจึงคิดกลับมาทูลถามพระเวสสันดรอีกครั้ง เรื่องก็ดำเนินมาถึง**จุดสุดยอด** เมื่อพระนางสิ้นสติด้วยความเศร้าโศก แต่พระเวสสันดรเข้าพระทัยว่าพระนางสิ้นชีพแล้วจึงได้แต่คร่ำครวญ แต่เมื่อพบว่าพระนางเพียงสิ้นสติเท่านั้นจึงแก้ไขให้ฟื้น แล้ว**คลี่คลายเรื่อง**ด้วยการบอกความจริงแก่พระนางว่า พระองค์ได้พระราชทานพระกุมารให้แก่มชช.ไปแล้ว และกวี**ปิดเรื่อง**ด้วยการให้พระนางมัทรีอนุโมทนาในการทำทานครั้งนี้ และทวยเทพต่างมาร่วมแสดงความยินดีด้วย

๒. ตัวละคร

ตัวละครที่สำคัญในเรื่อง ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี มี ๒ ตัวละคร ได้แก่ พระนางมัทรี และพระเวสสันดร ซึ่งมีลักษณะสำคัญดังต่อไปนี้

๒.๑ พระนางมัทรี

๑) พระนางมัทรีในฐานะแม่ที่ดี

พระนางมัทรีทรงบำเพ็ญตนเป็นแม่ที่ดีของพระชาลีและพระกัณหา พระนางดูแลพระกุมารด้วยความทะนุถนอมเอาใจใส่อย่างดี จดจำรายละเอียดของพระกุมารได้อย่างแม่นยำ เมื่อกลับมาถึงอาศรมไม่พบพระกุมาร พระนางจึงทุกข์ทรมานใจและรำพึงรำพัน ความว่า

...โอ แต่ก่อนเคยแม่เคยได้ยินแต่เสียงเจ้าเจราจาแจ้ว ๆ อยู่ตรงนี้ อิท ปทลญชฺ นันทกรอยเท้า พ้อชาลีนี้กับทศรีแม่กัณหาพระมารดาแย่งแลเห็น โนนทกรวดทรายเจ้ายังร่ายเล่นเป็นกอง ๆ สิ่งของทั้งหลายเป็นเครื่องเล่นยังเห็นอยู่...

เมื่อถามถึงพระกุมารแต่พระเวสสันดรมิได้ให้คำตอบ ความโศกเศร้าของพระนางยิ่งทวีคูณ ความห่วงใยพระกุมารทำให้พระนางออกติดตามหาตลอดคืน โดยมีได้กังวลถึงความทุกข์ทรมานและอันตรายที่ตนเองจะประสบ ความว่า

...พระเยาวมาลย์เธอเที่ยวหาพระลูก พระนางเธอเสวยทุกข์แสนเข็ญ ตั้งแต่ยามเย็นจนรุ่งเช้า ก็สุดสิ้นที่จะเที่ยวค้น ทุกตำแหน่งแห่งละสามหนเธอเที่ยวหา ปณฺณรสโยชนมคฺคํ ถ้าจะคลี่คลาย ขยายมรคาก็ได้สืบทายาโยชนโดยนิยม...

การเลี้ยงดูพระกุมารอย่างดีและการออกติดตามหาพระกุมารโดยไม่คำนึงถึงอันตราย แสดงให้เห็นความเป็นแม่ที่ดีของพระนางมัทรีได้อย่างเด่นชัด

๒) พระนางมัทรีในฐานะภรรยาที่ดี

พระนางมัทรีเป็นอัศวมเหสีของพระเวสสันดรและเป็นบาทบริจาริกาเพียงผู้เดียว ที่ติดตามพระเวสสันดรมายังเขาวงกตและบำเพ็ญพรตเช่นเดียวกับพระองค์ พระนางเข้าป่าเสาะหาผลไม้เพื่อเป็นอาหารแด่พระเวสสันดรและพระกุมาร ความว่า

...น้องก็เป็นกัลยาณีนอกษัตริย์มัทราชสุริยวงศ์ อนึ่งน้องเป็นเอกองค์อัศวบริจาริกาการแห่งพระเวสสันดรราชฤๅษี อันจำจากพระบุรีมาอยู่ไพร่ น้องนี้ก็ตั้งใจสุจริตติดตามมาด้วย กตเวทิต...

และ

...อุตสาหะตระตรากตระตราตรีตรเทราผลาผลไม้ ถึงที่ไหนจะรักเรียวก็ชอกซอนอุตสาห์เที่ยว ไม่ถอยหลัง จนเนื้อหนังชวนชาดเป็นริ้วรอย โลหิตไหลย่อยทุกหย่อมหนาม อารามจะใครได้ ผลาผลไม้มาปฏิบัติลูกบำรุงผิว...

ความเป็นภรรยาที่ดีนอกจากการปรนนิบัติพระเวสสันดรแล้ว พระนางยังมีความรักดีต่อพระเวสสันดร แม้จะอยู่ในภาวะที่ประสบกับความทุกข์ยากต้องจากพระนครมาสู่ป่า ดังคำกล่าวของพระนางมัทรี ความว่า

...พระคุณเอ๋ยจะคิดดุมั่งเป็นไรเล่า ว่ามัทรีนี้เป็นข้าเก่าแก่แต่ก่อนมา ดังเงาตามพระบาท ก็เหมือนกันนอกกว่านั้นที่แน่นอนคือนางไหนอันสนิทชิดใช้แต่ก่อนกาล ยังจะติดตามพระราชสมภารมาบ้างละหรือ ได้แต่มัทรีที่แสนดีผู้เดียวดอก...ก็น้ำใจของมัทรีนี้กตเวทิตเป็นไม้เท้า ก้าวเข้าสู่ที่ทางทดแทน ราม สัตวามพุพพา อุปมาเหมือนสิดาอันรักดีต่อสามีรามบัณฑิต...

๓) พระนางมัทรีในฐานะผู้ทำให้บุตรทานสมบูรณ์

การทำบุตรทานของพระเวสสันดรสมบูรณ์เต็มเปี่ยมและบริสุทธิ์ยิ่งขึ้นเมื่อพระนางมัทรีอนุโมทนาในการทานครั้งนี้ อาณิสสแห่งการกระทำบุตรทานจึงยังผลบริบูรณ์ให้พระเวสสันดรได้ตรัสรู้เป็นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า การอนุโมทนาในบุตรทานของพระเวสสันดรแสดงให้เห็นว่าพระนางคือผู้เติมเต็มการทำทานให้สมบูรณ์ ความว่า

...พระพุทเจ้าข้าอันสองกุมารนี้ เกล้ากระหม่อมฉนได้อุตสาหะณอม ย่อมพยายามบำรุงมาขออนุโมทนาด้วยปิยบุตรทานบารมี ขอให้ข้าพระพุทธพะองค์จงผ่องแผ้วอย่ามีมัจฉริยธรรมอกุศล อย่างมาปะปนในน้ำพระทัยของพระองค์เลย...

๒.๒ พระเวสสันดร

๑) มีความมุ่งมั่นตั้งใจแน่วแน่

พระเวสสันดรเป็นผู้มีคุณธรรมและความมุ่งมั่นตั้งใจแน่วแน่ พระองค์ปรารถนาที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตั้งจิตปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะสละทรัพย์ทั้งภายนอกและภายในเป็นทานแก่ผู้ที่มาขอ พระองค์จึงพระราชทานพระชาลีและพระกัณหาแก่ชุกซึ่งเป็นเรื่องที่คนทั่วไปไม่สามารถปฏิบัติได้ แต่พระองค์ใช้ความตั้งใจมั่นเป็นหลักในการทำบุตรทาน ดังความว่า

...มัทรีเอ๋ย อันอริยสัตบุรุษเห็นปานดังตัวพี่ฉะนี้ ถึงจะมีข้าของสีกเท่าใด ๆ ถ้าเห็นยากเข้ามาใกล้ให้วอนขอไม่ย่อท้อในทางทาน จนแต่ชั้นลูกกรักยกอดสงสารพี่ยังยกให้เป็นทานได้ อันสองกุมารนี้ไซ้ เป็นแต่ทานพาหิระภายนอกไม่อิมหนา พี่จะใครให้อัชฌัตติกทานอีกนะเจ้ามัทรี ถ้าแม้มีบุคคลผู้ใดปรารถนาเนื้อหนังมังสาโลหิตดวงหทัยนัยนเนตรทั้งซ้ายขวา พี่ก็จะแหะผ่าให้เป็นทานไม่ย่อท้อถึงเพียงนี้...

๒) มีปฏิภาณไหวพริบ

พระเวสสันดรทอดพระเนตรเห็นพระนางมัทรีกลับจากหาผลไม้ในป่าด้วยความเหนื่อยยากและหวาดกลัว ครั้นจะบอกความจริงว่าพระราชทานพระกุมารแก่ชุกไปแล้วจะยิ่งตอกย้ำความโศกเศร้าของพระนางมัทรี จนอาจทำให้พระนางรับรู้สึกเสียใจไม่ได้และอาจสิ้นชีวิตได้ พระองค์จึงทรงใช้ปฏิภาณไหวพริบในการเบี่ยงความรู้สึกของพระนางมัทรีด้วยการตรัสปรึกษาพระนางว่านอกใจพระองค์ เพื่อให้พระนางโกรธและน้อยใจ ความว่า

...สมเด็จพระราชสมภาร เมื่อได้สดับสารพระมัทรีเธอแสนวิโยคโศกัลลย์สุดกำลัง ถึงแม้จะมิตรัสแก่นางมั่งจะมีเป็นการ จำจะเอาโอรสการหึงเข้ามาหักโศกให้เสื่อมลง จึงเอื้อนโองการตรัสประภาษว่า...

๓) มีความรักและความห่วงภรรยา

แม้พระเวสสันดรจะเป็นมนุษย์ผู้มีคุณธรรมสูงสามารถกระทำบุตรทานได้ประหนึ่งว่าจะมีสะทกสะท้านต่อความทุกข์โศกใด ๆ แต่เมื่อพระนางมัทรีสิ้นพระสติแล้ว พระองค์เข้าพระทัยว่าพระนางสิ้นชีวิต กวีได้แสดงให้เห็นความทุกข์โศกของพระเวสสันดรในฐานะบุุชคนหนึ่งที่ซึ่งยังคงมีความรู้สึกต่อกิเลสที่เข้ามากระทบผ่านบทคร่ำครวญของพระเวสสันดร ความว่า

...โอ้อนิจจามัทรีเจ้าพี่เอ๋ย บุญพื่อนน้อยแล้วนะเจ้าเพื่อนยาก เจ้ามาตายจากพี่ไปในวงวัด เจ้าจะเอาปาฐกฐินหรือมาเป็นปาฐา จะเอาพระบรรณศาลานี้หรือเป็นบริเวณพระเมรุทอง... อนิจจามัทรีเอ๋ย มาตายอนเอนอนาถไร้ญาติที่กลางดง...

๓. ฉากท้องเรื่อง

ฉากในเรื่อง ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี เป็นฉากในป่า และบริเวณอาศรมของพระเวสสันดร ความน่าสนใจของฉากในกัณฑ์นี้มี ๓ ประการ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๓.๑ ฉากเป็นอุปสรรคของตัวละครเอก

ในตอนเริ่มต้นเรื่องฉากมีความขัดแย้งหรือเป็นอุปสรรคกับตัวละครเอกคือพระนางมัทรี โดยฉากดังกล่าวนำเสนอให้เห็นलगร้ายต่าง ๆ ซึ่งขัดขวางการหาผลไม้ ทำให้การหาผลไม้เกิดความล่าช้า ดังความว่า

...เหตุไฉนไม้ที่มีผลเป็นพุ่มพวง ก็กลับกลายเป็นดอกดวงเดียวตาชอนาถเนตร... ทั้งแปดทิศก็มีดมืดมัวม่นทุกหนแห่ง ทั้งขอบฟ้าก็ดาดแดงเป็นสายเลือด ไม่เว้นวายหายเหือดเป็นलगร้ายไปรอบข้าง...

๓.๒ ฉากมีความสอดคล้องกับอารมณ์ของตัวละครเอก

พระนางมัทรีมีความโศกเศร้าอย่างสาหัสเมื่อกลับมายังอาศรมแล้วไม่พบพระกุมาร พระนางเที่ยวออกตามหาพระกุมารตลอดทั้งคืน กวีบรรยายฉากในช่วงเวลาดังกล่าวให้โศกสลดเช่นเดียวกับอารมณ์ของพระนางมัทรี ดังนี้

...น้ำเอ๋ยเคยมาเปี่ยมขอบเป็นโรจิ่งขอذنลงชุ่มหมอง พระพายเจ้าเอ๋ยเคยมาพัดต้องกลีบอุบล พากลิ่นสุคนธ์ขจรสมารวยริน เป็นโรจิ่งเลื่อมหอมหายขึ้นไม่เฉื่อยฉ่ำ ผุงปลาเอ๋ยเคยมาผุดคล่ำด้าแผ่ฟองบั้งก็ขึ้นล่องวายุอยู่ลอยเลื่อนชมแสงเดือนอยู่พราย ๆ เป็นโรจิ่งไม่วายเวียนวง...

๓.๓ ฉากก่อให้เกิดอารมณ์สะท้อนใจ

กวีบรรยายฉากที่แสดงให้เห็นว่าจิตใจของพระนางมัทรีจดจ่อกับพระกุมาร เพียงได้ยินเสียงสัตว์และต้นไม้เคลื่อนไหวก็เข้าใจว่าเป็นพระกุมาร ส่งผลให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะท้อนใจและสงสารพระนางมัทรี ความว่า

...เสด็จถ้วน ๆ ดะดุ่มเดินเมิลมุงละเมาะไม่มองหมอบ แต่อย่างเหยียบกรียบกรอบก็เหลียวหลัง พระโสตฟังให้หวาดแว่วว่าสำเนียงเสียงพระลูกแก้วเจ้าบ่นอยู่ริม ๆ พุ่มไม้ครึ้มเป็นเงา ๆ ชะโงกเงื่อม พระเนตรเธอเลเหลือบให้ลายเลื่อมเห็นเป็นรูปคนตะคุ่ม ๆ อยู่คล้าย ๆ แล้วหายไป สมเด็จพระไทเธอเที่ยวตะโกนกุ๊กก้อง พระพักตร์เธอพุ่มพองนองไปด้วยน้ำพระเนตรเธอโศกา...

๔. บทสนทนาหรือบทรำพึงรำพัน

บทสนทนาหรือบทรำพึงรำพันในกัณฑ์นี้มีความน่าสนใจเพราะแสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละครอย่างชัดเจน และบทพรรณนาบางแห่งก็มีความสัมพันธ์กับแก่นเรื่องด้วย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

๔.๑ บทสนทนาที่แสดงอารมณ์ความรู้สึกของตัวละคร

บทสนทนาที่ปรากฏในตอนที่เราได้ดูแล้วใช้ “โวหารการหึง” เพื่อเบี่ยงอารมณ์ทุกข์โศกของพระนางมัทรี แสดงให้เห็นว่าพระเวสสันดรทรงห่วงใยความรู้สึกของพระนางมัทรี ส่วนคำชี้แจงของพระนางมัทรีได้แสดงให้เห็นความภักดีของพระนางที่มีต่อพระเวสสันดร ความว่า

• พระเวสสันดร

...สมเด็จพระราชสมภาร เมื่อได้สดับสารพระมัทรี เธอแสนวิโยคโศกัลลสุดกำลัง ถึงแม้จะมิตรสเกนางมั่งจะมีเป็นการ จำจะเอาโวหารการหึงเข้ามาหักโศกให้เสื่อมลง จึงเอื้อนโองการตรัสประภาษว่า นนุ มหฺทิ ดูกรนางนาฏ พระน้องรัก ภาทุเท เจ้าผู้มีพัศตร์อันผุดผ่องเสมือนหนึ่งเอาน้ำทองเข้ามาทาบทับประเทืองผิว รวากะว่าจะลอยลี้ลื่นลงจากฝ่า ใครได้เห็นเป็นขวัญตาเต็มหลงละลายทุกข์ปลุกปลื้มอารมณ์ชายให้เซยขึ้น จะนั่งนอนเดินยืนก็ต้องอย่าง...

• พระนางมัทรี

...พระพุทธเจ้าข้าควรมิควรสุดแท้แต่จะทรงพระกรุณาโปรดที่โทษานุโทษเป็นล้นเกล้า ด้วยข้าพระพุทธเจ้ากลับมาเวลาค่ำ ทั้งนี้เพราะเป็นกระต๊อขึ้นในไพรวันพฤษภาทุกสิ่งสารพันก็แปรปรวนทุกประการ ทั้งพื้นป่าพระหิมพานต์ก็ผัดผ่นหวั่นไหวอยู่วิงเวียนเปลี่ยนเป็นพยับมืดไม่เห็นหนข้าพระบาทนี้ร้อนรนไม่หยุดหย่อนแต่สักย่าง แต่เดินมาก็บังเกิดประหลาดกลางขึ้นในกลางพนาลี... พระคุณเอ๋ยจะคิดดั่งเป็นไรเล่าว่ามัทรีนี้เป็นข้าเก่าแต่ก่อนมา ดังเงาตามพระบาทก็เหมือนกัน นอกจากนั้นที่แน่นอนคือนางไเหนอันสนิทชิดใช้แต่ก่อนกาล ยังจะติดตามพระราชสมภารมาบ้างละหรือ ได้แต่มัทรีที่แสนดีผู้เดียวดอก ไม่รู้จักปล้นปลอกพลิกไพล่เอาตัวหนี มัทรีสัตยาสาวิภักดิ์รักผัวเพียงบิดาก็ว่าได้ ถึงจะยากเย็นเข็ญใจก็ตามกรรม...

๔.๒ บทครวญที่สัมพันธ์กับแก่นเรื่อง

พระนางมัทรีครวญถึงพระชาติและพระกณหาอันแสดงให้เห็นถึงความรักยิ่งใหญ่ของแม่ที่มีต่อลูกได้เป็นอย่างดี พระนางกล่าวว่าหากรู้ว่าพระกุมารอยู่ที่ใดพระนางจะดั้นด้นไปติดตามหาแม่จะทุกข์ยากลำบากประการใดก็ตาม ความว่า

...โอ้เจ้าดวงสุริยันจันทราทั้งคูของแม่เอ๋ย แม่ไม่รู้เลยว่าเจ้าจะหนีพระมารดาไปสู่พาราใดไม่รู้ที่หรือข้ามนทีทะเลวนหิมเวศประเทศทิศแดนใด ถ้ารู้แจ้งประจักษ์ใจแม่ก็จะตามเจ้าไปจนสุดแรง นี่ก็เหลือที่แม่จะเที่ยวแสวงสืบเสาะหา...

๔. แก่นเรื่อง

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี เสนอแก่นเรื่องว่า แม่มีความรักที่ยิ่งใหญ่ต่อลูก ความรักความห่วงใยของแม่เกินกว่าจะหาสิ่งใดมาเปรียบ การพลัดพรากจากลูกจึงเป็นความทุกข์แสนสาหัส อย่างไรก็ตามมีข้อน่าสังเกตเพิ่มเติมต่อไปอีกว่า แม้พระนางมัทรีจะรักลูกเพียงใดแต่ก็อนุโมทนาในบุตรทานของพระเวสสันดร สะท้อนให้เห็นความเข้าใจของพระนางว่าการบำเพ็ญบุตรทานบารมีของพระเวสสันดรยิ่งใหญ่กว่าความรักของแม่ที่มีต่อลูก

กิจกรรมพินิจพิเคราะห์

- นักเรียนร่วมกันแสดงความคิดเห็นจากการศึกษาเรื่อง ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี โดยตอบคำถาม ดังนี้
 - ๑.๑ เพราะเหตุใดพระนางมัทรีจึงใช้วิธีการไหว้วอนขอทางจากพญาพมฤคธราช
 - ๑.๒ ถ้านักเรียนเป็นพระนางมัทรีจะอย่างไรเพื่อให้สัตว์ทั้งสามยอมหลักทางให้ตน
 - ๑.๓ หากนักเรียนเป็นพระนางมัทรีเมื่อกลับมาไม่พบสองกุมารจะรู้สึกอย่างไร และจะอย่างไรต่อไป
 - ๑.๔ พระเวสสันดรนั่งเจ็บและไม่ตอบคำถามของพระนางมัทรีว่าสองกุมารหายไปไหน นักเรียนเห็นด้วยกับการกระทำดังกล่าวของพระเวสสันดรหรือไม่ อย่างไร
 - ๑.๕ เพราะเหตุใดพระเวสสันดรจึงช่วยพระนางมัทรีที่สลบไปแม้ว่าพระองค์จะเป็นฤาษี และนักเรียนเห็นด้วยกับการกระทำดังกล่าวหรือไม่ อย่างไร

- นักเรียนร่วมกันอ่านคำประพันธ์ที่กำหนดต่อไปนี้ แล้วร่วมกันวิเคราะห์แนวคิดของคำประพันธ์ดังกล่าว

...พระนางจึงปลงหาบคอนลงวอนไหว้แล้วอภิวาท์ ข้าแต่พญาพมฤคธราชอันเรื่องเดชท่านก็เป็นพญาสัตว์ในหิมเวศวนาสถนงค์ จงผินพัศตร์ปริมนทลทั้งสามรา มารับวันทนนาน้อมไปด้วยทศนัขเบญจรงค์...

...นั่นก็รอยเท้าพ่อชาลี นึกกับทศรีแม่กัณหาพระมารดาอย่าแลเห็น โนนก็กรวดทรายเจ้ายังร่ายเล่นเป็นกอง ๆ สิ่งของทั้งหลายเป็นเครื่องเล่นยังเห็นอยู่...

...พระคุณเอ๋ยถึงพระองค์จะสงสัย ก็น้ำใจของมัทรีนี้กตเวทิตะเป็นไม้เท้าก้าวเข้าสู่ที่ทางทดแทนราม สัตวานุพพตา อุปมาเหมือนสิดาอันภักดีต่อสามีสามิรามบัณฑิต ปานประหนึ่งว่าศิษย์กับอาจารย์...

- นักเรียนแบ่งกลุ่มตามความเหมาะสม แต่ละกลุ่มร่วมกันอภิปรายลักษณะนิสัยของพระเวสสันดรและพระนางมัทรีจากเรื่อง ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี โดยสรุปเป็นแผนภาพความคิด ออกแบบการนำเสนอให้น่าสนใจ แล้วพลัดกันนำเสนอเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน

คุณค่าด้านวรรณศิลป์

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ปรากฏกลวิธีหลายประการที่ทำให้บทประพันธ์มีความไพเราะสามารถสื่ออารมณ์ให้ปรากฏชัดเจนขึ้น อันเป็นคุณค่าด้านวรรณศิลป์ของวรรณคดีเรื่องนี้ ดังนี้

๑. **วรรณศิลป์ที่เกิดจากการใช้เสียงของคำ** เป็นกลวิธีการสร้างความไพเราะให้แก่บทประพันธ์เพื่อให้เกิดอรรถรสสูงสุดเมื่อนำไปถ่ายทอดด้วยการเทศน์ เนื่องจากร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดกลำนวนนี้แต่งขึ้นเพื่อใช้เป็นบทสำหรับการเทศน์มหาชาติ กวีจึงพิถีพิถันในด้านการเลือกสรรถ้อยคำมาใช้เพื่อให้เกิดผลทางด้านเสียงที่ไพเราะของบทประพันธ์ โดยปรากฏทั้งการเล่นเสียงสัมผัสสระ และการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ ดังนี้

๑.๑ การเล่นเสียงสัมผัสสระ เช่น

...ส่วนเทพยเจ้าทั้งสามก็อำลาสัทเสียงแผดเสียงสนั่น
ดังสายสนั่นลั่นตลอดป่า องค์หนึ่งเป็นพยัคฆพญาเสือโคร่งคำรนร้อง องค์หนึ่งเป็น
เสือเหื่องเหื่องคะนองย่องหยัดสะบัดบาท...

บทประพันธ์ข้างต้นจะเห็นได้ว่าการสร้างความงามทางวรรณศิลป์ด้วยการใช้เสียงสัมผัสสระ
ในตำแหน่งต่าง ๆ เช่น (ลี)ลาค - ผาด ราช - ผาด เหลือง - เหื่อง หยัด - (สะ)บัด การเล่นเสียงสัมผัสสระ
ช่วยให้บทประพันธ์มีความไพเราะ

๑.๒ การเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะ เช่น

...เหตุไฉนไม้ที่มีผลเป็นพุ่มพวงก็กลายกลับเป็นดอกดวงเดี๋ยวดาษอนาถเนตร แถโน้น
ก็แก้แค้นพิกลแค้นกับกาหลง ถัดนั้นก็สายหยุดประยงค์และยมโดย พระพายพัดก็ร่วงโรยราย
ดอกลงมุนมอง...

บทประพันธ์ข้างต้นมีการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะในทุก ๆ วรรค ดังจะเห็นได้จากคำที่เป็น
ตัวอักษรสีต่าง ๆ การใช้สัมผัสเสียงพยัญชนะในความถี่ที่สูงเช่นนี้ นอกจากจะมีผลต่อความไพเราะ
ของบทประพันธ์แล้ว ยังมีผลต่อการดึงดูดความสนใจของผู้ฟังได้อีกด้วย ทั้งนี้เพราะจุดมุ่งหมาย
ในการแต่งคือ เพื่อนำไปใช้ประกอบการเทศน์มหาชาติ ซึ่งบรรยากาศของการเทศน์จะเต็มไปด้วยผู้คน
และสิ่งของต่าง ๆ มากมายที่อาจดึงความสนใจของผู้ฟังให้หันเหออกไปจากการฟังเนื้อหาที่พระกำลังเทศน์
กลวิธีทางวรรณศิลป์ดังกล่าวจึงช่วยดึงความสนใจของผู้ฟังให้จดจ่ออยู่กับเนื้อหา ซึ่งจะทำให้
ได้รับสารประโยชน์อย่างสูงสุดนั่นเอง

๒. วรรณศิลป์ที่เกิดจากการใช้คำ ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ปรากฏกลวิธีการใช้
ถ้อยคำอย่างมีศิลปะ เพื่อให้ผลลัพธ์ทั้งทางด้านเสียงและความหมาย ดังเช่นบทประพันธ์ตอนหนึ่งที่สร้าง
ความประทับใจให้แก่ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี ดังนี้

...ทั้งนกนกก็จ้วเจียเหงาเจียบทุกรว้าง แต่แม่เทียวเซซังเสาะแสวงทุกแห่งห้องหิมเวศ
ทั่วประเทศทุกราวป่า สุดสายนัยนาที่แม่จะตามไปเล็งแล สุดโสดแล้วที่แม่จะขับทราบฟังสำเนียง
สุดสุระเสียงที่แม่จะรำเรียกพิไรร้อง สุดผีเท่าที่แม่จะเยื้องย่องยกย่างลงเหยียบดิน ก็สุดสิ้น
สุดปัญญาสุดหาสุดค้นเห็นสุดคิด จะได้พานพบประสปรอยพระลูกน้อยแต่ลัคนิดไม่มีเลย...

บทประพันธ์ข้างต้นเป็นการใช้คำอย่างมีวรรณศิลป์ กวีใช้คำว่า **สุด** ซ้ำกันในหลายตำแหน่ง
เพื่อเป็นการเน้นย้ำความหมายของบทประพันธ์ให้หนักแน่นขึ้น กล่าวคือ บทประพันธ์ข้างต้นพรรณนา
สภาวะทางอารมณ์และความรู้สึกของพระนางมัทรีที่ดั้นด้นค้นหาสองกุมารตลอดทั้งคืน การซ้ำคำว่า **สุด**
ในลักษณะนี้จึงเป็นการแสดงให้เห็นว่าพระนางมัทรีใช้กำลังร่างกายทั้งหมดที่มีเพื่อทุ่มเทในการติดตาม
พระกัณหาและพระชาติด้วยความหวังใหญ่ เป็นการแสดงให้เห็นความรักอันยิ่งใหญ่ที่แม่มีต่อลูก
ได้อย่างลึกซึ้งกินใจ

๓. วรรณศิลป์ที่เกิดจากการใช้ภาพพจน์ ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ปรากฏภาพพจน์
ประเภทต่าง ๆ ที่กวีนำมาใช้เพื่อให้สามารถสื่อความหมายที่ต้องการจะนำเสนอให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ดังนี้

๓.๑ อุปมา เช่น

“...มีอุปไมย**เสมือน**หนึ่งลูกทรายทรมาคะนอง ปองที่ว่าจะชมแม่เมื่อสายัณห์...”
“...**เสมือน**หนึ่งลูกหงส์เหมราชปักชิน ปราศจากมุจลินท์ไปตกคลุกในโคลนหนอง ลิ่นสีทอง
อันผ่องแผ้ว...”

บทประพันธ์ข้างต้นเป็นการใช้ความเปรียบเพื่อแสดงความเยาว์วัยของสองกุมาร โดยเปรียบเทียบ
สองกุมารว่ามีลักษณะเหมือนกับลูกทรายซึ่งอยู่ในช่วงวัยที่กำลังซุกซน การเปรียบเทียบเช่นนี้
แสดงให้เห็นความเยาว์วัยของสองกุมารที่ยังต้องการการดูแลจากพระมารดา อีกตอนหนึ่งเป็นการ
เปรียบเทียบว่ามีลักษณะเหมือนลูกหงส์เหมราชที่พลัดพรากจากสระมุจลินท์ไปอยู่ในโคลนหนอง
การเปรียบเทียบเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าสองกุมารไม่เคยได้รับความยากลำบาก การที่ไม่ได้อยู่ในสายตา
ของพระมารดาจึงทวีความน่าเป็นห่วงยิ่งขึ้นไปอีก ภาพพจน์แบบอุปมาที่ปรากฏในบทประพันธ์ข้างต้น
จึงช่วยสร้างอารมณ์สะท้อนใจแก่ผู้อ่านให้เพิ่มมากยิ่งขึ้น

๓.๒ อุปลักษณะ เช่น

...เจ้ามาตายจากไฟไปในหวัด เจ้าจะเอา**ป้าชู้**นี้หรือมา**เป็นป้าชู้** จะเอา**พระบรรณศาลา**นี้หรือ
เป็นบริเวณพระเมรุทอง จะเอาแต่**เสียงสาธิต**อันร่ำร้องนั้นหรือมา**เป็นกลองประโคมใน**
จะเอาแต่**เสียงจักจั่นและเรไร**อันร่ำร้องนั้นหรือมา**ต่างแดรสังข์และพิณพาทย์** จะเอาแต่
เมฆหมอกในอากาศนั้นหรือมา**กันเป็นพาดาน** จะเอาแต่**ยุงยาง**ในป่าพระหิมพานต์มา
ต่างฉัตรเงินและฉัตรทอง จะเอาแต่**แสงพระจันทร์**อันผุดผ่องมา**ต่างประทีปแก้ว**งามโอภาส...

บทประพันธ์ข้างต้นเป็นการใช้ภาพพจน์แบบอุปลักษณะได้อย่างมีพลัง เนื่องจากสร้างความสะท้อน
อารมณ์ให้แก่ผู้อ่านได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ เนื้อความในบทประพันธ์นี้เป็นตอนที่พระนางมัทรีสลับไป
เนื่องจากได้เฝ้าติดตามค้นหาสองกุมารตลอดทั้งคืน พระเวสสันดรเข้าพระทัยว่าพระนางมัทรี
สิ้นพระชนม์จึงทรงรำพึงรำพันออกมา แสดงความเวทนาสงสารว่าพระนางมัทรีผู้เป็นอิสตรีชั้นสูง

แต่ต้องมาลิ้นพระชนม์กลางป้าอย่างน่าอนาถใจ กวีได้นำเอาสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ในป้ามาเปรียบเทียบกับสิ่งที่มีลักษณะเช่นเดียวกันเมื่ออยู่ในวัง ได้แก่ เปรียบป้าอันรกรกฏเป็นป้าช้า เปรียบบรรณศาลาเป็นพระเมรุมาศ เปรียบเสียงนกร้องเป็นเสียงกลองประโคมใน เปรียบเสียงจิ้งหรีด จักจั่น เไรไรเป็นเสียงแตรสังข์และปี่พาทย์ เปรียบเมฆหมอกเป็นพุดาน เปรียบต้นยุง ต้นยางในป้าเป็นฉัตรเงินและฉัตรทอง และเปรียบแสงจันทร์เป็นไฟประทีป ความเปรียบเช่นนี้จึงสื่อความหมายว่าพระนางมัทรีผู้มีศกภาพรรตาคักดิ์อันสูงส่งและมีคุณธรรมที่ควรยกย่องนับถือนี้ ยังไม่สมควรที่จะต้องมาลิ้นพระชนม์ ณ สถานที่นี้ และในเวลาใดแต่อย่างใด เป็นความเปรียบที่ช่วยเพิ่มความเข้มข้นของความอาลัยอาวรณ์ที่พระเวสสันดรมีต่อพระนางมัทรีได้อย่างชัดเจน

๓.๓ บุคคลวัต เช่น

...โอพระอาศรมเจ้าเอ๋ยน่าอัศจรรย์ใจ แต่ก่อนดูนี้สุกใสด้วยสีทอง เสียงเนียนก็น่าร้องสำราญ รังเรียกคู่คู่ขยับขึ้น ทั้งจักจั่นพรรณลงโนเไรร้องอยู่หึ่ง ๆ ระเรื่อโรย โหยสำเนียงดังเสียงสังคีตขับประโคมไพร โอเหตุไฉนเหงาเฝ้ายามนี้ **ทั้งอาศรมก็หมองศรีเสมือนหนึ่งว่า จะเศร้าโศก...**

บทประพันธ์ข้างต้นเป็นการใช้ภาพพจน์แบบบุคคลวัต โดยใช้พระอาศรมที่เป็นสิ่งไม่มีชีวิต แสดงความรู้สึกหม่นหมองโศกเศร้า การใช้บุคคลวัตในลักษณะดังกล่าวเป็นกลวิธีในการถ่ายทอดอารมณ์ของตัวละครที่กำลังตกอยู่ในสภาวะแห่งความทุกข์ เมื่อมองไปยังสิ่งต่าง ๆ รอบตัว อันเป็นสิ่งที่เคยสวยงาม กลับกลายเป็นความเศร้าหมองไม่สวยงามดังเดิม บุคคลวัตในบทประพันธ์นี้จึงช่วยเพิ่มความทุกข์ของพระนางมัทรีให้ผู้อ่านรับรู้ได้มากยิ่งขึ้น

๔. วรรณศิลป์ที่เกิดจากภาษาจินตภาพ บทประพันธ์ที่ปรากฏในรายวามหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี แสดงให้เห็นว่ากวีสามารถใช้ถ้อยคำเพื่อสร้างภาพขึ้นในจิตใจของผู้อ่านได้อย่างแจ่มชัด ทำให้ผู้อ่านเกิดจินตภาพทั้งในแง่ของอารมณ์ ความรู้สึกของตัวละครซึ่งเป็นสิ่งที่เป็นนามธรรม และบรรยากาศที่แวดล้อมอยู่ ณ ขณะนั้น ซึ่งเป็นสิ่งที่เป็นรูปธรรม เช่น

...สะดุ้งพระทัย **ไหวหวาดหวาดรีดรีด** แวะเข้าข้างทาง พระทรงนาง **สั่นระร่ำริกเต็นดังตีปลา** ทรงพระกันแสงโศกาให้พิไรว่า ว่ากรรมเอ๋ยกรรม กรรมของมัทรี โอเวลาปานจะนี้ พระลูกน้อยจะคอยหา อนึ่งมรคาก็ **ช่องแคบหว่างคีรี** เป็น **ตรอกน้อยรอยวิถีที่เฉพาะจร** ทั้งสามสัตว์ก็มาเนืองนอนสกดหน้า ครั้นจะลิลาลลิกลัดตัดเตาไปทางใดก็เหลือเดิน ทั้งสองข้าง **เป็นโขดเขินขอบคันขึ้นกันไว้...**

บทประพันธ์ข้างต้นปรากฏถ้อยคำในวรรคที่ว่า **ไหวหวาดหวาดรีดรีด** ที่มีผลกระทบต่อผู้อ่านในแง่ของการสร้างจินตภาพเกี่ยวกับอารมณ์ตื่นตกใจกลัวของพระนางมัทรีเมื่อพบกับสัตว์ร้ายถึง ๓ ตัว พร้อมกันได้เป็นอย่างดี อีกทั้งกวียังเน้นย้ำด้วยการใช้ภาพพจน์ว่า พระทรงนาง **สั่นระร่ำริกเต็นดังตีปลา** ทำให้อารมณ์ความรู้สึกของตัวละครที่ถึงแม้จะเป็นนามธรรมจับต้องไม่ได้ แต่สามารถจินตนาการได้ด้วยพลังแห่งถ้อยคำภาษา นอกจากนี้แล้ว บทประพันธ์ข้างต้นยังสร้างจินตภาพเกี่ยวกับฉากและบรรยากาศที่แวดล้อมสถานการณ์นั้นอยู่ โดยปรากฏคำว่า **ช่องแคบหว่างคีรี ตรอกน้อยรอยวิถีที่เฉพาะจร เป็นโขดเขินขอบคันขึ้นกันไว้** ซึ่งเป็นถ้อยคำที่ทำให้ผู้อ่านสามารถจินตนาการถึงทางเดินอันเล็กและแคบได้อย่างเห็นภาพ

๕. วรรณศิลป์ที่เกิดจากวิโวหาร รายวามหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี มีกวีโวหารที่โดดเด่นคือ สัลลปังกพิสัย อันได้แก่ การพรรณนาความเศร้าโศกเสียใจของพระนางมัทรี อันมีผลต่อปฏิกิริยาทางอารมณ์ของผู้อ่านที่พลอยสั่นไหวในอารมณ์ตามไปด้วย ดังนี้

...แต่แม่เทียวเซซังเสาะแสวงทุกแห่งห้องหิมเวศ ทัวประเทศทูกราวป่า สุดสายนัยนาที่แม่จะตามไปเล็งแล สุดโสตแล้วที่แม่จะขับทราบฟังสำเนียง สุดสุรเสียงที่แม่จะรำเรียกพิไรร้อง สุดผีเท่าที่แม่จะเฝื่องย่องยกย่างลงเหยียบดิน ก็สุดสิ้นสุดปัญญาสุดหาสุดค้นเห็นสุดคิด จะได้พานพบประสปรอยพระลูกน้อยแต่สักนิดไม่มีเลย จึงตรัสว่าเจ้าดวงมณฑาทองทั้งคู่ของแม่เอ๋ย หรือว่าเจ้าทั้งขว้างวางจิตไปเกิดอื่น เหมือนแม่ฝันเมื่อคืนนี้แล้วแล

นอกจากนี้แล้ว รายวามหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ยังปรากฏกวีโวหารพิโรธวาทัง อีกด้วย ดังจะเห็นได้จากถ้อยคำที่พระเวสสันดรปริภาษพระนางมัทรี ซึ่งเป็นอุบายที่จะทำให้พระนางคลายความเศร้าลงบ้าง เป็นการตัดพ้อต่อว่าด้วยถ้อยคำต่าง ๆ นานา ดังนี้

...อันว่าพระยานางลีเป็นนอกษัตริย์จะไปไหนก็เคยมีแต่กลดกัน พานจะเกรงแสงพระสุริยันไม่คลาเคลื่อน เจ้ารักเดินด้วยแสงเดือนชมดาวพลาง ได้นำค้ำกลางคืนขึ้นอารมณ์สมคะเน พอมาถึงก็ทำเสขึ้นเสียงเลื่องเลี้ยวพาโลว่าลูกหาย เออเน้เจ้ามีหมายว่าใคร ๆ ไม่รู้ทันกระนั้นกระมัง หรือเจ้าเห็นว่าพื้นนี้เป็นชื้อดจิตคิดอนิจจังทั้งพยศอดอารมณ์เสีย เจ้าเป็นแต่เพียงเมียมควรหรือมาหมิ่นได้ ถ้าแม่นพื่ออยู่ในกรุงไกรเหมือนแต่ก่อนเก่า หากว่าเจ้าทำเช่นนั้น กายของมัทรีก็จะขาดสะบั้นลงทันตา ด้วยพระกรเบื่องขวาของอาตมานี้แล้วแล

กิจกรรมพินิจพิเคราะห์

๑. นักเรียนร่วมกันแสดงความคิดเห็นจากการศึกษาเรื่อง ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี โดยตอบคำถาม ดังนี้

- ๑.๑ ...เมื่อแรกจากโอศวรรย์มาอยู่ดง ก็ปลงจิตมิได้คิดเป็นจิตสอง หวังว่าจะเป็น
เกือกทองฉลองบาทยุคลทั้งคู่แห่งพระคุณผัว กว่าจะสิ้นบุญตัวตายตามไปเมืองผี...
จากคำประพันธ์ข้างต้น พระนางมัทรีเปรียบเทียบความรักของตนที่มีต่อ
พระเวสสันดรว่าอย่างไร และนักเรียนคิดว่าเพราะเหตุใดจึงเปรียบเช่นนั้น
- ๑.๒ ...สมเด็จพระเอกาทศธรรมเห็นพระพักตร์เธอพุ่มพองนงไปด้วย
น้ำพระเนตรเธอโศกา จึงตรัสว่าโอ้อั้วเวลาปานนี้จะน้อยจะมีดีกดิน จวนจะสิ้นคืน
ก่อนรุ่งไปเสียแล้วหรือกระไรไม่รู้เลย...
คำประพันธ์ข้างต้นถ่ายทอดอารมณ์ของตัวละครอย่างไร และนักเรียนได้รับรู้ถึง
ความรู้สึกเช่นไร
- ๑.๓ จากการอ่านเรื่อง ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี นักเรียนคิดว่าสะท้อน
อารมณ์ความรู้สึกใดเด่นชัดที่สุด เพราะเหตุใด

๒. นักเรียนแบ่งกลุ่มตามความเหมาะสม แต่ละกลุ่มร่วมกันวิเคราะห์คุณค่าด้านวรรณศิลป์
ที่ปรากฏในคำประพันธ์ที่กำหนด แล้วนำมาแลกเปลี่ยนกันเพื่อประเมินความถูกต้อง

...นางก็เศร้าสร้อยสลดพระทัย ตั้งเอาเหล็กแดงมาแทงใจให้เจ็บจิตนี้เหลือทน อุปมา
เหมือนคนไข้หนักแล้วมีหน้า ยังแพทย์เอายาพิษมาวางซ้ำให้เวทนา เห็นชีวนี้คงจะไม่รอด
สักกี่วัน...

...เสด็จด่วน ๆ ดะดุ่มเดินเมิลมุงละเมาะไม่มองหมอบ แต่อย่างเหยียบเกียบกรอบ
ก็เหลียวหลัง พระโสดพังให้หวาดแหว่ว่าลำเนียงเสียงพระลูกแก้วเจ้าบ่นอยู่ริม ๆ พุ่มไม้ครึ้ม
เป็นเงา ๆ สะโง้งเงื่อม พระเนตรเธอแลเหลือบให้ลายเลื่อมเห็นเป็นรูปคนตะคุ่ม ๆ
อยู่คล้าย ๆ แล้วหายไป...

...ฝ่ายฝูงเทพทุกสถาน พิมานไม้ไผ่เกริ่นเนินแนวพนาวาส ได้สดับคำประกาศสองกุมาร
ทรงพระกันแสงสังสารจนสุดเสียง ดังทิพยพิमानจะเอนเอียงอ่อนลงซ้อยซัด เทพเจ้า
ก็เศร้าสลดพิลาปเปลี่ยวมาดูดูมิได้...

๓. นักเรียนแบ่งเป็น ๕ กลุ่ม แต่ละกลุ่มร่วมกันพิจารณาลักษณะเด่นด้านวรรณศิลป์
เรื่อง ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ตามประเด็นที่กำหนด แล้วพลัดกันออกมา
นำเสนอเพื่อแลกเปลี่ยนกัน

- กลุ่มที่ ๑ วรรณศิลป์ที่เกิดจากการใช้เสียงของคำ
- กลุ่มที่ ๒ วรรณศิลป์ที่เกิดจากการใช้คำ
- กลุ่มที่ ๓ วรรณศิลป์ที่เกิดจากการใช้ภาพพจน์
- กลุ่มที่ ๔ วรรณศิลป์ที่เกิดจากภาษาจินตภาพ
- กลุ่มที่ ๕ วรรณศิลป์ที่เกิดจากกวีโวหาร

คุณค่าด้านสังคมและวัฒนธรรม

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ปรากฏภาพสะท้อนเกี่ยวกับสังคมและวัฒนธรรม
ในประเด็นต่าง ๆ อันถือเป็นคุณค่าด้านสังคมและวัฒนธรรมของวรรณคดีเรื่องนี้ ดังนี้

๑. **หน้าที่ของภรรยาในสังคมโบราณ** ดังที่ปรากฏในเนื้อเรื่องว่า สตรีที่ออกเรือนแล้วมีหน้าที่
ดูแลบุตรและปรนนิบัติสามี ดังคำประพันธ์ว่า

...อุตสาหะตระตราภตระตราเตริตเตรหาผลผลไม้ ถึงที่ไหนจะรักเรียวก็ชอกซอนอุตสาห์เที่ยว
ไม่ถอยหลัง จนเนื้อหนังชวนขาดเป็นริ้วรอย โลหิตไหลย่อยทุกหย่อมหนาม อารามจะใครได้
ผลผลไม้ม่าปฏิบัติลูกบำรุงผัว...

นอกจากนี้ ภรรยาต้องเคารพและเชื่อฟังสามี ไม่ทำสิ่งใดให้ขัดใจ เห็นได้จากเนื้อความที่
พระเวสสันดรเกลี้ยตักพ้อพระนางมัทรีว่ากลับมาจนค่ำมืด แม้พระนางมัทรีทั้งเจ็บใจและน้อยใจ
แต่ก็ยอมรับผิดและกล่าวขอโทษ ดังคำประพันธ์ว่า

...พระคุณเอยถึงพระองค์จะสงสัย ก็น้ำใจของมัทรีนี้กตเวทีเป็นไม้เท้าก้าวเข้าสู่ที่ทางทดแทน
ราม สีสาวนุพพุตา อุปมาเหมือนสีดอันรักดีต่อสามีรามบัณฑิต ปานประหนึ่งว่าศิษย์กับอาจารย์
พระคุณเอยเกล้ากระหม่อมฉานทำผิดแต่เพียงนี้ เพราะลวงราตรีจึงมีโทษ ขอพระองค์
จงทรงพระกรุณาโปรดซึ่งโทษานุโทษกระหม่อมฉันมัทรี แต่ครั้งเดี๋ยวนี้เกิด

๒. **สะท้อนความเชื่อของสังคมโบราณ** ดังที่ปรากฏในเนื้อเรื่องหลายประการ ดังนี้

๒.๑ **ความเชื่อเรื่องความฝัน** เห็นได้จากตอนที่พระนางมัทรีตามหาสองกุมารไม่พบ พระนาง
เสียใจมากเกรงว่าจะเกิดอันตรายกับลูก เพราะเมื่อคืนพระนางมัทรีฝันว่ามีชายคนหนึ่งมาควักลูกตา
ทั้งสองข้างของนาง ใช้อาวุธตัดแขนทั้งสองข้าง และควักเอาดวงใจของนางไป ดังคำประพันธ์ที่ว่า

...จะได้พานพบประสรอยพระลูกน้อยแต่สักนิดไม่มีเลย จึงตรัสว่าเจ้าดวงมณฑาทองทั้งคู่ของ
แม่เอย หรือว่าเจ้าทั้งขว้างวางจิตไปเกิดอื่น เหมือนแม่ฝันเมื่อคืนนี้แล้วแล

๒.๒ ความเชื่อเรื่องนางบอกเหตุ เห็นได้จากตอนที่พระนางมัทรีเสด็จไปหาผลไม้ในป่า ได้เกิดเหตุประหลาดหลายอย่าง ซึ่งพระนางเชื่อว่าเป็นนางร้าย ทำให้เป็นทุกข์พระทัยยิ่งขึ้น ดังคำประพันธ์ที่ว่า

...เหตุไฉนไม้ที่มีผลเป็นพุ่มพวงก็กลายเป็นดอกดวงเดียวราชนาถเนตร แถวโน้นก็แก้วเกิดพิกลแถมกับกาหลง ถัดนั้นก็สายหยุดประยงค์และยมโดย พระพายพัดก็ร่วงโรยราย ดอกกลมนวมอง แม่ยังได้เก็บเอาดอกมาร้อยกรองไปฝากลูกเมื่อวันวาน ก็เพี้ยนผิดพิสดาร เป็นพวงผล ผิดวิกลแต่ก่อนมา สพพา มยุหนต์ เม ทิสา ทั้งแปดทิศก็มีดมิดม้วนทุกหนแห่ง ทั้งขอบฟ้าก็ตาแดงเป็นสายเลือด ไม่เว้นวายุหยาเหือดเป็นนางร้ายไปรอบข้าง ทกขินกษิ พระนัยเนตรก็พร่าง ๆ อยู่พรายพร้อย ในจิตใจของแม่ยังน้อยอยู่นิดเดียว ทั้งอินทรีก็เสียว ๆ ส่นระรวัริก แสรรกานบันดาลพลิกพลัดลงจากพระอังสา ทั้งขोन้อยในหัตถาที่เคยถือ ก็เลื่อนหลุดลงจากมือไม่เคยเป็นเห็นอนาถ เอ๊ะประหลาดหลากแล้วไม่เคยเลย...

กิจกรรมพินิจพิเคราะห์

- นักเรียนแบ่งกลุ่มตามความเหมาะสม แต่ละกลุ่มร่วมกันวิเคราะห์คุณค่าด้านสังคมและวัฒนธรรมที่ปรากฏในคำประพันธ์ที่กำหนด แล้วนำมาแลกเปลี่ยนกันเพื่อประเมินความถูกต้อง

...กระนั้นกระมัง หรือเจ้าเห็นว่าพืนเป็นชื้อดจิตติดอนิจจังทั้งพยศอดอารมณ์เสีย เจ้าเป็นแต่เพียงเมียควรหรือมาหมั้นได้ ถ้าแม่นพ้อยู่ในกรุงไกรเหมือนแต่ก่อนเก่า หากว่าเจ้าทำเช่นนี้ ภายของมัทรีก็จะขาดสะบั้นลงทันตา ด้วยพระกรเบื่องขาของอาตมานี้แล้วแล

...โอพระจอมขวัญของแม่เอ๋ย เจ้าไม่เคยได้ความยากอย่างเท่าลงเหยียบดิน รื่นก็มีได้ได้ไรก็มีได้ดอม เจ้าเคยฟังแต่เสียงพี่เลี้ยงเขาขับกล่อมบำเรอด้วยดุริยางค์ ยามบรรทมลูกลมก็มีได้พัดมาแผ้วพาน แม่สู้พยายามบำรุงเจ้าแต่เยาว์มา เจ้ามีได้ทั้งพระมารดาสักทหายใจ...

อันร้อนร่ำ ส่วนเทพยเจ้าจอมสากล จึงมีทวยบุลลังค์กับ แก่เทพอันดับทั้งสามองค์ อันทรงมหิทธิฤทธิ์ศักดิ์ดาว่า ท่านเอ๋ยจงนิรมิตบิดเบือนกายกลายเป็นอินทรี เป็นพญาคมราชสีห์สองเลื้อสามสัตว์สัถ์หน้านางพระยามัทรีไว้ ต่อที่พาครคลาไคลคล้อยเย็นเห็นดวงพระจันทร์ขึ้นมาอยู่ราง ๆ ท่านจงลูกลึกหนทาง

- นักเรียนแต่ละกลุ่มร่วมกันเปรียบเทียบค่านิยมของสตรีไทยในสังคมโบราณ และค่านิยมเรื่องความเชื่อของสังคมไทยโบราณกับค่านิยมในปัจจุบันว่ามีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร แล้วผลัดกันออกมานำเสนอเพื่อแลกเปลี่ยนกัน

- นักเรียนแต่ละกลุ่มร่วมกันวิเคราะห์คุณค่าด้านสังคมและวัฒนธรรมจากร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี เพิ่มเติม แล้วนำผลการวิเคราะห์มานำเสนอและแลกเปลี่ยนกัน

อ่านเพื่อเอื้อชีวิต ได้ข้อคิดนำใจ

ข้อคิดจากร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี

ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ที่นักเรียนได้ศึกษา มีข้อคิดที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิตหรือแก้ปัญหาในชีวิตประจำวันได้ ดังนี้

๑.

เราควรทดแทนพระคุณแม่หรือผู้ปกครองโดยการให้ความเคารพท่านอย่างดีที่สุด ช่วยเหลือแบ่งเบาภาระท่าน ประพฤติตนเป็นคนดีเพื่อสร้างความภาคภูมิใจให้แก่ท่าน ตลอดจนดูแลและเอาใจใส่ท่านเสมอ เพราะพระคุณของท่านเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่

๒.

ภรรยาที่ดีควรร่วมทุกข์ร่วมสุขกับสามี เข้าใจอุดมการณ์ของสามี และช่วยส่งเสริม สนับสนุนในสิ่งที่ดีเพื่อให้บรรลุผลตามความประสงค์

๓.

เราควรยินดีในการเป็นผู้ให้มากกว่าเป็นผู้รับ เพื่อเป็นการสร้างบุญกุศลและพลังบวกให้กับชีวิต การรู้จักเป็นผู้ให้ การช่วยเหลือผู้อื่นในด้านต่าง ๆ ตามกำลังที่ตนสามารถกระทำได้ จะทำให้รู้สึกมีคุณค่า มีความหมาย และเกิดความภาคภูมิใจในตนเอง

๔.

เราควรหมั่นทำความดีเพราะจะทำให้มีความสุข โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสุขภายใน เพราะเมื่อเราทำความดีด้วยใจบริสุทธิ์และเป็นไปด้วยเจตนาที่บริสุทธิ์ จะเกิดความรู้สึกภาคภูมิใจพึงพอใจในตนเอง มีความสงบทางจิตใจ นำไปสู่ความสุขที่แท้จริง

๕.

เราต้องเตรียมใจและยอมรับให้ได้เมื่อประสบกับการสูญเสียสิ่งอันเป็นที่รัก เพราะเป็นสิ่งที่เลี่ยงไม่ได้

กิจกรรมพินิจพิเคราะห์

- นักเรียนร่วมกันแสดงความคิดเห็นจากการศึกษาเรื่อง ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี โดยตอบคำถาม ดังนี้

๑.๑ นักเรียนคิดว่าร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี มีข้อคิดที่เด่นชัดที่สุดคืออะไร

๑.๒ นักเรียนสามารถนำข้อคิดดังกล่าวไปปรับใช้ในการดำเนินชีวิตได้อย่างไร

๑.๓ นักเรียนสามารถนำข้อคิดจากร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี มาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตของตนเองในการศึกษาเล่าเรียนได้อย่างไร

- นักเรียนแบ่งกลุ่ม แต่ละกลุ่มร่วมกันสรุปข้อคิดจากร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี ในประเด็นอื่น ๆ เพิ่มเติม แล้ววิเคราะห์ว่าถ้านำข้อคิดดังกล่าวไปใช้จะเกิดผลอย่างไร และหากไม่นำข้อคิดดังกล่าวไปใช้จะเกิดผลอย่างไร โดยสรุปเป็นแผนภาพความคิด แล้วผลัดกันนำเสนอ นักเรียนและครูร่วมกันแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติม

กิจกรรมการเรียนรู้เชิงรุก (Active Learning)

๑. นักเรียนแบ่งกลุ่มตามความเหมาะสม แต่ละกลุ่มร่วมกันสรุปเรื่อง ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์มัทรี เป็นแผนภาพโครงเรื่อง แล้วผลิตกันนำเสนอ เพื่อนๆ ร่วมกันแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติม

๒. นักเรียนร่วมกันอภิปรายว่าทอาชยานต่อไปนี้มีคุณค่าในแง่มุมใดบ้าง ยกตัวอย่างประกอบให้ชัดเจนเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น

...จึงตรัสว่าโอ้อั้วเวลาปานฉะนี้เอ๋ยจะมีติดดิน จวนจะสิ้นคืนก่อนรุ่งไปเสียแล้วหรือกระไร ไม่รู้เลย พระพายรำเพยพัดมารี้อยู่อยู่เฉื่อยฉิว ออกแม่น้ำให้อ่อนทิวสุดละห้อย ทั้งดาวเดือน ก็เคลื่อนคล้อยลงลับไม้ สุดที่แม่จะติดตามเจ้าไปในยามนี้ ผุ่งลึงค่างบางชะนีที่นอนหลับ ก็กลิ้งกลับเกลือกตัวอยู่ยั่วเย้า ทั้งนกหกก็จ้วเจียเหงาเจียบทุกรวงรัง แต่แม่ที่เยวเซซัง สะเสงแสงทุกแห่งห้องทิมเวศ ทัวประเทศทุกราวป่า สุดสายนัยนาที่แม่จะตามไปเล็งแล สุดโสดแล้วที่แม่จะขับทราบฟังสำเนียง สุดสุรเสียงที่แม่จะรำเรียกพิไรร้อง สุดผีเท่าที่แม่จะเยื้องย่องยกย่างลงเหยียบดิน ก็สุดสิ้นสุดปัญญาสุดหาสุดค้นเห็นสุดคิด จะได้พานพบ ประสปรอยพระลูกน้อยแต่สักนิดไม่มีเลย จึงตรัสว่าเจ้าดวงมณฑาทองทั้งคู่ของแม่เอ๋ย หรือว่าเจ้าทิ้งขว้างวางจิตไปเกิดอื่น เหมือนแม่ฝันเมื่อคืนนี้แล้วแล

๓. นักเรียนจับคู่ แบ่งกลุ่ม หรืออาจจะทำกิจกรรมเป็นรายบุคคล (ขึ้นอยู่กับดุลยพินิจครูผู้สอน) แล้วท่องจำทอาชยานจากกิจกรรมข้อ ๒ เป็นทำนองเสนาะ ผลิตกันออกมาท่องให้เพื่อน ๆ ฟัง นักเรียนและครูร่วมกันแสดงความคิดเห็นการท่องทอาชยานของเพื่อน เพื่อนำข้อเสนอแนะไปพัฒนาทักษะให้ดียิ่งขึ้น

๔. นักเรียนแบ่งเป็น ๔ กลุ่ม ตามภูมิภาค ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง และภาคใต้ ร่วมกันค้นคว้าข้อมูลเกี่ยวกับ “วัฒนธรรมมหาชาติในสังคมไทย” ของภูมิภาคที่กลุ่มตนเองได้รับ แล้วนำข้อมูลเหล่านั้นมาเรียบเรียงให้เป็นระบบ และออกแบบการนำเสนอให้น่าสนใจตามความสามารถและความถนัดของกลุ่มตนเอง จากนั้นผลิตกันนำเสนอ นักเรียนและครูร่วมกันแสดงความคิดเห็นผลงานของแต่ละกลุ่ม และนำผลงานนั้นไปเผยแพร่ให้นักเรียนคนอื่น ๆ ในโรงเรียนได้ชื่นชมต่อไป

๕. นักเรียนในชั้นเรียนร่วมกันวางแผนและจัดทำโครงการ “รำลึกพระคุณนุภาพาริ” โดยให้นักเรียนในโรงเรียนที่เข้าร่วมโครงการประดิษฐ์สิ่งของ บัตรอวยพร หรือสร้างสรรค์เป็นงานเขียนประเภทต่าง ๆ ด้วยตนเอง เพื่อบอกให้นุภาพาริที่จะเชิญมาในวันจัดงานและเป็นการแสดงถึงความสำนึกในพระคุณของท่าน รายละเอียดในการจัดงานและสถานที่ให้กำหนดตามความเหมาะสม ครูคอยแนะนำเพิ่มเติมในการจัดทำกิจกรรมตามความเหมาะสม

๖. นักเรียนหาโอกาสเข้าร่วมประเพณีการเทศน์มหาชาติ โดยสังเกตองค์ประกอบต่าง ๆ ที่ปรากฏในประเพณีทั้งที่เป็นวัตถุสิ่งของ บุคคล พฤติกรรม ตลอดจนพิธีกรรม แล้วนำมาสร้างสรรค์เป็นงานเขียนตามความสนใจ จากนั้นผลิตกันนำเสนอผลงาน หรืออาจจะนำเสนอผ่านรูปแบบออนไลน์ตามความเหมาะสม นักเรียนและครูร่วมกันแสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมจากการทำกิจกรรม

๗. นักเรียนแบ่งกลุ่มตามความเหมาะสม แต่ละกลุ่มร่วมกันสร้างสรรค์ร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก เป็นบทละคร โดยช่วยกันเขียนบทละคร ออกแบบฉาก จัดหาเครื่องแต่งกายในการแสดง โดยนำสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่มาประยุกต์ใช้ตามความคิดสร้างสรรค์ แล้วนำไปใช้จัดแสดงเนื่องในโอกาสสำคัญต่าง ๆ เช่น งานวันภาษาไทยแห่งชาติ วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา หรือกิจกรรมการเทศน์มหาชาติภายในโรงเรียน หรือบันทึกเป็นวิดีโอไปเผยแพร่ตามสื่อออนไลน์ก็ได้

ชวนอ่านหนังสือน่ารู้

★ มหาชาติกลอนเทศน์ หรือร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ๑๓ กัณฑ์

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ กรมศึกษาธิการได้คัดสรรมหาชาติกลอนเทศน์สำนวนต่าง ๆ ที่มีความดีเด่นเพื่อรวบรวมเป็นมหาชาติกลอนเทศน์ หรือร่ายยาวมหาเวสสันดรชาดก ที่มีครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์ มหาชาติกลอนเทศน์สำนวนนี้ได้รับยกย่องว่าเป็นหนังสือที่มีคุณวิเศษจากวรรณคดีสโมสร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗

★ พระมหาชนก

พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร กล่าวถึงพระชาติหนึ่งของพระพุทธเจ้าที่ทรงบำเพ็ญวิริยบารมี